

सामाजिक परीक्षणको प्रतिवेदन

(जिल्ला विकास समिति मोरङको आर्थिक वर्ष २०६९/७०)

प्रस्तुत
जिल्ला विकास समिति
मोरङ

प्रस्तुतकर्ता
डा. सोमप्रसाद खतिवडा
विराटनगर, नेपाल
मिति: २०७०।७।२८

प्राक्कथन

स्थानीय निकाय सामाजिक परीक्षण कार्यविधि २०६७ ले स्थानीय निकाय आर्थिक प्रशासन नियमावलि २०६४ को नियम २०१ (१) बमोजिम स्थानीय निकायहरूले एक आर्थिक वर्षमा समग्र सामाजिक जिम्मेवारी पूरा गरे नगरेको सम्बन्धमा लेखाजोखा गर्ने कार्यलाई व्यवस्थित गर्न सामाजिक परीक्षण कार्यविधि तर्जुमा गरेको हो । उक्त व्यवस्था अनुसार स्थानीय निकायहरूले प्रत्येक आर्थिक वर्षको प्रथम चौमाशिक भित्र अधिल्लो सालको सामाजिक परीक्षण कार्य गरिसक्नु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

स्थानीय निकायको सामाजिक जिम्मेवारी, त्यसलाई पालना गर्न भएको प्रयास तथा कार्यसम्पादनको लेखाजोखा गर्ने प्रकृत्यालाई मार्गदर्शन गर्नु यस कार्यविधिको उद्देश्य रहेको देखिन्छ (स्थानीय निकाय सामाजिक परीक्षण कार्यविधि, २०६८, भूमिका) । यसले स्थानीय निकायले सामाजिक परीक्षण अनिवार्य रूपमा गर्नुपर्ने सम्मको व्यवस्था गरेको छ । यसै व्यवस्थाअनुरूप जिल्ला विकास समिति मोरङको आर्थिक वर्ष २०६९/७० को सामाजिक परीक्षण गरिएको छ । स्थानीय निकायको न्यूनतम सर्त मापनमा सामाजिक परीक्षण कार्य बापतको समेत निश्चित अंक प्रदान गरिने व्यवस्था भएको हुनाले तिनीहरूको सामाजिक परीक्षण कार्य अनिवार्य भएको हो ।

जिविस मोरङको आर्थिक वर्ष २०६९/७० को सामाजिक परीक्षण गर्ने कार्यको जिम्मेवारी मलाई प्रदान गरेकोमा म सर्वप्रथम जिल्ला विकास समिति मोरङका समस्त पदाधिकारी ज्यूहरूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । मलाई दिइएको जिम्मेवारी पूरा गर्ने क्रममा यस समितिका स्थानीय विकास अधिकारी, योजना अधिकृत तथा यहाँका विभिन्न फाँटका अधिकृत र अन्य कर्मचारी मित्रहरूको अमूल्य सुझाव, सल्लाह र सहयोग प्राप्त भएको छ । तसर्थ उहाँहरू सबै जनालाई हृदयदेखि नै धन्यवाद दिन चाहन्छु । वास्तवमा उहाँहरूले यथा समयमा उचित सूचना र सामाग्रीहरू प्रदान गरेको हुनाले नै यो कार्य यथा समयमा पूरा भएको हो । यसैगरी जिविस मोरङका विभिन्न राजनैतिक दलका प्रतिनिधि महोदयहरूबाट समेत यस कार्यका लागि अमूल्य सुझाव र सल्लाह प्राप्त भएका छन् । तसर्थ उहाँहरूलाई समेत धन्यवाद दिन चाहन्छु । अन्त्यमा यस कार्यमा परोक्ष र प्रत्यक्ष सहयोग पुऱ्याउने सम्पूर्ण महानुभावहरूलाई धन्यवाद दिँदै यो प्रतिवेदन जिल्ला विकास समिति मोरङमा प्रस्तुत गर्दछु ।

डा. सोमप्रसाद खतिवडा
विराटनगर ।
२०७०।७।२८

संक्षिप्त शब्दावली

उ.स.	उपभोक्ता समिति
का.	कार्यालय
का.प्र.	कार्यालय प्रमुख
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
चौ.नि.मा.	चौमाशिक निकास मागपत्र
जि.वि.स.	जिल्ला विकास समिति
प्रा.मू.	प्राविधिक मूल्याङ्कन
प्रा.सु.	प्राविधिक सुपरीवेक्षण
प्रो.	प्रोपाइटर
मे.ई.	मेकानिकल इन्जिनियर
न.पा.	नगरपालिका
सा.प.	सामाजिक परीक्षण

विषयसूची

अध्याय एक: सामाजिक परीक्षणको परिचय र परीक्षण विधि

१

कार्यक्रमको परिचय, परीक्षण कार्यको उद्देश्य, परीक्षणको महत्व, परीक्षणको औचित्य, सामाजिक परीक्षण विधि, सन्दर्भ सामाग्री अध्ययन र समिक्षा, अन्तर्वार्ता, स्थलगत निरीक्षण, अवलोकन र समूह छलफल, सामाजिक परीक्षणको क्षेत्र र सिमा, सामाजिक परीक्षण प्रतिवेदनको संगठन ।

अध्याय दुई: जिल्ला विकास समिति मोरङको परिचय

१७

परिचय, भौगोलिक परिचय, राजनैतिक परिचय, प्राकृतिक सम्पदा, जनसंख्या, जिल्ला विकास समितिले प्रस्तुत गरेको नागरिक वडापत्र २०६६ ।

अध्याय तीन: जिल्ला विकास समितिका प्राथमिकता, लक्ष र कार्यक्रमहरू

२९

परिचय, नीति तथा कार्यक्रमहरू, योजना तर्जुमा लागि अपनाईको विधि, योजना तर्जुमा उद्देश्यहरू, कार्यनीति र प्राथमिकताहरू, प्राथमिकताका आधारहरू, बजेट, जिविस मोरङको आ.व. २०६९/७० को आयव्यय विवरण, केन्द्रिय तथा संस्थागत तर्फको व्यय विवरण, आर्थिक वर्ष २०६९/७० को कार्यक्रम, जिल्ला विकास समिति मोरङको आर्थिक वर्ष २०६९/७० को कार्यप्रगति विवरण, जिविस मोरङको आ.व. २०६९/७० को वार्षिक प्रगति विवरण, लक्षित वर्ग, सामाजिक समावेशिकरण र सामाजिक परिचालन सम्बन्धी कार्यक्रम ।

अध्याय चार : परीक्षणबाट देखिएका अवसर, संभावना र चुनौतिहरू

५०

परिचय, अवसर र संभावनाहरू, चुनौतिहरू ।

अध्याय पाँच: निश्कर्ष र सुधारका लागि चाल्नुपर्ने कदमहरू

५५

निश्कर्ष, समस्या समाधानका उपाय, सामाजिक परीक्षणमा देखिएका मुख्यमुख्य सवालहरू ।

सन्दर्भग्रन्थ सूची

अनुसूचिहरू

१. जिल्ला तथा गाविसस्तरीय समीक्षा गोष्ठीमा उठेका सवालहरू

२. जिविसले सुधारका लागि चाल्नुपर्ने कदमहरू

३. अन्तर्वार्ताका क्रममा विषयगत कार्यालय प्रमुखहरू, शाखा प्रमुख र आयोजना प्रमुखसँगको छलफलमा उठाइएका सवालहरू

४. छलफल र अन्तर्वार्तामा सहभागिहरूको नामावली

अध्याय एक

सामाजिक परीक्षणको परिचय र परीक्षण विधि

१. कार्यक्रमको परिचय

नेपाल सरकारको सवैभन्दा तल्लो तहको नीति तथा कार्यक्रम संचालन गर्ने निकाय गाउँ विकास समिति र नगरपालिकाहरू हुन् भने जिल्ला स्तरका विकास निर्माणका कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने निकाय भने जिल्ला विकास समिति हो । सरकारका विकास निर्माणका कार्यका साथमा नीति तथा कार्यक्रमहरू विपन्न, पिछडिएका, गरिव तथा विकासको खासै प्रभाव नपुगेका तथा लक्षित वर्गका रूपमा रहेका जनसमुदायसम्म पुऱ्याउने एउटा मात्र माध्यम भने जिल्ला विकास समितिहरू नै हुन् । तसर्थ सरकारको नीति र कार्यक्रम लागु गर्न तथा ग्रामिण विकासका लागि जिल्ला विकास समितिहरूको भूमिका महत्वपूर्ण हुने गर्दछ ।

हाल नेपालमा लामो समयदेखि स्थानीय निकायको चुनाव नभएको कारणले गाविस, नगरपालिका र जिल्ला विकास समितिहरू जननिर्वाचित पदाधिकारी विहिन भएका छन् । आजभन्दा केही समय अगाडितिर स्थानीय निर्वाचित पदाधिकारीका स्थानमा स्थानीय प्रमुख राजनैतिक दलहरूका प्रतिनिधिको सर्व दलीय संयन्त्रबाट जिल्लाको विकास र निर्माणका कार्यहरूको थालनि गरिएको भए पनि त्यसले पनि प्रभावकारी ढंगमा कार्य गर्न सकेको पाइँदैन । कतिपय स्थानमा राजनैतिक दलहरूका बीचमा विकास र निर्माणका काममा एक आपसमा विरोध र खिचातानि भयो भने अर्कातर्फ कतिपय स्थानमा तिनीहरूको भूमिका सकारात्मक भएको देखिएन । तसर्थ पछिल्लो कालमा जिल्ला विकास समितिहरूले स्थानीय मानिसहरूको सहभागितामा विकास निर्माणका योजनाहरू तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने गरेको भए पनि सर्वदलीय सम्यन्त्रको कार्यलाई महत्व दिइएको पाइँदैन । यस्तो अवस्थामा जिविसका कार्यक्रमहरूको प्रभावकारीताको लेखाजोखा गर्नका लागि सामाजिक परीक्षणको कार्य महत्वपूर्ण कसिका रूपमा रहेर आएको छ ।

एक वर्षमा जिल्ला विकास समितिले समग्र आर्थिक जिम्मेवारी पूरा गरे नगरेको लेखाजोखा गर्ने व्यवस्था नेपाल सरकार स्थानीय निकाय (आर्थिक प्रशासन) नियमावली २०६४ को उपनियम २०१ (१) ले गरेको छ । यसलाई स्थानीय निकाय सामाजिक परीक्षण कार्यविधि २०६७ भनिएको पाइन्छ । यसको प्रमुख उद्देश्य स्थानीय निकायको सामाजिक जिम्मेवारी, त्यसलाई पालना गर्न भएको प्रयास तथा कार्यसम्पादनको लेखाजोखा गर्ने प्रकृत्यालाई मार्गदर्शन गर्नु रहेको छ । यसले सामाजिक परीक्षणको व्यवस्था स्थानीय निकायले अनिवार्य रूपमा लागु गर्ने पनि रहेको छ । जिल्ला विकास समितिको नीति र कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रूपमा संचालन गर्नका लागि तथा परीक्षण विधिलाई सरशीकृत गर्ने, प्रकृत्यालाई स्पष्ट पार्ने र व्यवस्थित गर्ने उद्देश्य समेत यस कार्यविधिको रहेको पाइन्छ । सामाजिक परीक्षणका क्रममा देखिएका कम्जोरीहरूलाई पछिल्लो सालका नीति र कार्यक्रममा सम्बोधन गरी हटाउँदै जाने र यस निकायको कार्यक्रमलाई पारदर्शि ढंगले जनतासामु पुऱ्याउनु पनि यस कार्यक्रमको उद्देश्य रहेको छ । यसबाट सामाजिक परीक्षण कार्य संस्थागत हुने देखिन्छ ।

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५, स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली २०५६ र स्थानीय निकाय आर्थिक प्रशासन नियमावली २०६४ का आधारमा नै जिविसहरूको सामाजिक परीक्षण कार्य सम्पन्न गर्ने व्यवस्था छ । सामाजिक परीक्षण कार्य अन्तर्गत जिल्ला विकास समितिको योजना, नीति, कार्यक्रम, आयोजना कार्यान्वयन र सेवा प्रवाहले आर्थिक सामाजिक विकासमा गरेको समग्र योगदानको लेखाजोखा, विश्लेषण र मूल्याङ्कन पर्दछन् । सामाजिक परीक्षणमा जिविसका कार्यक्रम,

आयोजनाको लक्ष, उद्देश्य, बजेट, आम्दानी तथा यसबाट प्राप्त नतिजा, उपलब्धि र खर्च आदिका बारेमा सरोकारवालाहरू बीच जानकारी गराउने, लेखाजोखा गर्ने र मूल्याङ्कन गर्ने कार्य पर्दछन् । यो कार्यक्रम आर्थिक वर्ष समाप्त भएको पहिलो चौमासिक भित्र गरिसक्नु पर्ने प्रावधान छ । तसर्थ यहाँ मोरङ जिल्ला विकास समितिका आर्थिक वर्ष २०६९/७० को नीति र कार्यक्रमको सामाजिक परीक्षण कार्य यसै वर्षको कार्तिक मसान्तभित्र सम्पन्न गरिएको छ ।

जिल्ला विकास समितिहरूको सामाजिक परीक्षण कार्यले तिनीहरूले तय गरेका कार्यक्रमको लक्ष र उद्देश्य जानकारीमा आएका छन् । यसबाट उद्देश्य बमोजिम कार्यक्रम भए नभएको स्पष्ट भएको छ भने उपलब्धिको स्तर पनि पत्ता लागेको छ । यसबाट अर्को आर्थिक वर्षमा कार्यक्रम तर्जुमा गर्न सहयोग मिल्ने छ भने कार्यक्रम कार्यान्वयन प्रकृत्यामा सुधार गर्न आवश्यक विषयवस्तुका बारेमा पनि जानकारी प्राप्त हुने छ । यसले जिल्ला विकास समितिको दिगो कार्यक्रम तर्जुमा तथा त्यसको कार्यान्वयन प्रकृत्यामा सहयोग मिल्ने आशा गरिएको छ । मोरङ जिल्लाको विकासका लागि केन्द्रबाट निकास हुने रकमको वृद्धिका लागि समेत यसले सहयोग पुऱ्याउने छ ।

२. परीक्षण कार्यको उद्देश्य

जिविस मोरङको सार्वजनिक परीक्षण कार्यका प्रमुख उद्देश्यहरू निम्नानुसार रहेका छन् ।

- १) जिल्ला विकास समिति मोरङको सामाजिक जिम्मेवारी, त्यसलाई पालना गर्न भएको प्रयास र कार्यसम्पादनको लेखाजोखा गर्ने र प्रकृत्यालाई मार्गदर्शन गर्ने ।
- २) परीक्षण प्रकृत्यालाई सरलीकृत गर्न सहयोग गर्ने ।
- ३) परीक्षण प्रकृत्यालाई स्पष्ट र व्यवस्थित गर्ने ।
- ४) सामाजिक प्रकृत्यामा एकरूपता ल्याउने ।
- ५) परीक्षण कार्यलाई संस्थागत गर्न सहयोग गर्ने ।
- ६) जिविस मोरङका नीति र कार्यक्रममा सुधार गर्नुपर्ने विषयवस्तुहरू पहिचान गरी तिनमा सुधार ल्याउने ।
- ७) जिविसका कार्यक्रमहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि आवश्यक सल्लाह र सुझाव प्रदान गर्ने ।
- ८) जिल्ला विकास समिति मोरङको प्राथमिकता प्राप्त र लक्षित वर्गको कार्यक्रम कार्यान्वयन प्रकृत्यामा प्रभावकारीता ल्याउन सहयोग गर्ने ।

३. परीक्षणको महत्व

प्रस्तुत परीक्षण कार्यको महत्व निम्नानुसार रहेका छन् ।

- १) परीक्षण कार्यबाट जिविस मोरङको आर्थिक वर्ष २०६९/७० को योजना, नीति, कार्यक्रम, आयोजना कार्यान्वयन र सेवा प्रवाहले आर्थिक विकासमा गरेको समग्र योगदानको लेखाजोखा, विश्लेषण र मूल्याङ्कन गरिएको छ ।
- २) परीक्षण कार्यबाट कार्यसम्पादनको लेखाजोखा भई आगामी आर्थिक वर्षका लागि कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वयन प्रकृत्यामा थप सुझावहरू प्राप्त भएका छन् । यसले कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।
- ३) परीक्षण कार्यबाट कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि गरिनुपर्ने सुधारका बारेमा जानकारी प्राप्त भएको छ र यो आगामि वर्षको कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि सहज हुने छ ।
- ४) सामाजिक परीक्षण कार्यबाट सामाजिक प्रकृत्यामा एकरूपता आउने छ र परीक्षण कार्यलाई संस्थागत गर्न सहयोग मिल्ने छ ।
- ५) स्थानीय सरकार नभएको वर्तमानको अवस्थामा आफ्ना कार्यक्रमका लागि आफैले योजना बनाउने तथा आफ्नो कार्य आफैले र आफ्नै लागि गर्ने प्रकृत्यामा यसले सहयोग पुऱ्याउने छ ।

६) परीक्षण कार्यबाट जिविसको कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउन सहयोग पुग्ने छ । यसका साथमा जिविसको आम्दानीमा वृद्धि गर्नुका साथै कार्यक्रमको प्रभावकारिता र तिब्रतामा पनि यसले सहयोग गर्ने छ ।

४. परीक्षणको औचित्य

स्थानीय निकाय सामाजिक परीक्षण कार्यविधि २०६७ ले स्थानीय निकायको सामाजिक परीक्षण कार्यलाई अनिवार्य रूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । नेपाल सरकारको उक्त नीति यस कार्यबाट कार्यान्वयन हुने भएकाले प्रस्तुत परीक्षण कार्य औचित्यपूर्ण र आवश्यक छ । यसका साथै यस्तो परीक्षण कार्यबाट स्थानीय निकायको कार्यक्रम निश्चित मापदण्डभित्र गरे नगरेको, योजना कार्यान्वयन पक्षमा कमीकम्जोरी रहेनरहेको र तिनमा सुधार गर्नुपर्ने पक्षहरू भएनभएको पत्ता लाग्ने तथा आगामी वर्षका लागि कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वयनलाई सहयोग पुग्ने भएकाले प्रस्तावित कार्यक्रम औचित्यपूर्ण, आवश्यक र महत्वपूर्ण पनि छ । जिविसका कार्यक्रमहरू सरकारी नीतिअनुरूप भएनभएको कुरा पनि यसबाट स्पष्ट हुने छ । यसका साथमा विभिन्न जिल्ला विकास समितिका कार्यहरूमा एकरूपता आउने हुनाले पनि जिल्ला विकास समितिको सामाजिक परीक्षण कार्य आवश्यक र औचित्यपूर्ण रहेको छ ।

५. सामाजिक परीक्षण विधि

प्रस्तुत सामाजिक परीक्षणलाई देहाय बमोजिम अनुसन्धानात्मक विधि प्रयोग गरी पूरा गरिएको छ ।

क) सन्दर्भ सामाग्री अध्ययन र समिक्षा

सामाजिक परीक्षणका क्रममा विभिन्न प्रकारका सन्दर्भ सामाग्रीहरूको अध्ययन गरी तिनीहरूको समिक्षा गरिएको छ । तिनीहरूमा स्थानीय निकायसम्बन्धी ऐन, नियम, कार्यविधिहरू र निर्देशिका लगायत स्थानीय निकायको जिम्मेवारी सम्बन्धि प्रकाशित र अप्रकाशित दस्तावेजहरूको अध्ययन गरिएको छ । जिल्ला विकास समितिको वार्षिक योजना, कार्यसम्पादन, सामाजिक उपलब्धी परिणाम र प्रभावसम्बन्धि अभिलेखहरू, सूचना, नागरिक वडापत्र र सार्वजनिक सुनुवाईका प्रतिवेदनहरू अध्ययन गरिएका छन् । जिविसको कार्यक्रमसम्बन्धी वार्षिक र चौमासिक प्रतिवेदनहरू, गत वर्षको सामाजिक परीक्षण प्रतिवेदन र अन्य आवश्यक सामाग्रीहरूको समेत समिक्षा र अध्ययन गरिएका छन् । यिनीहरूका आधारमा जिविसले सामाजिक जिम्मेवारी पूरा गरे नगरेको सम्बन्धमा पनि समिक्षा र विश्लेषण गरिएको छ ।

ख) अन्तर्वार्ता, स्थलगत निरीक्षण, अवलोकन र समूह छलफल

अ) अन्तर्वार्ता: सामाजिक परीक्षणका क्रममा कार्यविधिमा तोकिए बमोजिमका सूचकहरू प्रयोग गरी कार्यालयका पदाधिकारीहरू जस्तो शाखा प्रमुख, योजना प्रमुख र विषयगत कार्यालय प्रमुखसँग प्रश्नावली भराइएको छ । प्रश्नावली अर्धसंरचित थिए, जुन सामाजिक परीक्षकद्वारा सोधी उत्तरहरू लेखिएका छन् । स्थानीय कार्यक्रम स्थलमा समेत कतिपय स्थानमा उपभोक्ताहरूसँग अन्तर्वार्ता लिइएको छ । विशेष गरी कार्यक्रमको आवश्यकता, सहभागिता, उपयोगिता र प्रभावकारीताका बारेमा स्थानीय उपभोक्ताहरूसँग पनि अन्तर्वार्ता लिएर राय बुझ्ने कार्य भएको छ । यसरी संकलन गरिएका तथ्यांकलाई जिल्ला विकास समिति मोरङका कार्यक्रमसँग तुलना गरेर प्रतिवेदन तयार पारिएको छ ।

आ) समूह छलफल: अन्तर्वार्ता लिने र प्रश्नावली भर्ने क्रममा समेटिन नसकेका विषयवस्तुका बारेमा सम्बन्धित कर्मचारीका ससाना समूह बनाई छलफल गर्ने र गराउने तथा सूचना संकलन

गर्ने कार्य गरिएको छ । कतिपय स्थानमा स्थानीय उपभोक्ता समुहसँग पनि छलफल गरिएको छ, जसले पनि निश्कर्षमा पुग्नका लागि सहयोग पुऱ्याएको छ ।

इ) स्थलगत अवलोकन र निरीक्षण: मोरङ जिविसको आर्थिक वर्ष २०६९/७० को कार्यक्रमको सामाजिक परीक्षणका क्रममा आवश्यकता अनुसार कतिपय स्थानको स्थलगत अवलोकन र निरीक्षण पनि गरिएको छ । विशेषगरी जिविसद्वारा संचालित ठूला कार्यक्रमहरू संचालित लेटांग र इटहराका कार्यक्रमहरूको अवलोकन गरी स्थानीय सेवाग्राहीसँग छलफल पनि गरिएको छ । कार्यक्रमको निरीक्षण गर्ने क्रममा ती स्थानका सम्बन्धित सेवाग्राही तथा उपभोक्तासँग आवश्यकताअनुसार छलफल र अन्तरकृया गरिएको छ ।

अन्तमा सन्दर्भ सामाग्रीको समिक्षा, सम्बन्धित पदाधिकारी र कर्मचारीहरू, उपभोक्ता र सम्बद्ध व्यक्तिहरूसँग छलफल र अन्तरकृया गरी प्राप्त सूचनालाई समिक्षा, तुलना र विश्लेषण गरी प्रतिवेदन तयार पारिएको छ । प्रतिवेदन स्थानीय निकाय सामाजिक परीक्षण कार्यविधि २०६७ को अनुसूची ४मा व्यवस्था भए अनुसारको ढाँचामा तयार पारिएको छ । यसका लागि सर्वप्रथम ड्राफ्ट रिपोर्ट तयार पारी मोरङ जिविसमा पेश गरिएको र पछि त्यसका बारेमा सम्बद्ध पदाधिकारीहरूसँग छलफल गरी अन्तिम प्रतिवेदन तयार पारिएको छ ।

६. सामाजिक परीक्षणको क्षेत्र र सिमा

प्रस्तुत सामाजिक परीक्षण कार्यका क्षेत्र र सिमा निम्नानुर रहेका छन् ।

क) जिल्ला विकास समिति मोरङले आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा गरेका नीतिगत निर्णय र प्रकृयागत सुधारले पुगेको प्रभावका बारेमा अध्ययन गरिएको छ । यसमा स्थानीय विकास मन्त्रालय, गाविस र नगरपालिकाको नीतिगत निर्णय तथा त्यसले पारेको प्रभावको अध्ययन गरिएको छैन । तर पनि यसमा जिविसले स्थानीय निकाय नियमावलीलाई प्रभावकारी ढंगमा अवलम्बन गरिएको या नगरिएको भन्ने कुराको भने लेखाजोखा गरिएको छ ।

ख) जिविस मोरङले आर्थिक वर्ष २०६९/ ७० मा गरेका गरेको विकास योजनामा जन सहभागिताको स्थितिको अध्ययन गरिएको छ । तर यसमा अन्य आर्थिक वर्ष र अन्य प्रकारका योजनामा जनसहभागिताको स्थिति अध्ययन गरिएको छैन ।

ग) प्राथमिकतामा परेका कार्यक्रमहरू पनि कतिपय अवस्थामा विविध कारणले गर्दा यथा समयमा बजेट निकासी नभएर प्रभावकारी हुन नसकेको अवस्थालाई पनि विशेष महत्वका साथ समीक्षा गरिएको छ । तर यसमा नेपाल सरकार स्थानीय विकास मन्त्रालय र अन्य मन्त्रालय, स्थानीय र राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैर सरकारी संस्था तथा व्यक्तिहरूले दिने प्रत्यक्ष सेवा तथा गाविस र नगरपालिकाका त्यस्ता सेवाको अध्ययन गरिएको छैन ।

७. सामाजिक परीक्षण प्रतिवेदनको संगठन

प्रस्तुत सामाजिक परीक्षणको प्रतिवेदनलाई निम्नानुसारले संगठित गरिएको छ ।

अध्याय एक: मोरङ जिल्लाको आर्थिक वर्ष २०६९/७० को नीति र कार्यक्रमका साथमा सम्पूर्ण कार्यक्रमहरूको सामाजिक परीक्षण कार्यक्रममा यसको पहिलो अध्यायमा परिचय, उद्देश्य, अध्ययन विधि, अध्ययनको क्षेत्र र सिमा, महत्व र औचित्यलाई समावेश गरिएको छ । यो अध्याय वास्तवमा सामाजिक परीक्षणको परिचयसँग सम्बन्धित छ । यसमा सामाजिक परीक्षण गर्नुपर्ने कारणका साथमा यसलाई कसरी सम्पन्न गरिएको छ भन्ने विषयवस्तुलाई महत्व दिइएको छ । सूचनाहरूको संकलन गर्ने विधिसमेत यसमा विश्लेषण गरिएको छ । वास्तवमा निश्चित विधि अवलम्बन गरी

गरिएको अध्ययन र परीक्षणको नतिजामात्र विश्वासयोग्य, वास्तविक र यथार्थ हुने भएकाले यसमा सामाजिक परीक्षणको विधिलाई महत्व दिइएको छ ।

अध्याय दुई: प्रस्तुत जिल्ला विकास समिति मोरङको सामाजिक परीक्षण गर्ने क्रममा यसको दोश्रो अध्यायमा जिल्ला विकास समिति मोरङको परिचय समावेश गरिएको छ ।

अध्याय तीन: सामाजिक परीक्षण प्रतिवेदनको तेश्रो अध्यायमा जिल्ला विकास समिति मोरङका प्राथमिकता, लक्ष र कार्यक्रमहरू समावेश गरिएका छन् । वास्तवमा स्थानीय तहमा गरिने विकास निर्माणका कार्यहरू अगाडिनै तय गरिएका नीति तथा कार्यक्रममा आधारित हुने हुनाले परीक्षण गर्नका लागि जिविसले लिएका नीति र कार्यक्रमका बारेमा समिक्षा गर्न आवश्यक हुन्छ भने परीक्षण गरिने स्थानको प्रभावकारीताको अध्ययन पनि त्यत्तिकै आवश्यक हुने गर्दछ । तसर्थ यस अध्यायमा जिल्ला विकास समितिको प्राथमिकता, लक्ष र कार्यक्रमहरूका बारेमा समिक्षा गरिएको छ ।

अध्याय चार: प्रस्तुत सामाजिक परीक्षण कार्यक्रमको प्रतिवेदनमा अध्याय चार भने जिल्ला विकास समिति मोरङका अवशर, संभावना र चुनौतिहरू दिइएका छन् । कतिपय स्थानमा त्यहाँका स्थानीय सम्भावनाहरूले नीति र कार्यक्रमको प्रभावकारीतामा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने भएकाले यस जिविसका पनि अवशर, संभावना र चुनौतिका बारेमा अध्ययन गरिएको हो ।

अध्याय पाँच: यस मोरङ जिल्ला विकास समितिको सामाजिक परीक्षणको प्रतिवेदनको अध्याय पाँच भने निश्कर्ष र सुधारका लागि चाल्नुपर्ने कदमहरूसँग सम्बन्धित छ । यसमा परीक्षणमा देखिएका कुराहरू छोटकरीमा दिइएका छन् भने जिल्ला विकास समितिले कार्यक्रमको प्रभावकारीताका लागि चाल्नु पर्ने कदमहरूलाई यसमा सुझावका रूपमा दिइएका छन् ।

अध्याय दुई

जिल्ला विकास समिति मोरङको परिचय

१. परिचय

१.१ भौगोलिक परिचय

पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्रको कोशी अञ्चलमा पर्ने मोरङ जिल्ला तराईको ख्यातिप्राप्त जिल्लाका रूपमा परिचित छ । को पूर्वमा भापा र इलाम, पश्चिममा सुनसरी, उत्तरमा धनकुटा र पाँचथर तथा दक्षिणमा भारतको बिहार प्रान्त पर्दछन् । यो जिल्ला २६ डिग्री २० इन्चदेखि २६ डिग्री ५३ इन्च उत्तरी अक्षांससम्म र ८७ डिग्री १६ इन्चदेखि ८७ डिग्री ४१ इन्चसम्म पूर्वी देशान्तरमा फैलिएको छ । यसको क्षेत्रफल भने १८५५ वर्गकिलोमिटर रहेको देखिन्छ भने नक्सामा यसको आकार चारकुने स्वरूपको देखिन्छ ।

समुद्रको सतहदेखि ६० देखि २४१० मिटरसम्मको उचाईमा रहेको मोरङ जिल्लामा मुख्यतया समतल तराई, भावर र पहाडी भाग पर्दछ । यसको उत्तरतिरका आठवटा गाविसहरू पहाडी भागमा पर्दछन् भने केही गाविसका निश्चित भूभाग भावरक्षेत्रमा फैलिएका छन् । यस जिल्लाका याङ्गशिला, पाटिगाउँ, भोगटेनी, सिंहदेवी, वारांगी, टाँडी र रमितेखोला गाविसहरू पहाडमा पर्दछन् । यसका मुख्य पहाड भने मिक्लाजुङ्ग, ध्वजे र जेफाले हुन्, जुन धनकुटा जिल्लाको सिमानामा जोडिएका छन् । यहाँको सवैभन्दा अग्लो पहाड मिक्लाजुङ्ग हो, जसको उचाई समुद्र सतहदेखि २४१० मिटर उचा रहेको छ । यस जिल्लाको करिब ८० प्रतिशत भूभाग समथर तराईमा पर्दछ (जिल्ला पार्श्वचित्र २०५९) ।

हावापानीका हिसावले मोरङ जिल्ला निकै विसम छ । यहाँको तापक्रम औषतमा अधिकतम ४२ देखि न्यूनतम ६.१ डिग्री सेल्सियससम्म पुग्ने गर्दछ । सामान्यतया यसको पहाडी भागमा केही चिसो र तराई भागमा गर्मी हुने गर्दछ । यस जिल्लाको भावरक्षेत्रमा चारकोशे भाडीको अवशेष रहेको छ । तराई भागको जंगल भने फाँडानी भईसकेको छ । यस जिल्लामा चुरे क्षेत्र भने अवशेषका रूपमा मात्र रहेको छ ।

माटोका हिसावले मोरङको उत्तरी पहाडी भागमा कडा पत्थरिलो माटो पाइन्छ, जुन कृषि उत्पादनका लागि त्यति उपयुक्त देखिंदैन । यसैगरी भावर क्षेत्रको माटो गिट्टी मिसिएको छ, जुन बोटविरूवाका लागि ज्यादा उपयोगी मानिन्छ । तसर्थ यसको भावर क्षेत्रमा नै चारकोशे भाडीको अवशेष रहेको छ । दक्षिणतिरको तराईको प्राय सवै स्थानको माटो पाँगो र अति उर्वर छ । तसर्थ कुनै बेला मोरङलाई नेपालको अन्न भण्डार पनि भनिन्थ्यो । तर हाल आएर बसाइँ सराई र शहरीकरणका कारणले गर्दा यस जिल्लाको अत्यधिक उर्वर जमिनमा घरहरू बनिसकेका छन् ।

१.२. राजनैतिक परिचय

मोरङ जिल्लामा कूल ६५ वटा गाविस र एउटा उपमहानगरपालिका रहेका छन् । यहाँका ८ वटा गाविस पहाडी प्रदेशमा र अन्य तराईमा पर्दछन् । मोरङको उपमहानगरपालिका विराटनगर यसको दक्षिण पश्चिमी भागमा पर्दछ । यस जिल्ला र कोशी अञ्चलको सदरमुकाम समेत विराटनगर नै हो । यस बाहेक यस जिल्लाका थुप्रै भागहरू नगरउन्मुख गाउँमा परिणत भएका छन् । हालसालै सरकारले यसको उर्लावारीलाई बेग्लै नगरपालिकाका रूपमा घोषणा गरिसकेको छ । यस बाहेक पनि राजमार्ग वरपरका थुप्रै गाउँहरू नगरउन्मुख छन् र तिनीहरू पनि नगरपालिका बन्ने तरखरमा रहेका देखिन्छन् । यस जिल्लालाई विभिन्न १७ वटा इलाकामा विभाजन गरिएको छ ।

२. प्राकृतिक सम्पदा

प्राकृतिक सम्पदाका हिसावले पूर्वी नेपालको मोरङ जिल्ला निकै सम्पन्न छ । यहाँको मुख्य प्राकृतिक सम्पदा जलस्रोत हो । हुन त यस जिल्लाबाट ठूला नदीहरू बगेका छैनन् । यहाँ महाभारत पर्वतबाट निश्किएर बगेका ससाना खोलाहरूमात्र छन् । बकाहा, डाँसखोला, बूढी, चिसाङ्ग र खदमखोला यस जिल्लाका मुख्य खोलाहरू हुन् । तर यस जिल्लाको पहाडी भागलाई छाडेर अन्य ८० प्रतिशत जमिनमा भूमिगत जल पाइने हुनाले त्यसैलाई खानेपानी र सिंचाईका लागि प्रयोगमा ल्याइएको छ । तसर्थ जलश्रोतका हिसावले यो जिल्ला धनि मानिएको हो ।

मोरङ जिल्ला वनजंगलका हिसावले निकै धनि छ । नेपाल तराईको चारकोशे भाडीको एउटा हिस्सा यस जिल्लामा पनि पर्दछ । यसको भावर क्षेत्रमा चारकोशे भाडीको अवशेष रहेको छ । यस बाहेक ठाउँठाउँमा मानिसहरूले बोटविरूवा लगाउने गरेकाले यो जिल्ला निकै हराभरा छ । यस जिल्लाको ३०.७१ प्रतिशत भाग वनक्षेत्रमा पर्दछ । तर यो सबै क्षेत्रमा घना जंगल भने रहेको पाइँदैन । यहाँको वन क्षेत्रलाई पनि सामुदायिक वन र सरकारी वन गरी जम्मा २ भागमा वर्गिकरण गरिएको छ । हाल आएर वन विनसलाई पनि धेरै हदसम्म रोकथाम गरिएको छ । यहाँ साल, सिसौ, बोटधंगरो, अस्ना, भलायो लगायत गर्मी ठाउँमा पाइने वनस्पति पाइन्छ । यस बाहेक जंगली क्षेत्रमा अनेक प्रकारका जडीबूटीहरू पनि पाइन्छन् । विभिन्न प्रकारका जंगली जनावरको आवस यहाँको जंगल नै मानिन्छ । यसको चारकोशे भाडीका छेउछाउमा केही सिमसारक्षेत्रहरू समेत रहेका छन् । यसले गर्दा जैविक विविधताले पनि यो जिल्ला केही सम्पन्न रहेको देखिन्छ ।

३. जनसंख्या

मोरङ जिल्लाको कूल जनसंख्या वि.सं. २०५८ सालको जनगणना अनुसार ८४३२२० थियो । यहाँको जनसंख्या वृद्धि दर २.२७ रहेको थियो भने हाल आएर देसमा जनगणना २०६८ को प्रतिवेदन सार्वजनिक भईसकेको छ । जनगणना २०६८ को रिपोर्ट अनुसार यस जिल्लाको जनसंख्या ९६५३७० रहेको छ । यता जिविस मोरङले गरेको सर्वेक्षणमा भने वि.सं. २०६८ सालसम्ममा यस जिल्लाको जनसंख्या बढेर १०००७७९ पुग्ने अनुमान गरेको थियो । तर यहाँको जनसंख्या वृद्धिदर अनुमान गरिएभन्दा केही कम रहेको हुनाले यस जिल्लाको जनसंख्या जिविसले गरेको अनुमानभन्दा ३५४०९ जनाले कम रहेको पाइएको छ । वि.सं. २०६८ सालको जनगणना अनुसारको यस जिल्लाको जनसंख्या तलको तालिकामा दिइएको छ ।

मोरङ जिल्लाको जनसंख्या विवरण, २०६८

क्रस	विवरण	संख्या
१	जनसंख्या	९६५३७०
२	पुरुष	४६६७१२
३	महिला	४९८६५८
४	परिवार संख्या	२१३९९७
५	जनघनत्व	४५४५६*
६	वृद्धिदर (प्रतिशत)	२.२७*
७	औषत आयु (वर्षमा)	६६.५*

* जनगणना २०५८ ।

८	औषत परिवार संख्या	५.०२*
---	-------------------	-------

श्रोत: जनगणना प्रतिवेदन २०६८ ।

२०५८ सालको जनगणना अनुसार मोरङ जिल्लाको कूल प्रजनन दर प्रतिहजार ४.५८ रहेको छ । यसैगरी कोरा जन्मदर ३५.४, शिशु मृत्युदर ७४.७, बाल मृत्युदर ११८ र कोरा मृत्युदर ११.५ प्रतिहजार रहेको देखिन्छ (जिल्ला पार्श्वचित्र, २०५९) । यसै गरी उक्त जनगणना अनुसार यस जिल्लामा बालबालिका (०-१४ वर्ष) ३६.२ प्रतिशत, आर्थिक रूपले सवल जनसंख्या (१५-५९ वर्ष) ५१.५ प्रतिशत र जेष्ठ नागरिक (६० वर्षभन्दा माथि) ५ प्रतिशत रहेको पाइएको छ । यसबाट यस जिल्लामा आर्थिक रूपमा सवल जनसंख्या करिब पचार प्रतिशतभन्दा ज्यादा रहेको छ, जसले राष्ट्र निर्माणको कार्यमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउने सक्ने देखिन्छ । यस जिल्लामा विभिन्न एघारवटा धर्महरू मानिन्छन् (जनगणना, २०६८) भने ७१ वटाजति भाषाभाषीका मानिसहरूको बसोवास रहेको पाइन्छ । यसैगरी यस जिल्लामा विभिन्न ९८ जातजातिका मानिसहरूको बसोवास रहेको छ । यस जिल्लाका ८०.२२ प्रतिशत मानिसहरू ग्रामिण भेगमा र बाँकी शहरी क्षेत्रमा बसोवास गर्ने गरेका छन् ।

वि.सं. २०६८ सालको जनगणनाअनुसार यस जिल्लामा विभिन्न उमेर समुहका मानिसहरूको बसोवास रहेको छ । उक्त गणनाको प्रतिवेदनअनुसार मोरङ जिल्लाको उमेरअनुसारको जनसंख्या निम्नानुसारको छ ।

उमेर समुह	महिला	पुरुष	जम्मा	प्रतिशत
०-४	४१७२७	४३४१४	८५१४१	८.८२
५-९	५०५८६	५२२२३	१०२८०९	१०.६५
१०-१४	५६८०२	५९१२२	११५९२४	१२.०१
१५-१९	५३३०७	५२८४८	१०६१५५	११.००
२०-२४	४८४५२	३७६८३	८६१३५	८.९२
२५-२९	४५१५५	३३७८५	७८९४०	८.१८
३०-३४	३८३६५	३०२६६	६८६३१	७.११
३५-३९	३३९६७	२९४७७	६३४४४	६.५७
४०-४४	२९०९३	२६५५५	५५६४८	५.७६
४५-४९	२४३४४	२३६२३	४७९६७	४.९७
५०-५४	२०५१६	२०५४५	४१०६१	४.२५
५५-५९	१६५८६	१७२९३	३३८७९	३.५१
६०-६४	१४४२६	१४५२५	२८९५१	३.००
६५-६९	१००७६	१०५६१	२०६३७	२.१४

७०-७४	६६९४	७०११	१३७०५	१.४२
७५-७९	४१४५	४०३४	८१७९	०.८५
८०-८४	२३७०	२२१५	४५८५	०.४७
८५-८९	११५७	९७४	२१३१९	०.२२
९०-९४	५६६	३५९	९२५	०.१०
९५+	३२४	१९९	५२३	०.०५

श्रोत: जनगणना प्रतिवेदन २०६८ ।

माथिको तालिकामा देखाईअनुसार मोरङको जनसंख्याको गणना गर्दा विभिन्न उमेर समुहमध्ये १० देखि १४ वर्ष बीचको जनसंख्या सबैभन्दा ज्यादा या १२.०१ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । वास्तवमा यो जनसंख्याको सबैभन्दा राम्रो अवस्था मानिन्छ । किनकि यो जनसंख्या अक्का केही दिन पछि नै मुख्य जनशक्तिका रूपमा स्थापित हुने देखिन्छ । यता १५ देखि १९ वर्ष उमेर समुहको मानिसहरूको संख्या पनि ११ प्रतिशत रहेको छ । यो उच्च उर्वरतायुक्त जनशक्ति हो । तसर्थ जनशक्तिका हिसावले तथा मानवीय श्रोतका दृष्टिले मोरङ जिल्ला निकै सम्पन्न छ ।

जिल्ला विकास समितिले प्रस्तुत गरेको नागरिक वडापत्र, २०६६

जिल्ला विकास समितिले नागरिक वडापत्र २०६६ निर्माण गरी सार्वजनिक स्थलमा होर्डिङ्गबोर्ड राख्नुका साथै छपाई गरी वितरण पनि गरेको देखिन्छ । त्यसपछि उक्त घोषणा पत्रलाई वि.सं. २०७० सालमा अध्यावधिक गरिएको देखिन्छ । उक्त नागरिक वडापत्रमा निम्नानुसारका विषयवस्तुहरू संग्रहित छन् ।

जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, मोरङ

नागरिक वडापत्र (अध्यावधिक), २०७०

सम्पर्क टेलिफोन नं. ५२२००७

फ्याक्स नं. ५२३३७९ ईमेल info@ddcmorang.org.np वेब ठेगाना www.ddcmorang.org.np

सि.नं	सेवा	सेवाको विवरण		सेवा प्राप्त हुने स्थान कोठा नं	सेवा प्राप्त गर्ने प्रकृत्याहरू	सेवा प्राप्त गर्न लाग्ने		जिम्मेवार व्यक्ति, शाखा वा फाँट	कार्य समयमा नभएमा उजूरी गर्ने निकाय	कैफियत
						शुल्क दस्तुर	समय			
१	आर्थिक प्रशासन र योजना शाखा	(क) संचालन अनुदान (निकासा प्राप्त भएपछि)	२१	स्थानीय निकाय आ.प्र. नियमावली २०६४ अनुसार (क) अनुसूची २१ खर्चको फाँटवारी (ख) अनुसूची २२ फछ्यौट गर्न बाँकी पेशकीको मास्केवारी (ग) अनुसूची २३ बैंक हिसावको विवरण (घ) गा.वि.स.को चौमासिक मागपत्र	नलाग्ने	१ घण्टा	लेखा शाखा	स्था.वि.अ.		
	क) योजना/आर्थिक प्रशासन	(ख) पुँजिगत अनुदान ●प्रथम चौमासिक (निकासा प्राप्त भएपछि)	९ र २४	स्थानीय निकाय श्रोत परिचालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि, २०६९ अनुसार क) अनुसूची १८ बमोजिम चौमासिक निकासा माग पत्र ख) अनुसूची १९ बमोजिमको गाउँ परिषदबाट स्वीकृत वार्षिक कार्यक्रम, खर्चको अनुमान कार्यक्रम वा आयोजनाको विवरण ग) अनुसूची २० बमोजिमको सम्पन्न र क्रमागत आयोजनाहरूको विवरण घ) अनुसूची २१ र २७ बमानेजिमको पेशकी र बेरूजुको विवरण र ङ) गत आर्थिक वर्ष भन्दा एक वर्ष अगाडिको अन्तिम लेखा परिक्षणको प्रतिवेदन	नलाग्ने	३ घण्टा (३ बजे पछि भए अर्को दिन)	योजना तथा अनुगमन तथा लेखा शाखा	स्था.वि.अ.		

	ख) योजना/आर्थिक प्रशासन	देशी चौमासिक (निकासा प्राप्त भएपछि)	९ र २४	स्थानीय निकाय श्रोत परिचालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि, २०६९ अनुसार क) अनुसूची २१ बमोजिमको पेशकी विवरण ख) अनुसूची १७.२ बमोजिमको पथम चौमासिक रकमवाट गरिएको कार्य प्रगति र खचको विवरण	नलाग्ने	३ घण्टा (३ बजे पछि भए अर्को दिन)	योजना तथा अनुगमन शाखा लेखा शाखा	स्था.वि.अ.	
	ग) योजना/आर्थिक प्रशासन	देशी चौमासिक (निकासा प्राप्त भएपछि)	९ र २४	स्थानीय निकाय श्रोत परिचालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि, २०६९ अनुसार क) प्रथम र दोश्रो चौमासिकको रकमवाट भएको कार्यको प्राविधिक मुल्याङ्कन सहितको यथाथ प्रगति विवरण तथा अनुसूची १७.२ बमोजिमको चौमासिक प्रगति प्रतिवेदन ख) अनुसूची २० बमोजिमको क्रमागत आयोजनाको प्रगति विवरण ग) अनुसूची २३ बमोजिमको पेशकी विवरण घ) देशी चौमासिक निकासा हुनका लागि कुल पेशकीको कम्तीमा पचास प्रतिशत पेशकी फछ्यौट हुनु पर्नेछ। ङ) गथ आर्थिक वर्षको अन्तिम लेखा परिक्षण प्रतिवेदन।	नलाग्ने	३ घण्टा (३ बजे पछि भए अर्को दिन)	योजना तथा अनुगमन शाखा लेखा शाखा	स्था.वि.अ.	
२.	जिल्ला प्राविधिक कार्यालय	क) योजना सर्भेक्षण तथा लागत ईष्टिमेट तयार गर्ने (योजना स्थल र प्रकृति हेरी) ख) लेआउट गर्ने ग) सुपरिवेक्षण मुल्यांकन घ) कार्य सम्पन्न प्रतिवेदन	जिल्ला प्राविधिक कार्यालय	योजना स्वीकृत भएको गाविस र जिविसको आधिकारीक निर्णय प्रतिलिपी	नलाग्ने	१ देखि ७ दिनसम्म	प्राविधिक शाखा तथा जिल्ला प्राविधिक कार्यालय	स्था.वि.अ. प्र.जि.ई.	
३.	योजना	योजना संभौता गर्ने	९	<ul style="list-style-type: none"> लाभान्वित उपभोक्ता समूहको भेलावाट ७ देखि ११ जना सम्मको उपभोक्ता समिति र २ जना महिला सहित ५ जनाको अनुगमन समिति गठनको निर्णय प्रतिलिपी, निवेदन पत्र साथ उपभोक्ता समितिको बैठकको निर्णय प्रतिलिपी, 	नलाग्ने	२ घण्टा	योजना तथा अनुगमन फांट	स्था.वि.अ.	

				<ul style="list-style-type: none"> उपभोक्ता समितिमा ३३ प्रतिशत महिला अनिवार्य हुनु पर्नेछ साथै अध्यक्ष सचिव र कोषाध्यक्ष मध्ये पनि एक जना महिला अनिवार्य हुनु पर्नेछ । उपभोक्ता समितिका पधाधिकारीहरूको नागरिकताको प्रतिलिपी गाविसको सिफारिस पत्र स्वीकृत योजनाको लगत अनुमान जनसहभागिता वापत ब्यहोर्नुपर्ने रकमको ने. रा. बैकको खाता नं. १५०४७०१००१०४०५२४ मा जम्मा गरेको भौचर । 					
४	योजना/आर्थिक	(क) योजना/कार्यक्रमको भुक्तानी	९ र २४	<ul style="list-style-type: none"> प्राविधिक मुल्यांकन, नापी विवरण विल भर्पाई उपभोक्ता समितिको खर्च समेत अनुमोदन गरेको बैठकको निर्णय प्रतिलिपि अनुदान रू.३ लाख भन्दा माथिका योजनाहरूको हकमा योजना स्थलमा होर्डिड बोर्ड राखेको फोटो प्रथम किस्ता माँग गर्दा अनिवार्य रूपमा पेश गर्नु पर्नेछ । उपभोक्ता समितिको किस्ता माँग निवेदन 	नलाग्ने	२ दिन	योजना तथा अनुगमन शाखा लेखा शाखा	स्था.वि.अ.	
	योजना/लेखा शाखा	(ख) योजना/कार्यक्रमको अन्तिम भुक्तानी	९ र २१	<ul style="list-style-type: none"> प्राविधिकबाट अन्तिम मुल्यांकन र कार्य सम्पन्न प्रतिवेदन विल भर्पाई कार्य सम्पन्न भएको गा.वि.स.को सिफारिस उपभोक्ता समितिको बैठकको निर्णय अनुगमन समितिको निर्णय सार्वजनिक परिक्षणको निर्णय भए गरेको कार्यको फोटो २ प्रति 	नलाग्ने	२ घण्टा	योजना तथा अनुगमन शाखा लेखा शाखा	स्था.वि.अ.	
	आर्थिक/योजना	(ग) योजना/कार्यक्रमको फरफारक	९ र २४	<ul style="list-style-type: none"> जाँचपास तथा फरफारक समितिको निर्णय जिविसको निर्णय 	नलाग्ने	१ घण्टा	योजना तथा अनुगमन शाखा	स्था.वि.अ.	

५.	प्रशासन	घ' वर्गको निर्माण व्यावसायिक इजाजत पत्र दिने	१६	<ul style="list-style-type: none"> घरेलु उद्योगको दर्ताको प्रमाण पत्र मेकानिकल ईन्जिनियरको सिफारिस र सर्टिफिकेट मेसिन औजारको विमा गरिएको प्रमाण पत्रको प्रतिलिपि र फोटो शुल्क बुझाएको रसीद सिभिल ओ.सी. सिफारिस र सर्टिफिकेट आई.ए.र आई.कम.उतिर्ण व्यक्तिको सर्टिफिकेट प्रतिलिपि मेसिन औजारको स्वामीत्व प्राप्त भएको प्रमाण इजाजतपत्र छानविन उपसमितिको सिफारिस 	१६००/-	७ दिन	प्रशासन शाखा	स्था.वि.अ.	
६.	प्रशासन	घ वर्गको निर्माण व्यावसायिक इजाजत पत्र नविकरण	१६	<ul style="list-style-type: none"> सरोकार वालाको निवेदन स्थायी लेखा (PAN) दर्ता प्रमाण पत्रको प्रतिलिपि दस्तुर बुझाएको रसीद निर्माण व्यवसायी संघको सिफारिस र निवेदन आयकर चुक्ता प्रमाणपत्र 	१४००/-	१ घण्टा	प्रशासन शाखा	स्था.वि.अ.	
७.	प्रशासन	घ' वर्गको निर्माण व्यावसायिक इजाजत पत्रको प्रतिलिपि	१६	<ul style="list-style-type: none"> निवेदन साथ माग गर्नुपर्ने एक प्रति फोटो संलग्न राख्नु पर्ने 	७५०/-	१ घण्टा	प्रशासन शाखा	स्था.वि.अ.	
८.	प्रशासन	घ' वर्गको निर्माण व्यावसायिक इजाजत पत्र नामसारी	१६	<ul style="list-style-type: none"> निवेदनका साथ घरेलु तथा आन्तरिक राजश्व कार्यालयबाट नामसारी भएको पत्र 	१५००/- ४०००/-	१ घण्टा	प्रशासन शाखा	स्था.वि.अ.	हक हस्तान्तरण विक्री नामसारी
९.	प्रशासन	चलचित्र भवन इजाजत पत्र	१६	<ul style="list-style-type: none"> संचालन गर्दा अरूलाई बाधा अड्चन नपर्ने भन्ने गा.वि.स.को सिफारिस दर्शकको सुरक्षा स्वास्थ्य र सुविधा भएको भवनको नक्शा स्वीकृत नक्शा बमोजिम २ वर्ष भित्र चलाउने कबूलियतनामा 	२५००/-	१५ दिन	प्रशासन शाखा	स्था.वि.अ.	
१०	प्रशासन	सिफारिस माग सम्बन्धी कार्य (व्यक्ति, फर्म वा विविध)	१६	<ul style="list-style-type: none"> सिफारिस माँग र दिएको निवेदन सिफारिस लाई पुष्ट्याई गर्ने कागजात 	१००/-	१५मिनेट	प्रशासन शाखा	स्था.वि.अ.	
११	प्रशासन	सूचना टाँस गर्ने	१६	<ul style="list-style-type: none"> सम्बन्धित कार्यालय, संस्थाको पत्रसाथ सूचना 	नलाग्ने	१५मिनेट	प्रशासन शाखा	स्था.वि.अ.	
१२	प्रशासन	कोष प्रमाणित	१६	<ul style="list-style-type: none"> सम्बन्धित व्यक्ति वा निकायबाट माँग निवेदन 	नलाग्ने	१५मिनेट	प्रशासन शाखा	स्था.वि.अ.	
१३	प्रशासन	सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमको	१६	<ul style="list-style-type: none"> निर्देशिकाको प्रक्रिया पुऱ्याई तयार गरिएको 	नलाग्ने	निरन्तर	प्रशासन शाखा	स्था.वि.अ.	

		रकम निकास (निकास प्राप्त भएपछि)		विवरण <ul style="list-style-type: none"> गत विगत वर्षको सम्पूर्ण पेशकी फछ्यौटको विवरण चौमासिक पेशकी फछ्यौटको निम्ती आवश्यक विल भर्पाई पेश गर्ने 			लेखा शाखा		
१४	प्रशासन	दैवी प्रकोप सम्बन्धी कार्य	१६	<ul style="list-style-type: none"> गा.वि.स.को सिफारिस पत्र पिडीत व्यक्तिको निवेदन सर्जमिन मूचुल्का विवरण 	नलाग्ने	७ दिन भित्र	प्रशासन शाखा	स्था.वि.अ.	
१५	प्रशासन	व्यक्तिगत घटना दर्ता सम्बन्धी परेका समस्या सम्बन्धी	१६	<ul style="list-style-type: none"> सम्बन्धित गा.वि.स.तथा न.पा. वाट प्राप्त पत्रसाथ सर्जमिन मूचुल्का, प्रमाण पत्रको फोटोकपी 	नलाग्ने	१ दिन	प्रशासन शाखा	स्था.वि.अ.	
१६	राजस्व	कर छूट सम्बन्धी कार्य	१	<ul style="list-style-type: none"> जि.वि.स.को निर्णय अनुसार तोक आदेश पत्र 	नलाग्ने	१ घण्टा	राजस्व फांट	स्था.वि.अ.	
१७	राजस्व	जल उपभोक्ता सम्बन्धी विधान दर्ता गरी प्रमाण पत्र दिने	१	<ul style="list-style-type: none"> सम्बन्धित कार्यालयको सिफारिस गा.वि.स.को सिफारिस व्यक्तिगत विवरण र नागरिकताको प्रतिलिपि (फोटो सहीत) विधान २ प्रति समितिको बैठकको निर्णय प्रतिलिपि निवेदन दर्ता, शुल्क बूझाएको रसिद 	५००/-	जिल्ला जलश्रोत समितिको निर्णय पश्चात १ हप्ता भित्र	राजस्व फांट	स्था.वि.अ.	
१८	आर्थिक	गा.वि.स.को आन्तरिक लेखा परिक्षण	१८	<ul style="list-style-type: none"> आवश्यक सेस्ता अद्यावधिक हुनुपर्ने 	नलाग्ने	प्रथम चौमासिक	आ.ले.प. शाखा	स्था.वि.अ.	
१९	आर्थिक	गा.वि.स.को अन्तिम लेखा परिक्षण गराउने	१८	<ul style="list-style-type: none"> गाउ परिषद्वाट गठित लेखा समितिको सिफारिसमा जिविसवाट स्वीकृत लेखा परिक्षकवाट 	नलाग्ने	माघ मसान्त	आ.ले.प. शाखा	स्था.वि.अ.	
२०	राजस्व	मालपोत रसीद ठेली बूझाउने	१०	<ul style="list-style-type: none"> गा.वि.स. को सिफारिस नगद रसीद 	प्रतिगोटा रू.७५	१० मिनेट	राजस्व फांट	स्था.वि.अ.	
२१	जिन्सी	जिन्सी सामग्री वितरण गर्ने	१०	<ul style="list-style-type: none"> जिविसको निर्णय प्रतिलिपि उपभोग गर्ने व्यक्तिहरूको सामुहिक माग पत्र गा.वि.स.र प्राविधिकको सिफारिस 	नलाग्ने	३ घण्टा	योजना तथा अनुगमन फांट जिन्सी शाखा	स्था.वि.अ.	

२२	प्रशासन	चिठीपत्र, निवेदन, उजूरी आदि दर्ता चलानी गर्ने	१२	<ul style="list-style-type: none"> निवेदन वा आवश्यक कागजात 	नलाग्ने	१० मिनेट	सोधपुछ तथा दर्ता चलानी फांट	स्था.वि.अ.	
२३	आर्थिक सहायता	आर्थिक सहायता	२१	<ul style="list-style-type: none"> माग निवेदन सम्बन्धित गा.वि.स.को सिफारिस, समस्याको विवरण खूले प्रमाणित कागजात 	नलाग्ने	२ घण्टा	स्था.वि.अ. र लेखा शाखा	जि.वि.स. प्रमुख र जि.वि.स.को निर्णय पछि	
२४	सुचना/तथ्यांक	सुचना, तथ्यांक, प्रकाशन उपलब्ध गराउन	६ र ७	<ul style="list-style-type: none"> क) जिल्ला प्रोफाईल प्रति थान ख) जिल्ला प्रोफाईल सिडी प्रति थान ग) जिल्लाको सादा नक्सा प्रिन्ट प्रतिपेज घ) गाविस सादा नक्शा प्रिन्ट प्रतिपेज ङ) जिआईएस श्रोत नक्सा प्रति थान च) गरिवी नक्शाकन प्रति गोटा छ) गरिवी नक्शाकन सीडी 	रू.२५०१- रू.१००१- रू.१० रू.१० रू.२००१- रू.७०० रू.२००१-	१५ मि.	सुचना शाखा	स्था.वि.अ.	
२५	सिफारिस	संस्था दर्ता सिफारिस	८	<ul style="list-style-type: none"> सिफारिस मागको निवेदन न.पा./गा.वि.स.को सिफारिस विधानको प्रतिलिपि संचालन समितिको नामावली र नागरिकता प्रतिलिपि आम भेला माइन्टको निर्णय प्रतिलिपि सञ्चालन समितिका सबै सदस्यहरूको घरमा शौचालय गाविस वा नपा.को सिफारिस 	२००/-	३० मि.	सामाजिक विकास शाखा	स्था.वि.अ.	
२६	सिफारिस	संस्था दर्ता नविकरण	८	<ul style="list-style-type: none"> सिफारिस मागको निवेदन संस्थाको लेखा परिक्षण प्रतिवेदन वार्षिक प्रगति विवरण संस्था दर्ता प्रमाण पत्र र कर कार्यालयको पत्र साधारण सभाको माइन्टको प्रतिलिपि 	१५०/-	३० मि.	सामाजिक विकास शाखा	स्था.वि.अ.	असोज सम्म रू. १५०१- र असोज पछि २५०१-
२७	सिफारिस	गैर सरकारी संस्था अन्य जिल्लामा सिफारिस	८	<ul style="list-style-type: none"> संस्था दर्ताको प्रमाण पत्र वार्षिक लेखा परिक्षण 	२००/-	३० मि.	सामाजिक विकास शाखा	स्था.वि.अ.	

				<ul style="list-style-type: none"> • वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन • समाजकल्याण परिषदको स्वीकृत पत्र • जिविसको अनुमति पत्र • निवेदन 					
२८	समूह गठन, परिचालन	गाउँ विकास कार्यक्रम अन्तर्गत संस्था गठन गर्ने	२/३	<ul style="list-style-type: none"> • वस्ती स्तरमा छलफल • सर्व सहमतमा निर्णय र सोको प्रतिलिपि 	नलाग्ने	७ दिन	सम्बन्धित गा. वि.स.को सामाजिक परिचालक	स्था.वि.अ.	
		(क) तालीम प्रदान गर्ने	२/३	<ul style="list-style-type: none"> • सामुदायिक संस्थाको निर्णयको प्रतिलिपि • व्यवस्थापन समितिको निर्णय 	नलाग्ने	१ महिना	सामाजिक विकास शाखा	स्था.वि.अ.	
		(ख) ऋण पुंजी वितरण	२/३	<ul style="list-style-type: none"> • साँदायिक संस्थाको निर्णय प्रतिलिपि • व्यवस्थापन समितिको अध्यक्षको सिफारिस • संस्थाको सिफारिस ऋण माग आवेदन फारम 	वार्षिक १२% व्याज	७ दिन	" "	सामाजिक विकास अधिकृत	
२९	परामर्श	(क) परामर्श सेवा केन्द्रमा र समुदायमा (एचआइभी र यौनरोग)	५	<ul style="list-style-type: none"> • परामर्श लिने व्यक्ति स्वयं उपस्थित हुनुपर्ने • आफुले परिक्षण गरेको र स्वास्थ्य सेवा लिएको भए सो साथ 	नलाग्ने	१० बजेदेखि ५ बजे सम्म	जिल्ला एड्स शाखा ,कोशी अंचल अस्पताल, मधुमल्ला पथरी, वेलवारी, दूलारी, डंग्राहा, कटहरी र रंगेलीका परामर्श केन्द्रहरू	स्था.वि.अ.	

श्रोत: जिविस मोरङको नागरिक बडापत्र अध्यावधिक २०७० ।

वास्तवमा जिविस मोरडले जनताका कामहरू शरल र शुलभ ढंगमा गर्न सकियोस भनी नागरिक बडापत्र जारी गरेको देखिन्छ । यसलाई होर्डिङ्गबोर्डमा लेखेर जिल्लाका विभिन्न भागहरूमा पनि राखेको देखिन्छ । तर पनि उक्त पत्रमा उल्लेख भएअनुसारका सबै कार्यहरू यथासमयमा हुने कुरामा भने प्राविधिक कठिनाई रहेको देखिन्छ । जस्तो कुनै फाँटका कर्मचारी विदामा बसेका समयमा तथा कार्यक्रममा सहभागी हुन अन्यत्र गएको समयमा त्यस्तो समयावधि भित्र कार्यहरू सम्पन्न हुन कठिन हुने गर्दछ । यसैगरी समयमा रकम निकाशा नहुँदा कार्यक्रम समेत पेशगरी समयमा नै कार्यान्वयन गर्न कठिन हुने गरेको पाइन्छ ।

अध्याय तीन

जिल्ला विकास समितिका प्राथमिकता, लक्ष र कार्यक्रमहरू

१. परिचय

जिविस मोरङले आफ्ना कार्यक्रमहरू तर्जुमा गर्दा नेपाल सरकार स्थानीय विकास मन्त्रालय, राष्ट्रिय योजना आयोग र अन्य निकायका प्राथमिकतालाई उच्च प्राथमिकता दिएको देखिन्छ । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५ ले दिएको कार्यविधि पूरा गर्दै उक्त ऐनको दफा १९५ अनुरूप यस जिल्ला विकास समितिले पनि आवधिक जिल्ला विकास योजना तर्जुमा गरेर नै कार्यक्रमहरू संचालन गरेको देखिन्छ । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५ को दफा १९७ ले उल्लेख गरेको प्रकृत्यालाई जिविस मोरङले योजना निर्माणका क्रममा पूर्ण रूपमा अवलम्बन गरेको देखिन्छ । जिल्ला विकास समितिबाट प्राप्त आयोजना तथा कार्यक्रमहरूलाई मूल आधार मानी जिल्ला विकास योजना तर्जुमा गरिएको र यसमा विषयगत योजना तर्जुमा समिति, एकीकृत योजना तर्जुमा समिति, जिल्ला विकास समिति र जिल्ला परिषद्मा आवश्यक छलफल गरी योजना तर्जुमा प्रकृत्याको कार्य सम्पन्न गरिएको देखिन्छ । यसै आधारमा यस संस्थाले आफ्ना कार्यक्रमहरू संचालन गरेको पाइएको छ ।

२. नीति तथा कार्यक्रमहरू

२.१ योजना तर्जुमा लागि अपनाईको विधि

मोरङ जिल्ला विकास समितिले आफ्नो आर्थिक वर्ष २०६९/७० को कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने क्रममा सर्वप्रथम मिति २०६८।८।६ गते जिविस हलमा सबै गाउँ विकास समिति, विषयगत कार्यालयहरू तथा संघसंस्थाहरूको सहभागितामा पूर्व योजना तर्जुमा गोष्ठिको आयोजना गरेको देखिन्छ (मोरङ विकास बुलेटिन, २०६९) । उक्त कार्यक्रममा नै राष्ट्रिय योजना आयोग, स्थानीय विकास मन्त्रालय र जिल्ला विकास समितिले योजना तर्जुमा गर्दा अवलम्बन गर्नु पर्ने रणनीतिका बारेमा छलफल गरी प्रत्येक गाविसका गाउँ, टोल र बस्ति स्तरदेखि योजनाहरूको माग गरिएको देखिन्छ । त्यसै अवसरमा सहभागीहरूको माध्यमबाट योजना तर्जुमा माग फारम पनि वितरण गरिएको पाइन्छ । उक्त कार्यक्रममा गाउँ विकास समितिहरूलाई बस्ति स्तरदेखिका योजनाहरू माग गर्न निर्देश गरिएको थियो ।

मोरङ जिल्लाको आ.व २०६९/७० को योजना तर्जुमा गर्ने क्रममा पूर्व योजना तर्जुमा गोष्ठी पश्चात् विभिन्न गाविसहरूले टोल र बस्तिहरूबाट योजना माग गरेको र तिनीहरूलाई गाउँ परिषद मार्फत इलाका स्तरीय सहभागितामूलक योजना तर्जुमा गोष्ठीमा सिफारिस गरी पठाएका थिए । यस्ता कार्यक्रमहरूमध्ये आन्तरिक श्रोतले नभ्याउने जति कार्यक्रमको हकमा मात्र उक्त गोष्ठीमा सिफारिस गरिएको देखिन्छ । तिनीहरूका बारेमा छलफल गर्न जिविसले विभिन्न १७ वटै इलाकामा इलाका स्तरीय गोष्ठीहरू गरेको पाइन्छ । वि.सं. २०६८।१०।६ देखि २०६८।१०।१२ सम्ममा यस जिल्लाका १७ वटै इलाकामा योजना तर्जुमा गोष्ठी सम्पन्न गरिएका थिए ।

इलाका स्तरबाट छलफल भई सिफारिस भएका कार्यक्रमहरूका बारेमा मिति २०६८।१०।२४ देखि २०६८।१०।२७ सम्म विषयगत समितिमा छलफल गराएको देखिन्छ । उक्त समितिमा आर्थिक विकास समिति, सामाजिक विकास समिति, वन वातावरण समिति र पूर्वाधार विकास समितिको सहभागिता रहेको पाइन्छ । उक्त समितिले पनि इलाका स्तरबाट माग भई आएका योजनाहरूका बारेमा विस्तृत छलफल गरी एकीकृत योजना तर्जुमा समन्वय समितिमा पेश गरेको पाइन्छ । यसलाई उक्त समितिले मिति २०६८।११।५ मा बसेको बैठकले विषयगत रूपमा आएका योजनाका बारेमा व्यापक छलफल, अध्ययन र विश्लेषण गरी आफ्ना रायसुझाव सहित जिविस बैठकमा पेश

गरेको देखिन्छ । तत् पश्चात जिविस बैठकले कार्यक्रमहरू जिल्ला परिषदमा पेश गरेको थियो । उक्त कार्यक्रम मिति २०६८।११।१२ गते बसेको जिविस बैठकले २०६८।११।१५ मा बसेको जिल्ला परिषदमा पेश गरेको र त्यै परिषदको बैठकले ती कार्यक्रमहरू स्वीकृत गरेको पाइन्छ । यसरी यस जिविसले स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन अनुसारको कार्यविधि पूरा गरी कार्यक्रमहरूको योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरेको पाइएको छ । यसमा कानुनत कार्यक्रम तर्जुमा कार्य विधिसम्मत यथा समयमा गरेको देखिन्छ ।

जिल्ला विकास समितिले गर्ने योजना तर्जुमा कार्यमा विधानत स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनको परिधिभित्र रहेरनै कार्यहरू गर्दै आएको भए पनि कतिपय सवालमा योजना तर्जुमाका क्रममा कमिकम्जोरीहरू पनि रहने गरेका गुनासाहरू सुन्न पाइन्छन् । यस क्रममा योजना तर्जुमा गोष्ठिमा गाविसहरूका टाठाबाटठाको पहुँच ज्यादा हुने र ज्यादा मात्रामा तिनीहरूकै चासोका कार्यक्रमले महत्व पाउने गरेका गुनासाहरू पनि सुनिने गरेका छन् । कतिपय अत्यावश्यक योजनाले प्राथमिकता नपाउने तथा उचित समयमा बजेट निकाशा नहुँदा कार्यक्रम संचालनमा बाधा पुग्ने गरेको गुनासाहरू पनि स्थानीय तहमा पाइने गरेका छन् ।

२.३ योजना तर्जुमा उद्देश्यहरू

मिति २०६८।११।१५ मा मोरङ जिविसको जिल्ला परिषदमा पेश गरिएको २०६९/७० को कार्यक्रम तथा योजना त्यसै दिन जिल्ला परिषदबाट स्विकृत गरिएको थियो । यस कार्यक्रमका प्रमुख उद्देश्यहरू निम्नानुसारका रहेका देखिन्छन् ।

- सहभागिता मुलक इलाका स्तरबाट प्राप्त मागहरूलाई संबोधन गर्ने
- वार्षिक जिल्ला विकास योजनामा समग्र कार्यक्रमहरू एकीकृत गरी कार्यान्वयनमा एकरूपता ल्याउने ।
- केन्द्र स्तरमा सूचना अध्यावधिक गर्न सहयोग पुऱ्याउने र
- स्थानीय विकास प्रकृयालाई बढी पारदर्शी र सहभागितामूलक बनाउन सहयोग गर्ने ।

२.४ कार्यनीति र प्राथमिकताहरू

जिविस मोरङले अब २०६९/७० का लागि निम्नानुसारका प्राथमिकता र कार्यनीति अवलम्बन गरेको देखिन्छ ।

१. सन् २०१५ सम्ममा यस जिल्लालाई खुल्ला दिसामुक्त जिल्ला घोषणा गर्न ५ वर्षे रणनीतिक योजना तर्जुमा भईसकेको हुनाले त्यसको कार्यान्वयन गर्न प्राथमिकताका साथ बजेट विनियोजन गर्ने, सरोकारवाला सरकारी र गैरसरकारी संघसंस्था र निकायहरूको समेत सहयोग जुटाई अभियानका रूपमा कार्यक्रम संचालन गर्ने र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने ।

२. “*हाम्रो भविश्य पहिचान र आधार, बालबालिकाको अधिकार सहितको समगै विकास*” भन्ने मूल नाराका साथ यस जिल्लालाई बालमैत्री जिल्लाका रूपमा स्थापित गर्न जिल्ला स्थित सबै सरोकारवालाहरूसँग समन्वय गरी गाविस तथा नगरपालिका स्तरमा बालमैत्री कार्यक्रमहरू संचालन गरिने छ ।

३. *विद्युतीय सुशासन तथा स्थानीयकरणसम्बन्धी तीन वर्षे रणनीतिक कार्ययोजना* तर्जुमा भई सकेकोमा यस जिल्लालाई सूचना प्रविधि र संचारको क्षेत्रमा नमूना जिल्ला बनाउन सबै निकायहरू बीच समन्वय र सहकार्य गरी प्रभावकारी कार्यक्रमहरू यथासिघ्र संचालनमा ल्याइने छ ।

४. गाविसहरूको बढ्दो कार्यबोझ र जनशक्तिहरूको कमीलाई न्यूनिकरण गर्दै उनीहरूले प्रदान गर्ने सेवा सुविधालाई छिटोछरितो, जनमुखी, विश्वासिलो र भरपर्दो तुल्याउन कम्प्युटरको उपयोगलाई

बढावा गर्ने कार्यको थालनि भएकोमा त्यसलाई निरन्तरता दिन गाविसमा कार्यरत कर्मचारीहरूको क्षमता अभिवृद्धि सम्बन्धी कार्यक्रमहरूलाई निरन्तरता दिइने छ ।

५. वैकल्पिक उर्जा प्रविधिहरू (लघु जलविद्युत, वायोग्याँस, सौर्यउर्जा, सुधारिएको चुलो, वायोफ्यूएल) लाई ग्रामिण, विपन्न तथा पिछडिएको वर्ग तथा लक्षित वर्गमुखि बनाउन विशेष कार्यक्रमहरू प्राथमिकताका साथ संचालनमा ल्याइने छ ।

६. विगत वर्षदेखि संचालित एच्आइभी र एड्स नियन्त्रण कार्यक्रम अन्तर्गतको पहिलो पाँच वर्षे आवधिक योजनाको सफल कार्यान्वयन भई दोश्रो आवधिक योजना २०६६-७० तर्जुमा भएकोमा प्राथमिकताका साथ बजेट विनियोजन गरी राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय र गाविसहरूको समेतको साभेदारीमा कार्यक्रमलाई स्थानीयकरण गर्दै दिगो व्यवस्थापनलाई जोड दिइने छ ।

७. जिल्ला विकास समितिबाट संचालन भएका योजनाहरूको गुणस्तर र दिगोपना सुनिश्चित गर्नका लागि सर्वदलिय संयन्त्र सहितको अनुगमन प्रणालीलाई संस्थागत गर्न सुचकमा आधारित अनुगमन प्रणालीलाई जोड दिइने छ ।

८. जिल्लाका सम्भाव्य पर्यटकीय स्थलहरूको पहिचान गर्दै तिनको संरक्षण र विकासका लागि आर्थिक वर्ष २०६६/६७ मा वर्ष तयार गरिएको पर्यटन गुरुयोजनालाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न सबै सरोकारवाला नीजि क्षेत्र र राष्ट्रिय एवं अन्तर्राष्ट्रिय गैससहरूलाई समन्वयात्मक रूपमा परिचालन गरिने छ ।

९. दलित, आदिवासी, जनजाति, फरक क्षमता भएका वर्गहरू, पिछडावर्ग, मुशिलम तथा मधेशी र अन्य पछाडि पारिएको वर्गको उत्थानका लागि आय आर्जन तथा पूर्वाधारको विकासमा सहयोग गर्न जिल्लामा कार्यरत रहेका गैरसरकारी संस्थाहरूको कार्यक्रमलाई समेत यस्तो क्षेत्रतर्फ उन्मुख गराइने छ ।

१०. सामाजिक परिचालनको माध्यमबाट गरिवी न्यूनीकरणका लागि गाउँ विकास कार्यक्रम सञ्चालन हुँदै आएकोमा सो कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिँदै कार्यक्रम अन्तर्गत गठीत सामुदायिक संस्थाहरूलाई क्रमशः सहकारीमा विकास गर्दै लगिने छ ।

११. जिल्लाभित्र कार्यरत राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संघसंस्थाहरूको काम कारवाहीलाई व्यवस्थित, पारदर्शी, उत्तरदायी, जवाफदेही तुल्याउन जिल्ला विकास समितिको छाताभित्र आबद्ध गराई एकिकृत विकासको प्रकृत्यालाई संस्थागत गर्ने कार्यलाई प्रभावकारी रूपले अधि बढाइने छ । जिल्ला विकास समितिसँग समन्वय गर्न नआउने गैरसरकारी संस्थाहरूलाई समन्वयभित्र ल्याउन प्रयास गरिने छ । तर समन्वयमा आउन नचाहने गैरसरकारी संस्थाहरूलाई स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, नियम अनुसार आवश्यक कार्यवाही अधि बढाइने छ ।

१२. मोरङ जिल्लामा आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक रूपान्तरणका प्रकृत्यामा पछि परेको लक्षित समुदायलाई सहकारी मार्फत संगठित गरी यस्ता समुह र समुदायहरूलाई साथसहयोग प्रदान गर्दा सहकारी अवधारणा अवलम्बन गरिने छ तथा सहकारीको नेटवर्क, बचत, भौतिक संरचना र जनशक्तिलाई जिल्लाको विकास निर्माण कार्यमा उपयोग गरिने छ ।

३. प्राथमिकताका आधारहरू

जिविस मोरङले आर्थिक वर्ष २०६९/७० को योजना तर्जुमा गर्दा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५ को दफा २०१ अनुसार जिल्ला विकास समितिले वार्षिक योजना तर्जुमा गर्दा दिनुपर्ने प्राथमिकताको व्यवस्थाअनुरूप नै गरेको देखिन्छ । यसमा योजना तर्जुमाका लागि निम्नानुसारका प्राथमिकताका आधारहरू लिएको पाइन्छ ।

- १) सर्वसाधारण जनतालाई तत्काल प्रत्यक्ष फाइदा हुने तथा रोजगार प्रबर्द्धन हुने र आयमुलक कार्यक्रमहरू ।
- २) कृषि उत्पादन बृद्धि गर्न सघाउ पुग्ने कार्यक्रमहरू ।
- ३) स्थानीय साधन, शीप र क्षमताको परिचालनबाट संचालन हुन सक्ने कार्यक्रमहरू ।
- ४) वातावरण संरक्षणमा सघाउ पुऱ्याउने कार्यक्रमहरू ।
- ५) पिछडिएका तथा उत्पीडित जाति जनजाति एवम् महिला र बालबालिकाका लागि आयमुलक तथा शीपमुलक कार्यक्रमहरू ।

जिल्ला विकास समिति मोरङले आफ्ना आर्थिक वर्ष २०६९।७० का कार्यक्रम छनोट र कार्यान्वयनका क्रममा माथि उल्लेख भएका प्राथमिकतालाई आधार मानेको देखिन्छ । यस जिल्लामा जिविस आफैले कार्यक्रम बनाउने नभएर स्थानीय तहमा वडा तहदेखि गाविसहुँदै इलाका स्तरमा पनि गोष्ठीहरू सम्पन्न गरेर त्यसैको आधारमा जिल्ला परिषदबाट स्विकृत भएका नीति र कार्यक्रमलाई नै यसले प्राथमिकता दिने गरेको छ । आफ्ना नीति र कार्यक्रमहरू लागु गर्ने क्रममा जिल्ला विकास समिति मोरङले **आर्थिक, सामाजिक तथा पर्यावरणीय रूपमा सम्मृद्ध जिल्ला मोरङ** भन्ने नारा अगाडि सारेको छ । यसैका आधारमा नै जिविस मोरङले विभिन्न प्रकारका कार्यक्रमहरू तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको पाइएको छ ।

४. बजेट

यहाँ उल्लेखित पृष्ठभूमि, प्राथमिकता र कार्यनीतिअनुसार मोरङ जिविसले आ.व. २०६८/६९ मा जिल्ला विकास समिति निर्देशिका २०६७ बमोजिम महिला, बालबालिका, बृद्धबृद्धा, शारीरिक रूपमा अशक्त, असहाय, दलित, जनजाति, आदिवासी र पिछडिएका वर्गको उत्थान एवम् सम्मृद्धि नभएसम्म वास्तविक विकासको औचित्य पूरा नहुने मूल मुद्दालाई हृदयङ्गम गरी विकासमा उनीहरूको पहुँच र सक्रिय सहभागिता गराउँदै लैजाने प्राथमिकताका साथ आगामी वर्षको बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा गरेको उल्लेख गरेको छ । यसका लागि दलित वर्ग उत्थान कार्यक्रम, फरक क्षमता भएका व्यक्तिहरूका लागि सहयोग कार्यक्रम, आदिवासी जनजाति विकास कार्यक्रम, मधेशी पिछडावर्ग तथा मुशिलम उत्थान कार्यक्रम, महिला विकास कार्यक्रम लगायतका कार्यक्रमहरूमा आवश्यक रकम व्यवस्था गरिएको जनाएको छ ।

जिल्ला विकास समितिले आ.व. २०६८/६९ का लागि प्रस्तावित आय १३,६४,१५,६०० रूपैयाँ अनुमान गरेकोमा शंशोधित आय या वास्तविक आय १२,०८,२९,६०० रूपैयाँमात्र भएको जनाएको छ (मोरङ विकास बुलेटिन २०६९: ६) । यसमा जिविसले २०६८ माघ मसान्तसम्ममा आन्तरिक आय ८,४४,२४,७८१ रूपैयाँमात्र प्राप्त गरेको देखिन्छ, जुन लक्षको तुलनामा ७० प्रतिशत उपलब्धि भएको छ । बाँकी २ महिनाको आम्दानि भने लेखाजोखा हुँदैगरेको अवस्था देखिन्छ । यता केन्द्रिय अनुमान र अन्य सहयोग भने २०६८/६९ का लागि ७५,०१,९०००० रूपैयाँ रहेको छ । आन्तरिक श्रोतको चालु बजेटको कुल विनियोजन रू. ५,९४,९०००० गरिएको छ । यसमा पूँजिगततर्फ रू. ६,१३,२८००० विनियोजन गरिएकोमा २०६८ माघ मसान्तभित्र १,९४,८६,५३१ रूपैयाँ खर्च भएको उल्लेख छ । यसमा वित्तिय प्रगति चालुतर्फ ५७.९ प्रतिशत र पूँजीगततर्फ ३१.७ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । यसमा तेश्रो चौमाशिक भित्रमा सबै लक्ष पूरा हुने गरी कार्यक्रमहरू बनाइएको बताइएको देखिन्छ ।

आ.व. २०६९/७० का लागि भने निम्नानुसारको बजेट प्रस्तुत गरिएको छ ।

सिनं.	कार्यालय	रू. हजारमा	प्रतिशत
१	जिविसको कार्यालय	१२२१००.००	५.७८

२	अन्य संस्थाहरूको	१७८८४३२.००	८४.६८
३	गैसस	२०१४००.००	९.५४
	जम्मा	२१११९३२.००	१००.००

श्रोत: मोरङ विकास बुलेटिन, २०६९ ।

जिविस मोरङको आर्थिक वर्ष २०६९/७० को कूल बजेट २१११९३२ हजार रहेको छ । यसमा ५.७८ प्रतिशत या १२२१०० हजार जिल्ला विकास समितिको आन्तरिक हो भने ९.५४ प्रतिशत या २०१४०० हजार रूपैयाँ भने राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय गैर सरकारी संघसंस्थाको हो । यता १७८८४३२ हजार रूपैयाँ भने अन्य संघसंस्थाको बजेट हो । यसरी जिल्ला विकास समितिले जिल्लामा गरिने सेवामुलक र विकास मुलक कार्यक्रमहरू एकै द्वारबाट खर्च गर्ने प्रयास गरेको देखिन्छ । यहाँ सबैभन्दा कम बजेट जिविसको छ भने त्यसपछि गैससको र सबैभन्दा ज्यादा अन्य संघसंस्थाहरूको पर्दछ । यहाँ अन्य संघसंस्थामा सरकारी संस्था पनि पर्दछन् । यता ती संस्थाहरूको बेग्लै आन्तरिक खर्च र अन्य काम पनि हुने गर्दछन् । तसर्थ यस जिल्लाभित्र गरिने सबै कार्यक्रम यसमा समावेश नहुन सक्छन् । यसैगरी विभिन्न मन्त्रालयहरूले आफ्नै तरिकाले पनि जिल्लामा कार्यक्रम गर्ने गरेको देखिन्छ । जस्तो पर्यटन मन्त्रालय, नेपाल पर्यटन बोर्ड, संस्कृति मन्त्रालय तथा अन्य कतिपय मन्त्रालयले गर्ने कार्यहरू यसभित्र पर्ने गरेका छैनन् । जिल्लाका विभिन्न संघसंस्थाका समिक्षा गोष्ठिको भेलामा आएका प्रतिनिधिहरूले आफ्नो कार्यालयको योजना तथा बजेट भेलामा उपलब्ध गराउने तथा जिल्ला विकास समितिले त्यसैलाई आधार मानेर यस्तो बजेट प्रक्षेपण गर्ने गर्दछ ।

जिविस मोरङको आ.ब. २०६९/७० को आयव्यय विवरण

जिविस मोरङको आर्थिक वर्ष २०६९/७० को आयव्यय विवरण निम्नानुसार रहेको देखिन्छ ।

१. जिविसको आन्तरिक श्रोतको आय विवरण

संकेत	विवरण	२०६८/६९ को संशोधित अनुमान	२०६८/६९ को माघ मसान्त सम्मको आय	२०६९/७० को प्रस्तावित आय
१.१	पटके सवारी कर	२३८९००६	१८९५२१४	१७४९०००
१.१.३	ढुङ्गा, गिट्टि निकासी कर	१७५५१०००	१७५५१०००	२२५०००००
च	चौपाया निकासी कर	७०४६५०	७०४६५०	८२५०००
छ	कृषि उत्पादन निकासी कर	१८०८५९१	१८०३९६५	२३०००००
ग	जडिबूटी निकासी कर	८१११९५	६०५६००	८०००००
घ	हाड, सिंग निकासी कर	४९९५	४९९६	६०००
ड	छाला निकासी कर	१३५४५०	१३५४५०	१६००००
१.२	हल भाडा	५००००	२५०००	५००००
१.३	नदीमा माछा मार्ने जल कर	४५९९१	४५९९१	५००००

क	ढुंगा, गिटी, बालुवा विदेश निकासी	१३००००००	८३७००००	१३५०००००
ख	निवेदन दस्तुर	३००००	२२६२५	२५०००
ग	व्यक्तिगत घटना प्रमाणिकरण	१०००००	५६४००	१०००००
घ	नक्कल नामसारी	१२०००	०	५०००
ङ	आवेदन दस्तुर			१०५००
च	प्रदुषण नियन्त्रण प्रमाणपत्र	२००००	२८२५०	१०००००
क	घ वर्गको इजाजतपत्र अनुमति दर्ता र नविकरण	४५००००	४०६५००	४५००००
ग	जल उभोस अनुमति नविकरण	४०००	२२००	४०००
क	गिट्टी, बालुवा खोला बिक्री	३३७५४५९०	३३७५४५९०	४८००००००
ख	टेण्डर फारम बिक्री	१७५०००	३४१००	१७५०००
ग	मालपोत ठेली रसिद	१३४००००	८४१५०	१३००००
१.५ क	पशल घरभाडा	६७५०००	३९९५५७	७०००००
ख	विद्युत महशुल खर्च	१२५०००	६०६०३	१२५०००
ग	घर बाहाल कर	१००००	६२९९	१००००
१.७.१	घरजग्गा रष्ट्रेशन दस्तुर	३२५०००००	८४१४७५१	१७५०००००
१.७.२	रोयल्टी रकम, वन क्षेत्र	२२०००००		२००००००
१.९.१	२५% मालपोत गाविस र नपा	११५००००	१२०५६६	१२०००००
१.९.२	पेशिक फल्ल्यौट		९५००	
१.९.४	धरौटी र धरौटी जफत	५०००००	२१००००	२५००००
१.९.५	ठेक्का पट्टा बाँकी अशूली	५३६१५६	३०५०५	३०००००
१.९.६	विविध	१०००००	४६११९	१०००००
१.९.८	कवाडी कर	९६०७०००	९६०७०००	९००००००
	कूल	१२०८२९६२४	८४४२४७८१	१२२१२४५००

श्रोत: मोरङ विकास बुलेटिन २०६९: १८ ।

२. केन्द्रिय तथा संस्थागत अनुदान तर्फको व्यय विवरण

संकेत	विवरण	२०६८/६९ को प्रस्तावित व्यय	२०६८/६९ को शंसोधित व्यय	२०६९/७० को प्रस्तावित व्यय
१.११.१	जिविस संचालन अनुदान	२०००००००	२१८५२०००	२४०००००
१.११.२	जिविस पूँजीगत अनुदान	२५००००००	२३००००००	२३००००००
१.११.३	सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम	२४०५०००००	२४०५०००००	३५०००००००
१.११.४	गाविस संचालन अनुदान	२६२४२०००	२६२४२०००	२७५०००००
१.११.५	गाविस पूँजीगत अनुदान	१११४९८०००	१११४९८०००	१११४९८०००
१.११.६	स्थानीय यातायात पूर्वाधार क्षेत्रगत कार्यक्रम	१५५०००००	१३००००००	१३००००००
१.११.७ क	ग्रामिल खानेपानी तथा सरसफाई	५२०००००	९६६००००	५००००००
१.११.७ ख	ग्रामिल खानेपानी तथा सरसफाई	३३५०००	३३५०००	३३५०००
१.११.८	उपेक्षित उत्पिडित दलित वर्ग उत्थान विकास	४०००००	४०००००	४०००००
१.११.९	सडक बोर्ड नेपाल	२८०००००	४२०००००	३००००००
१.११.१०	निर्वाचन क्षेत्र विकास कार्यक्रम	२६००००००	२४००००००	२४००००००
१.११.११	भोजुंगे पूल र स्थानीय स्तर सडक पूल कार्यक्रम	२२५०००००	२२५०००००	३०५०००००
१.११.१२	मधेशी पिछडा वर्ग र मुशिलम उत्थान कार्यक्रम	४०००००	४०००००	४०००००
१.११.१३	मधेशी पिछडा वर्ग र मुशिलम उत्थान कार्यक्रम	१००००००	१३०००००	१३०००००
१.११.१४	स्थानीय स्वायत्त शासन तथा सामुदायिक विकास कार्यक्रम	७०००००००	२७४८००००	०
१.११.१५	स्थानीय स्वायत्त शासन तथा सामुदायिक विकास कार्यक्रम	१०५०००००	१४१०००००	१४१०००००
१.११.१६	शान्ति तथा पुननिर्माण परियोजना	१००००००००	४९६७०००	३००००००
१.११.१७	भारतीय दुतावासबाट	२०००००००	१०००००००	१३००००००

	संचालित योजना			
१.११.१८	पंजीकरण, प्लान नेपाल		२०००००	२०००००
१.११.१९	ग्रामीण पुनरनिर्माण तथा पुनरस्थापना		४९९००००	५००००००
१.११.२०	ग्रामीण पुनरनिर्माण तथा पुनरस्थापना		१५८००५०००	१४०००००००
१.११.२१	साना सिंचाई कार्यक्रम	३५०००००	३००००००	३००००००
१.११.२२	वैकल्पिक उर्जा	९०००००	१००००००	१००००००
१.११.२४	आदिवासी/जनजाति कार्यक्रम	२००००००	२००००००	२००००००
१.११.२५	जनसहभागितामा आधारित विकास कार्यक्रम	२००००००	२००००००	२००००००
१.११.२६	स्थानीय स्तरमा वातावरणीय संरक्षण	१०००००००	१०००००००	०
१.११.२७	शान्तिका लागि विकास कार्यक्रम		२६०००००	२६०००००
१.११.२८	केन्द्रिय स्तरका सडक कार्यक्रम		१२२०००००	१०००००००
१.११.२९	विद्युत रोयल्टी	११७०००	१३००००	१३००००
१.११.३०	युवा खेलकुद कार्यक्रम	३६९०००	३६००००	३६९०००
१.११.३१	ग्लोबल फण्ड	५००००००	७०००००	८०००००
१.११.३२	यूएमएन्	२००००००	४९००००	५०००००
१.११.३३	प्लान नेपाल		२००००००	
	कूल	७५९५५०००	७५०१०९०००	७८६७६१०००

श्रोत: मोरङ विकास बुलेटिन, २०६९ ।

आन्तरिक श्रोत तर्फको आय विवरण हेर्दा आर्थिक वर्ष २०६९।७० मा प्रशासनिक र चालुखर्च जम्मा शंशोधित अनुमान ९३०२८५५०० रूपैयाँ देखिन्छ । यस आर्थिक वर्षको अथार्थ आय विवरण भने पछि जिल्ला परिषदमा पेश गर्ने चलन छ । विसं २०६९ साल माघमासान्त सम्मको यथार्थ आय भने जिल्ला परिषद हुँदा ६२८१७३३७९ रूपैयाँ देखाइएको छ । यसैगरी पूँजीगत तर्फको आर्थिक वर्ष २०६८।६९ को प्रस्तावित आय पनि यसै अनुरूप दर्साइएको छ । तलको तालिकामा जिविसको उक्त आर्थिक वर्षको व्ययको आयको सारांस दिइएको छ ।

सिनं.	आय शीर्षक	२०६८/६९ को यथार्थ	२०६९/७० को अनुमान	२०६९ माघ मसान्त सम्मको यथार्थ आय
१	केन्द्रिय श्रोततर्फ	८३६८८५८९४	८०८९६९०००	५९४२८९६७२
२	जिविसको आन्तरिक आय	९२६९४६०९४	९२२९२४५००	९९३८९९६९९
	कूल जम्मा	९६३०३९९०८	९३०२८५५००	६२८९७३३७९

श्रोत: मोरङ विकास बुलेटिन २०७० ।

आर्थिक वर्ष २०६९/७० को कार्यक्रम

आर्थिक वर्ष २०६८/६९ का लागि निम्नानुसारको कार्यक्रम र बजेट जिल्ला परिषदबाट अनुमोदन गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको देखिन्छ (संशोधित बजेट रू. हजारमा) ।

सि.नं.	प्रमुख कार्यक्रम	एकाई, संचालन स्थल	आन्तरिक श्रोत	पूँजीगत श्रोत	बाह्य श्रोत	कूल बजेट
१.	नगरपालिका अनुदान, मालपोत बापत		५००			५००
२. गैसस अनुदान						
	कूल बजेट		७००			७००
३. शैक्षिक विकास अनुदान						
	जम्मा		९५००			९५००
४. स्वास्थ्य सुधार कार्यक्रम,						
	जम्मा		२६३०		९०९	३४८९
५. गाउँ विकास कार्यक्रम						
१.	समुहमा गरिवमुखी आयआर्जन कार्यक्रम	गाविस	२२९५			२२९५
२.	विशेष कोश अनुदान	जना	३७००			३७००
३.	पुस्तक खरीद		५०			५०
४.	कार्यक्रम खर्च		५०२५	२०३२LGCDP		७०५७
५.	सूचना व्यवस्थापन सुधार		९६५०			९६५०
६.	संस्थागत सुदृढीकरण		९६००			९६००
७.	मागमा आधारित क्षमता विकास		२७३२			२७३२
८.	पत्रकार र अन्य		९०७५			९०७५

९.	अनुगमन भ्रमण		२७००			२७००
१०.	सार्वजनिक सम्पत्ति मर्मत		८००			८००
११	चालु भैपरी		५६९			१०००
१२	आय फिर्ता		१५७००			१५७००
१३	चालु खर्च जम्मा		३६०८९	२०३२ LGCDP	९०१	३९४०३

श्रोत: मोरङ विकास बुलेटिन, २०६९ ।

जिल्ला विकास समिति मोरङले गत आव २०६८।६९ मा इलाका स्तरमा पनि विभिन्न १७ वटै इलाकामा योजना अनुसारको बजेट निकास गरेको देखिन्छ । त्यस्ता कार्यक्रमहरूमा सामाजिक क्षेत्रका साथै सडक, भवन, पूल, कल्भर्ट, स्वास्थ्य चौकी र विद्यालय निर्माण देखि लिएर नदी नियन्त्रण, सिंचाई, कृषि, क्षमता अभिवृद्धि, विद्युत विस्तार, भवन मर्मत, एम्बुलेन्स खरिद र शौचालय निर्माणसम्म लाई अनुदान सहयोग दिएको देखिन्छ । यी कार्यक्रमहरूले जिविसले लिएका नीति तथा कार्यक्रमहरूलाई सहयोग पुर्याउने देखिन्छ । **आर्थिक, सामाजिक तथा पर्यावरणीय रूपमा सम्मृद्ध जिल्ला मोरङ** भन्ने नाराका साथमा लिइएको जिल्ला विकास नीति र कार्यक्रमले प्राय सबै प्रकारका कार्यक्रमहरू समेटेको देखिएको छ ।

जिल्ला विकास समिति मोरङको कार्यक्रमका बारेमा चर्चा गर्दा यसले आफ्ना इलाका स्तरियदेखि गाउँस्तरीय सम्मका कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने गरेको छ भने विभिन्न दातृ निकाय, गैरसरकारी संघसंस्था र नीजि क्षेत्रबाट गरिने विकास निर्माण र सेवा मुलक कार्यक्रमलाई पनि जिल्ला विकास योजनामा समावेश गरी समन्वयात्म ढंगमा कार्यक्रमहरू संचालन गर्दै आएको देखिन्छ । यसबाट एकातर्फ कार्यक्रमको दोहोरोपना हटेर गएको छ भने अर्कातर्फ एकीकृत विकासमा सहयोग पुगेको देखिन्छ । तर पनि विभिन्न संघसंस्था तथा गैर सरकारी संस्थाको कार्यक्रमको निरन्तरताको अभावका कारण कतिपय योजनाहरू पूरा नहुन गरेका पनि पाइएका छन् । विशेषत गैर सरकारी संघसंस्थाहरू अनुदानमा भर पर्ने र अनुदान नपाएको अवस्थामा तिनीहरूको योजनाले मूर्त रूप लिन नसक्ने देखिन्छ ।

जिविसले संचालन गर्ने कार्यक्रममा विशेष गरी नगरपालिका क्षेत्रमा जिविसको आन्तरिक श्रोतबाट ज्यादै न्यून कार्यक्रमहरू संचालन भएका देखिन्छन् । विशेष गरी यसका कार्यक्रमहरू ग्रामिण क्षेत्रमा ज्यादा केन्द्रित छन् । तर नगरपालिकाका कार्यक्रमलाई पनि आफ्ना कार्यक्रममा समावेश गरेको हुनाले मोरङ जिविसका कार्यक्रमहरू एकीकृत रूपमा संचालित भएका देखिन्छन् । विशेष गरी आन्तरिक श्रोतको परिचालनबाट भने बाटोघाटो, पुलपुलेसा र कलभर्ट निर्माणमा जिल्ला विकास समितिले ज्यादा प्राथमिकता दिएको देखिन्छ । तर संचार, स्वास्थ्य र अन्य प्रकारका कार्यक्रमहरूलाई पनि यसले सँगसँगै लैजाने गरेको छ । मोरङ जिल्लाको एउटा मात्र नगरपालिका विराटनगर उपमहानगरपालिका हो । यहाँ विभिन्न दातृ संस्थाले विभिन्न प्रकारका कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने गरेको देखिन्छ । तर कार्यक्रम र नीतिका विषयमा नगरपालिका र जिविसका बीचमा खासै तालमेल भएको देखिदैन । सामान्यतया नगरपालिकाको आम्दानी जिविसको भन्दा पनि ज्यादा हुने भएकाले जिल्ला विकास समितिले नगरपालिका भन्दा पनि ग्रामिण इलाकाको विकासमा ध्यान दिने गरेको देखिन्छ ।

जिविसले लगानि गरेको स्वास्थ्य क्षेत्रको कार्यक्रममा सबैभन्दा ज्यादा एच्आईभी र एड्सको नियन्त्रणका लागि ज्यादा कार्यक्रम भएका देखिन्छन् । स्वास्थ्यको क्षेत्रमा यस जिल्लामा एड्स समन्वय शाखा बेग्लै स्थापना गरी कार्यक्रमहरू गरिने र विदेशी गैसबाट पनि यस कार्यक्रमलाई

सहयोग गरेको पाइएकाले पनि यस क्षेत्रमा ज्यादा कार्यक्रमरू भएका हुन् । गाउँ एड्स समन्वय समितिको गठन र संचालनका कारणले यो जिल्ला एचआईभी नियन्त्रणका क्षेत्रमा निकै अगाडि रहेको छ । सम्भवत जिल्ला विकास समितिबाट समानुपातिक ढंगमा निकै ज्यादा रकम यस क्षेत्रमा विनियोजन गर्ने पहिलो जिल्ला मोरङनै हुनु पर्दछ । यता गाउँ एड्स समन्वय समिति र म्याप्सको संचालनले एचआईभी नियन्त्रणमा यस जिल्लाको भूमिका अन्यत्र सवैतिर चर्चाको विषय र उल्लेख्य पनि रहेको छ ।

जनस्वास्थ्यका अन्य क्षेत्रमा कार्य गर्ने बेग्लै जनस्वास्थ्य कार्यक्रम रहेकाले यस क्षेत्रमा त्यति धेरै प्राथमिकताका साथ कार्यक्रमहरू रहेका पाइएका छैनन् । तर पनि ग्रामिण क्षेत्रमा स्वास्थ्यचौकी निर्माणदेखि लिएर अन्य विभिन्न कार्यक्रमका लागि समेत जिविसले बजेट विनियोजन गर्ने गरेका पाइएको छ । हाल आएर खुला दिसामुक्त क्षेत्रका रूपमा सम्पूर्ण जिल्लालाई चिनाउने महान अभियानमा जिल्ला विकास समितिले काम गरिरहेको छ । यसमा विभिन्न गाउँ विकास समितिहरूको समन्वयमा यस्तो कार्य तिव्र गतिमा अगाडि बढेको छ र कतिपय गाविसहरू खुल्ला दिसामुक्त क्षेत्रका रूपमा घोषणा पनि भई सकेका छन् ।

जिल्ला विकास समितिले कृषिको विकासका लागि कृषि सडक निर्माण, नहर, पैनी र कर्लभर्ट निर्माणमा पनि निकै रकम विनियोजन गरेको देखिन्छ । यता पर्यावरण, वातावरण र वनको संरक्षण क्षेत्रमा भने त्यति धेरै प्राथमिकता दिइएको देखिँदैन । जिल्लालाई खुला दिसामुक्त जिल्लाका रूपमा घोषण गर्ने कार्यसमेत भएर त्यसलाई सफल पार्न योजना अनुरूप कार्यहरू हुँदै गएकोले यसले समेत स्वास्थ्य सुधारमा सकारात्मक प्रभाव पार्ने देखिन्छ ।

जिल्ला विकास समिति मोरङको आर्थिक वर्ष २०६९।७० को कार्यप्रगति विवरण

मोरङ जिल्ला विकास समितिले विभिन्न कठिनाईका बावजूद पनि सालिन्दा जिल्ला विकासका साथमा अन्य विभिन्न प्रकारका कार्यक्रमहरू संचालन गर्दै आएको छ । यसका कार्यक्रमहरूमा विशेषगरी केही नयाँ पनि रहेको देखिने गरेको छ । मोरङ तराईको जिल्लाका रूपमा चिनिने भए पनि यसका आठवटा गाविस पहाडी भागमा अवस्थित छन् । एउटै जिल्लाको पनि सदरमुकामबाट केही गाविसमा जानका लागि समुचित यातायातको विकास गर्नु यसको चुनौतिका रूपमा रहेको छ । विशेषगरी यसका सवै वडाहरू कच्ची या ग्राभेल सडकमार्गबाट जोडिएका भए पनि वर्षाको समयमा भने यसको कतिपय गाउँहरू यातायातका साधन पुग्न नसक्ने हुनाले सदरमुकामबाट सम्पर्क विहिन हुन पुग्दछन् । तर पनि समग्रमा यस जिल्लाले विकास निर्माणका कार्यमा निकै अग्र स्थान हासिल गर्न सकेको छ ।

जिल्ला विकास समिति मोरङले आर्थिक वर्ष २०६९।७० मा जम्मा करिब ९० करोड ५५ लाख ९२ हजार बराबरको बजेट जिल्ला परिषदबाट स्विकृत गराएको देखिन्छ । जिविस मोरङले दिएको जानकारी अनुसार यसको आन्तरिक श्रोत भने १३ करोड ३८ लाख २ हजार थियो । यसमा कूल रकम मध्ये पूँजीगत निकास भएकै रकम ३५ करोड ८२ लाख ९४ हजार थियो भने चालु खर्चको निकास भने ५९ करोड ५९ लाख ४६ हजार थियो । यस आर्थिक वर्षमा पूँजीगत खर्च ९९ प्रतिशत र चालु खर्च ९७.७ प्रतिशत रहेको उल्लेख गरिएको छ । यसमा वास्तविक खर्च रकम पूँजीगततर्फ ३२ करोड ७२ लाख २ हजार छ भने चालुतर्फ ५० करोड ३३ लाख ३७ हजार रहेको देखिन्छ । यसरी जिल्ला विकास समिति मोरङले आर्थिक वर्ष २०६९।७० मा विनियोजन गरेको विकास र अन्य प्रकारको खर्च उल्लेख्य रूपमा गरेर उपब्धि हासिल गरेको देखिएको छ ।

जिल्ला विकास समिति मोरङको २२ औँ जिल्ला परिषदले यस जिल्लामा जम्मा ४ वटा कार्यक्रमलाई प्राथमिकतामा राखेको देखिन्छ । मुख्य प्राथमिकतामा परेका ती क्षेत्रहरूमा खुल्ला दिसामुक्त अभियान, बालमैत्री कार्यक्रम, विद्युतीय सुसाशन र पर्यटन प्रवर्द्धनलाई महत्व दिइएको छ ।

तसर्थ जिविसले कार्यक्रम निर्माण तथा कार्यान्वयनमा यिनै चारवटा कार्यक्रमलाई ज्यादा प्राथमिकता दिने गरेको देखिएको छ ।

१) खुल्ला दिसामुक्त जिल्ला घोषणा अभियान: यसमा विशेषगरी खुल्ला दिसामुक्त अभियान राष्ट्रिय अभियान हो, जसमा यस जिल्लाले सन् २०१५ सम्ममा जिल्लाका सबै गाविस र नगरपालिकालाई खुल्ला दिसामुक्त घोषणा गर्ने कार्यक्रम रहेको हुनाले जिल्लाका विकास निर्माणका ज्यादा कार्यक्रमहरू यतातिर उन्मुख रहेका पाइएका छन् । आर्थिक वर्ष २०६९।७० सम्ममा यस जिल्लाका जम्मा ८ वटा गाविसहरू खुल्ला दिसामुक्त घोषणा भईसकेका छन् । तिनीहरूमध्ये यस वर्षमात्रै केरावारी, तेतरिया, हरैचा र पाटी गरी चारवटा गाविसलाई खुल्ला दिसामुक्त घोषणा गरिएको छ । यसका लागि करिब १७ लाख बजेट खर्च गरिएको छ भने २२२५ वटा शौचालयहरू निर्माण गरिएका छन् ।

२) बालमैत्री अभियान: जिल्ला विकास समिति मोरङले उच्च प्राथमिकतामा राखेको अर्को कार्यक्रम जिल्लालाई बालमैत्री बनाउने कार्यक्रम पनि हो । यस कार्यक्रम अन्तर्गत आर्थिक वर्ष २०६९।७० मा अनेक प्रकारका कार्यक्रमहरू संचालन गरिएको पाइएको छ । यसका लागि यस आर्थिक वर्षमा ९० लाख ११ हजार बजेट विनियोजन गरिएको देखिन्छ । यसमा बाल विकास केन्द्रहरूलाई पूर्वाधार विकासका लागि सहयोग पुऱ्याउनुका साथै शैक्षिक सामाग्री र खेलकुदका सामाग्रीहरू प्रदान गर्ने कार्य पनि भएका छन् । यस वर्ष ३० वटा विद्यालय, १० वटा बाल क्लब, २१ वटा बालविकास केन्द्र र ११ वटा मदरसाहरूलाई विभिन्न प्रकारका सहयोग कायक्रम गरिएको छ । यसैगरी बालमैत्री अभियानका क्रममा नै बालबालिकाहरूलाई विभिन्न प्रकारका तालिमहरू प्रदान गर्ने कार्य पनि भएका छन् ।

३) विद्युतीय सुशासन कार्यक्रम: विद्युतिय सुशासन कार्यक्रम विशेषगरी सूचना प्रवाह कर्षसंग सम्बन्धित छ । विशेषगरी गाउँ विकास समितिहरूको सूचना व्यवस्थापनमा तिव्रता ल्याउन तथा संकलित सूचनाहरूलाई अध्यावधिक गर्नका लागि विभिन्न प्रकारका तालिमहरूको व्यवस्था गरिएको छ । यसमा विशेष गरी सिसवनी जहदा, भौडाहा, थलाहा, सिसवनी बडहरा र कटहरी गाविसहरूमा यससम्बन्धी तालिम पनि संचालन गरिएका छन् । यो कार्यक्रमबाट १०० जना स्थानीय युवायुवतीहरू लाभान्वित भएका छन् ।

४) पर्यटन प्रबर्द्धन: जिल्ला विकास समिति मोरङले आर्थिक वर्ष २०६९।७० मा उच्च प्राथमिकतामा राखेको अर्को कार्यक्रम पर्यटन प्रबर्द्धनको कार्यक्रम पनि हो । यस जिल्लाका करिब २१ वटा पर्यटकीय क्षेत्रहरू पहिचानमा आएका र अन्य क्षेत्रहरू पनि पहिचान हुने क्रम जारी रहेको अवस्थामा जिल्ला विकास समिति मोरङले जिल्लाको पर्यटन गुरू योजना तयार पारिसकेको छ । यसै योजनाअनुरूप यस जिल्लामा पर्यटकीय क्षेत्रहरूको पूर्वाधार विकास कार्यक्रमका लागि विशेष महत्व दिइएको हो । यसमा विशेषगरी विराटराजाको दरबार क्षेत्र, सिंहदेवीको जेफाले डाँडा, भोगटेनीको धिमालपोखरी, वेतिनी सिमसार क्षेत्र र हँसिना सिमसार क्षेत्रका साथमा अन्य विभिन्न पर्यटकीय क्षेत्रको पूर्वाधार विकासका लागि यस आर्थिक वर्षमा प्राथमिकताका साथमा कार्यक्रम संचालन गरिएको पाइएको छ । यसमा स्थानीय तहमा घरबास तालिम संचालन गर्ने जिल्लाको गुरूयोजना अनुरूप विभिन्न स्थानमा घरबास तालिम संचालन गरी सिंहदेवी गाविसमा घरबास कार्यक्रम पनि संचालनमा ल्याइएको छ ।

५) अन्य कार्यक्रमहरू: मोरङ जिल्ला विकास समितिले स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनको परिधिभित्र रहेर प्राथमिकतामा राख्नु पर्ने कार्यक्रमहरूलाई विधानत प्राथमिकतामा नै राखेर माथिका विशेष प्राथमिकता प्राप्त कार्यक्रम बाहेक पनि विभिन्न प्रकारका कार्यक्रमहरू आर्थिक वर्ष २०६९।७० मा सम्पन्न गरेको पाइएको छ । यसमा विशेषत भौतिक पूर्वाधार विकास र सामाजिक सुधारका कार्यहरू भएका छन् । यस आर्थिक वर्षमा सडक कालोपत्र र ग्राभेल, खानेपानी, सिंचाई, भवन निर्माण र कल्भर्ट लगायतका ३२६ वटा योजनामा ३०४ वटा योजना सम्पन्न भएका छन् । यसरी

कार्यक्रम सम्पन्न हुने प्रगति यसमा ९३ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । यस आर्थिक वर्षमा कच्ची सडक २१ किलोमिटर निर्माण भएको छ भने २९.९ किमी सडक ग्राभेल गरिएको छ र ३०.२ किमि सडकमा कालोपत्र लगाउने कार्य भएको छ । यस आर्थिक वर्षमा ७ वटा मोटर चल्ने पुलहरू सम्पन्न भएका छन् । यसरी आर्थिक वर्ष २०६९।७० मा मोरङ जिल्लामा सडक र पुल निर्माण कार्यलाई प्राथमिकताका साथ तिब्रता दिइएको पाइन्छ ।

विद्यालयका भवन निर्माण कार्यलाई पनि आर्थिक वर्ष २०६९।७० मा विशेष प्राथमिकता दिइएको थियो । यसमा विद्यालयको भवन निर्माणका ७४ वटा योजनामध्ये ७१ वटा सम्पन्न भएका छन् । यता खानेपानीका लागि ग्रामिण क्षेत्रमा ११०० मिटर पाइप वितरण र सिंचाईका लागि ६ वटा योजनाहरू संचालन गरिएका छन् । यस्ता कार्यक्रममा जिल्ला विकास समितिको आन्तरिक र बाह्य श्रोतमात्र नभएर विदेशी कुटनीतिक आयोग र गैर सरकारी संघसंस्थाको पनि योगदान रहेको छ ।

सामाजिक विकासको क्षेत्रमा जिल्ला विकास समिति मोरङले आदिवासि, जनजाति, महिला, दलित, पिछडावर्ग, अपांग, जेष्ठ नागरिक र युवाका लागि अनेक प्रकारका कार्यक्रमहरू संचालन गरेको देखिन्छ । जिल्ला विकास समितिले तिनीहरूको शिप विकास, क्षमता अभिवृद्धि र आय आर्जनका क्षेत्रमा लगानि गरेको छ । लक्षित वर्गको शिप विकासका लागि हाउस वाइरिंग, मोवाइल हार्डवेर, सफ्टवेर, ड्राईभिंग, बूटिक, सिलाई कटाई, व्यूटिपार्लर, मूढा बुन्ने र पत्रकारिताका तालिमहरू संचालन गरिएका छन् । यसबाट एकहजार बहत्तर जना महिला तथा छ सय एकसठ्ठी जना पुरुषहरू लाभान्वित भएका छन् । यता लोकसेवा तयारी कक्षा संचालन कार्यक्रम पनि संचालन गरिएको छ । पशुपालन, माहुरी पालन, च्याउ खेति, सचेतना कार्यक्रम र नेतृत्व विकाससम्बन्धी कार्यक्रमहरू पनि यस आर्थिक वर्षमा मोरङ जिल्लाविकास समितिले संचालन गरेको देखिन्छ ।

विजुली नपुगेका गाउँहरूमा वैकल्पिक उर्जा विस्तार कार्यक्रम अन्तरगत सौर्य उर्जाको ४५० प्लान्ट जडान गरिएको, जेष्ठ नागरिकहरूको सम्मान गरिएको, एच्आईभी एड्स न्यूनीकरणका लागि विभिन्न सातवटा गाविसमा परामर्श केन्द्रहरू स्थापना गरिएको तथा एकल महिला, जेष्ठ नागरिक, महिला, दलित र बालबालिकाका लागि विभिन्न प्रकारका कार्यक्रमहरू संचालन गरिएको आदि यस आर्थिक वर्षका उल्लेख्य कार्यक्रमहरू हुन् । यसले गर्दा लक्षित वर्गको आर्थिक स्तर उकास्न तथा जीवन स्तरमा सुधार ल्याउन महत्वपूर्ण सहयोग गरेको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०६९।७० का मुख्यमुख्य कार्यक्रमहरू निम्नानुसार रहेका थिए ।

जिविस मोरङको आ.व. २०६९।७० को वार्षिक प्रगति विवरण

जिल्ला विकास समिति मोरङले आर्थिक वर्ष २०६९।७० मा अनेक प्रकारका कार्यहरू गरेको देखिन्छ । यसमा भौतिक विकासका साथमा सामाजिक विकासका क्षेत्रमा पनि उल्लेख्य कार्य गरेको पाइन्छ । सम्पूर्ण जिल्लाको भौतिक विकासका साथमा सामाजिक परिचालनको कार्यलाई पनि जिला विकास समितिका कार्यक्रममा प्राथमिकता दिइएको छ । यसका यस आर्थिक वर्षका विभिन्न प्रकारका कार्यक्रम तथा तिनमा भएको प्रगतिलाई तलका हरफहरूमा सविस्तार वर्णन गरिएको छ ।

क) भौतिक पूर्वाधार विकासका कार्यहरू: जिल्ला विकास समिति मोरङले आर्थिक वर्ष २०६९।७० मा सवैभन्दा ज्यादा भौतिक पूर्वाधारको विकासलाई महत्व दिएको देखिन्छ । विशेषत बाटोघाटो, पुलपुलेसा लगायका विकासका पूर्वाधारको विकास विना अन्य क्षेत्रको विकास असंभव हुने भएकाले पनि जिल्ला विकास समितिले भौतिक विकासलाई ज्यादा महत्व दिएको हो । यसतर्फ विभिन्न प्रकारका कार्यहरू गर्ने योजना निर्माण गरेको देखिन्छ, जुन योजनाहरूको विवरण तलको तालिकामा दिइएको छ ।

भौतिक पूर्वाधार	एकाई	हालसम्मको प्रगति	खर्च (हजारमा)	लाभान्वित संख्या
-----------------	------	------------------	---------------	------------------

सडक				
ट्रयाक खोल्ने / कच्ची	कि.मी	२१.०४६	६०७५	२८८७५
ग्राभेल	कि.मी.	२५.९३१	१२८७८	५४८३५
पक्की/कालो पत्रे	कि.मी.	३०.२१४	४३५०	५०३०४
मर्मत सम्भार	कि.मी.	७३.९७७	१२४५०	११९३६५
मटरेवल पुल	संख्या	७	६७२८२	४२०६५
कल्भर्ट	संख्या	३३	५१८२	१२७४२६
भगोलुगे पुल	संख्या	१	१८७३	१०५६
सिंचाई तथा नदी नियन्त्रण				
सिंचाई	हेक्टरमा	४७४	१३९५	३०७१
नदी नियन्त्रण	संख्यामा	६०	२९२	११२३३
बोरिंग	संख्यामा	२	४५७	३८७४
विद्युत/लघु जलविद्युत तथा बैकल्पिक उर्जा				
लाईन विस्तार	किमी	८.६१२	१४९२	५७८९
माइक्रो हाइड्रो	घरधुरी	१०	६००	२६०
सौर्य उर्जा	संख्या	४५०	९८१८	१८४०
खानेपानी तथा सरसफाई				
खानेपानी धारा वितरण	संख्यामा	११.२००	१४०६	३८७४
इनार	संख्यामा			
सरसफाई	संख्यामा	१८	१४३५	१८००
सौचालय	संख्यामा	२२२७	१०९६६	३०९२५
ढल निकास	संख्यामा	०.३७३	१८१	२९६९
वन	हेक्टरमा	२	१००	
विद्यालय/क्याम्पस भवन	कोठा सं.	२८	५१५४	९४७२
सामुदायिक भवन	कोठा सं.	१९	९६६५	२८०९१
गाविस/जिविस भवन	कोठा सं.	१०	५०००	६१७८४
स्वास्थ्य चौकी	कोठा सं.	८	२५१८	३३३१४
अन्य	कोठा सं.	६	१५११	६०८३
शिक्षा तथा खेलकुद		२५३९	२६४	५२०८

श्रोत: जिविस मोरङ, वार्षिक प्रगति विवरण, २०६९।७९ ।

माथिको तालिकामा जिल्ला विकास समिति मोरङले भौतिक पूर्वाधार विकासका लागि सर्वप्रथम सडकको विकास र विस्तारलाई प्राथमिकता दिएको देखिन्छ । यसमा विशेषत कच्ची बाटो बनाउने तथा ट्रयाक खोल्ने देखि लिएर ग्राभेल गर्ने तथा कालो पत्र गर्ने र सडकको मरम्मत सम्भार गर्ने सम्मका कार्यहरू पर्दछन् । यसैगरी पूल, कल्भर्ट, सिंचाई, नदीनियन्त्रण, विद्युत, खानेपानी,

स्वास्थ्य र शिक्षाको क्षेत्रमा पनि ठूलो धनरासी खर्च गर्ने गरेको छ । यसरी जिल्ला विकास समिति मोरङले सालिन्दा जिल्लाको समग्र भौतिक विकासका लागि विविध क्षेत्रमा लगानी गर्ने गरेको देखिन्छ ।

ख) लक्षित वर्ग, सामाजिक समावेशिकरण र सामाजिक परिचालन सम्बन्धी कार्यक्रम

सामाजिक विकास विनाको भौतिक विकासले विकासको शरीरको रूप लिए पनि आत्माको रूप भने लिन सक्तैन । तसर्थ भौतिक र सामाजिक विकासको पाटोलाई सँगसँगै लैजान आवश्यक हुने गर्दछ । बाटोघाटो बनेर पनि त्यसमा हिंड्ने मानिस तथा यातायातका साधन नै भएनन् भने त्यस्तो बाटोको कुनै औचित्य रहँदैन । यसैगरी विद्यालय भवन भएर पनि त्यसमा पढ्ने बालबालिका नभएसम्म त्यसको पनि कुनै महत्व रहँदैन । तसर्थ जिल्ला विकास समिति मोरङले आर्थिक वर्ष २०६९।७० मा लक्षित वर्ग, सामाजिक समावेशिकरण र सामाजिक परिचालनसम्बन्धी पनि अनेक प्रकारका कार्यक्रमहरू संचालन गरेको देखिन्छ । यस आर्थिक वर्षमा संचालित यस्ता प्रमुख कार्यक्रमहरू निम्नानुसार रहेका छन् ।

विवरण	एकाई	हालसम्मको प्रगति	खर्च (हजारमा)	लाभान्वित संख्या
महिला	७९		४७३३	४४१२
बालमैत्री	१७		६०८९	१८८०
दलित	२०		८१३	२०५१
आदिवासी/जनजाति	११		४८५	८३८
पिछडा वर्ग	१७		१०५७	१८५६
अपाङ्गता	२३		१८८०	१३४९
जेष्ठ नागरिक	१३		२८०	३६६
असहाय	७		१८६	४२५
अन्य विपन्न वर्ग कार्यक्रम	२०		४८२	९३४
सामाजिक परिचालक कार्यक्रम	१८		१२७९	३०२६
जम्मा	२२५		१७२८४	१७१३७
कर्मचारीको क्षमता विकास कार्यक्रम	जना	१९९	२००	८७१
सूचना व्यवस्थापन	संख्या/जना	११३१	१०५८०	१९९९
यूवा शीप विकास कार्यक्रम तर्फ	जना	३६२	३६२	१२६४
कृषि, पशुपालन, शीप या क्षमता विकास तालिम	जना	२२१	३०१	२०५
सामाजिक सुरक्षा				
विवरण	संख्या			
६० वर्ष नाघेका दलित जेष्ठ नागरिक	४६७४			
जेष्ठ नागरिक (७० वर्ष नाघेका)	२४४३०			
एकल महिला (६० वर्ष नाघेका)	१०४२५			

एकल महिला (६०वर्ष मुनिका)	११७१७			
फरक क्षमता भएका (पूर्ण असक्त)	१४०२			
फरक क्षमता भएका (आशिक असक्त)	१५०			
छ वर्ष मुनिका बालबालिका (दलित)	१३२००			

श्रोत: जिल्ला विकास समिति मोरङ, २०७० ।

माथिको तालिकामा देखाइए अनुसार जिल्ला विकास समिति मोरङले गत आर्थिक वर्ष २०६९।७० मा सामाजिक विकासका विभिन्न पाटामा रकम विनियोजन गरेको देखिन्छ । यसमा विशेषगरी जेष्ठ नागरिक, अपांग, बालबालिका, दलित र एकल महिलालाई सामाजिक सुरक्षा भत्ता वितरण गरेको देखाईको छ । वास्तवमा यी सबै कार्यक्रम नेपाल सरकारका केन्द्रका कार्यक्रमहरू हुन् । तर तिनीहरू जिल्ला विकास समिति र गाउँ विकास समितिहरूका माध्यमबाट गर्ने सरकारी नीति अनुसार ती कार्यहरू जिल्ला विकास समिति मोरङले गरेको हो ।

समग्रमा भन्नु पर्दा जिल्ला विकास समिति मोरङले आर्थिक वर्ष २०६९।७० मा नियमित प्रकारका कार्यहरू गर्दै गएको देखिन्छ । यसमा भौतिक पूर्वाधार विकासका कार्यक्रम र सामाजिक सुरक्षा तथा सामाजिक परिचालनका कार्यक्रमहरू पर्दछन् । यसमा जिविस मोरङको उक्त आर्थिक वर्षको प्रगति प्रतिवेदन हेर्दा आफ्ना चारवटा अत्यन्त प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रलाई भन्दा पनि केन्द्रका कार्यक्रमलाई ज्यादा महत्व दिएको देखिएको छ । आर्थिक वर्ष २०६९।७० वार्षिक प्रगति विवरण हेर्दा जिल्लाका आफ्ना चारवटा उच्च प्राथमिकतामा रहेका कार्यक्रमहरू जस्तो खुल्ला दिसामुक्त क्षेत्रको घोषणा, बालमैत्री जिल्लाका रूपमा परिचय गराउने तथा सूचना प्रविधिलाई उच्च प्राथमिकता दिनेजस्ता कार्यहरू केही मात्रामा ओभरलमा परेका जस्ता देखिन्छन् । किनकि यस वर्षको वार्षिक प्रगति विवरणमा तिनीहरूलाई समावेश गरिएको देखिँदैन । पछि जिल्ला परिषद भएको समयमा यसका यथार्थ विवरण प्रकासमा आउने देखिन्छ ।

जिल्ला विकास समितिको सबैभन्दा ठूलो समस्या तथा चुनौति यसलाई खुल्ला दिसामुक्त जिल्ला घोषणा गर्नेमा रहेको छ । यस जिल्लाका ६५ वटा गाविस र एउटा नगरपालिका रहेकोमा हालसम्म अर्थात यस आर्थिक वर्ष २०६९।७० सम्ममा ८ वटा गाविसहरूलाई मात्र खुल्ला दिसामुक्त क्षेत्रका रूपमा घोषणा गर्न सकिएको देखिन्छ । यसका पहाडी गाविसमा त यो कार्य त्यति समस्याको विषय नबन्न सक्तछ । तर भारतसँग सिमाना जोडिएका गाविसहरूमा भने सामाजिक संस्कार समेतका विषयवस्तुले खुल्ला दिसामुक्त घोषणाको कार्यक्रमलाई अशर गर्ने देखिएको छ । आशा गरौं जिल्ला विकास समिति यसमा सफल हुने छ ।

अध्याय चार

परीक्षणबाट देखिएका अवशर, संभावना र चुनौतिहरू

१. परिचय

स्थानीय तहको विकास विना समग्र राष्ट्रको विकास संभव छैन । तसर्थ गाउँ र टोलहरूको विकास राष्ट्रको विकासका मेरूदण्डका रूपमा रहेको हुन्छ । तर यस्तो विकास केन्द्रमुखि नभएर जनमुखि या गागँमुखि हुन आवश्यक छ । यसका लागि स्थानीय जनताको चाहना, आवश्यकता र मागलाई पनि सम्बोधन गर्न आवश्यक हुने गर्दछ । स्थानीय जनताका त्यस्ता माग, चाहना तथा आवश्यकताको परिपूर्ति सरकारको तर्फबाट गर्ने सबैभन्दा तल्लो निकाय गाविस हो भने त्यसभन्दा माथ्लो तह जिल्ला विकास समिति हो । तर यहाँ गाविसका कार्यहरू पनि जिल्ला विकास समितिको समन्वयमा गर्ने गरिन्छ । स्थानीय तहका आवश्यकता परिपूर्ति गर्ने विकास र निर्माणका कामहरू स्थानीय गाविसले पूरा गर्न नसक्ने अवस्थाका जिविसले गर्दछ भने त्यसले पनि नसक्ने कुरा सम्बन्धित मन्त्रालयमार्फत् गर्ने गरिन्छ ।

स्थानीय तहको विकास निर्माणका कार्यमा विभिन्न प्रकारका अवशर र संभावनाहरू प्रचुरतम रूपमा रहेका हुन्छन् । जनस्तरमा गरिने कार्यमा स्थानीय जनसमुदायको सहयोग र सद्भाव पाएको खण्डमा कुनै पनि प्रकारका विकास निर्माणका कार्यहरू सम्पन्न गर्न शरल हुने गर्दछ । तर त्यसलाई कसरी अवशरका रूपमा प्रयोग गर्ने भन्ने कुरा सम्बन्धित संस्था तथा त्यसमा काम गर्ने व्यक्तिहरूमा भर पर्ने विषयवस्तु हो । जिल्ला विकास समितिले स्थानीय तहमा विकास निर्माणको कार्य गर्दा पनि त्यस्ता कैयन् प्रकारका चुनौतिहरू आउन सक्छन् । तर स्थानीय मानिसहरूको चाहनाअनुसार उनीहरूसँगको कार्यमा जस्तासुकै चुनौतिहरू पनि सहज रूपमा हटाउन सकिन्छ । विकास निर्माणका क्रममा जनसहभागिता उल्लेख्य रूपमा रहनुलाई भने यसको अवशरका रूपमा लिन सकिन्छ ।

नेपाल जस्तो मुलुकमा विकास निर्माणका लागि गर्नुपर्ने कार्यहरू प्रशस्तै छन् । यसका लागि स्थानीय जनसमुदायको ठूलो सहयोग पनि प्राप्त हुने गरेको छ । तसर्थ कम श्रोत र साधनमा पनि धेरै कार्यहरू गर्न सकिने देखिन्छ । स्थानीय विकासका लागि स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन र नियमावलिले उचित रूपमा मार्ग प्रशस्त गरेको देखिन्छ । यसलाई सही रूपमा कार्यान्वयन गरिएको खण्डमा जिल्ला र गाउँको विकासमा धेरै कुनै देखिदैन । यस्तै मोरङजस्तो तराईको जिल्लामा त विकास निर्माणका लागि अवशर र संभावनाहरू अन्य धेरै जिल्लाका तुलनामा अझ ज्यादा रहेको पाइन्छ । उद्योगधन्धा, विद्युतिकरण र यातायातका क्षेत्रमा यस जिल्लामा अन्य जिल्लाहरूका तुलनामा धेरै पूर्वाधारको विकास भईसकेको छ, जसलाई यहाँको विकास निर्माणको अवशरका रूपमा लिन सकिन्छ ।

२. अवशर र संभावनाहरू

जिल्ला विकास समिति मोरङका थुप्रै प्रकारका अवशरहरू रहेका छन् । तिनीहरूनै विकास निर्माणको कार्यका संभावना पनि हुन् । सामाजिक परीक्षणका क्रममा पाइएका यस जिविसका मुख्यमुख्य अवशर तथा संभावनाहरू निम्नानुसारका छन् ।

क) विभिन्न गैरसरकारी संस्थाहरूले सिधै समाजकल्याण मन्त्रालयमार्फत यस जिल्लामा गरिने कार्यक्रमहरूमा ठूलो बजेट खर्च भैरहेको हुँदा त्यसको लेखाजोखा र समन्वय हुन सकेमा विकासका थप अवशरहरू बढ्ने छन् । यसका साथमा मोरङ जिल्लामा थुप्रै प्रकारका राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय गैर सरकारी संस्थाहरूले कार्य गरिरहेका छन् । तिनीहरूको कार्यले वास्तवमा यस जिल्लाको सामाजिक

विकासका साथमा भौतिक तथा पूर्वाधार विकासका क्षेत्रमा पनि सहयोग पुऱ्याएको देखिन्छ । सामान्यतया मानव संशाधन विकासका क्षेत्रमा यस्ता संघसंस्थाको भूमिका उल्लेख्य छ ।

पूर्वी नेपालको सवैभन्दा ज्यादा गैर सरकारी संघसंस्था कृयाशिल रहेको जिल्ला मोरङनै हो । तसर्थ तिनीहरूका कार्य पनि यस जिल्लामा अन्यत्रका तुलनामा निकै ज्यादा मात्रामा रहेका छन् । प्रत्येक साल जिल्लाविकास समितिसँगको सहकार्यमा यसैको नीति र कार्यक्रमको परिधिभिन्न बसेर तिनीहरूले कार्य गर्ने गरेका छन् । प्रत्येक सालको समीक्षा गोष्ठिमा तिनीहरूले आफ्ना कार्यक्रम जिल्ला विकास समितिको कार्यक्रममा समावेश गर्ने हुनाले कार्यक्रमको पुनरावृत्तिलाई कम गर्न पनि तिनले सघाईरहेको देखिन्छ । तसर्थ यसलाई यस जिल्ला विकास समितिको अवशर तथा संभावनाका रूपमा लिन सकिन्छ । गैर सरकारी संघसंस्थाहरूल गर्ने अपांग, दलित, महिला, बालबालिका तथा अन्य प्रकारका लक्षित वर्गका कार्यक्रमले गर्दा यस जिल्लाको विकास कार्यक्रममा उल्लेख्य योगदान पुग्ने देखिन्छ । जस्तो यस जिल्लाको एच्.आई.भी र एड्सका साथमा मलेरिया तथा टीबी नियन्त्रणमा ग्लोबल फण्डको रकम विभिन्न गैर सरकारी संस्थामार्फत खर्च भईरहेकाले यी प्रकोपहरूको न्यूनिकरणमा तिनीहरूको उल्लेख्य भूमिका रहेको छ । तसर्थ यसलाई पनि अवशर तथा संभावनाका रूपमा लिन सकिन्छ ।

वास्तवमा विकास निर्माणका सवै क्षेत्रका जिल्ला विकास समिति एकलको प्रयास अपुग हुने निश्चित छ । यस्तो अवस्थामा गैर सरकारी संघसंस्थाको भूमिकालाई महत्वपूर्ण अवशरका रूपमा लिन सकिन्छ । जस्तो मानव संशाधन विकासको सन्दर्भमा पनि तिनीहरूले तिने शीपमूलक तथा आयआर्जनसम्बन्धी तालिमका साथमा कृषि, पशुपालन, व्यापार व्यवसाय र अन्य प्रकारका तालिमका कारण जिल्लाको सामाजिक विकासका क्षेत्रमा ठूलो सहयोग पुगेको छ । यसका साथम गैर सरकारी संस्थाहरूले हरेक क्षेत्रमा केही न केही मात्रामा कार्यक्रमहरू गरिरहने हुनाले यसलाई यस जिल्लाको अवशरका रूपमा लिन सकिन्छ । यिनीहरूको कार्य यति विस्तृत छ कि यिनीहरू प्राकृतिक प्रकोप व्यवस्थापनसम्मका कार्यहरू गरिरहेका हुन्छन् । यता मोरङ जिविसको प्राथमिकतामा परेका खुल्ला दिसामुक्त तथा बालमैत्री कार्यक्रमका लागि त अझ यिनीहरूको प्रयास नहुने हो भने जिल्ला विकास समितिका यी योजना अधुरा रहने देखिन्छन् । यस्तै वैकल्पिक उर्जा, सडक निर्माण, खानेपानी, सरसफाई, जेष्ठ नागरिकको व्यवस्थापन र लक्षित वर्गको उत्थानका लागि तिनीहरूका कार्यक्रमले जिल्लाको विकासमा ठूलो योगदान दिईरहेका हुनाले यसलाई ठूलो संभावना तथा अवशरका रूपमा लिनु पर्दछ ।

ख) जिल्ला परिषद्बाट स्वीकृत कार्यक्रमहरूमा केन्द्रले हेरफेर नगरी बजेट स्वीकृत गर्ने प्रणाली विकास भएमा जिल्ला विकास समितिले केन्द्रबाट थप अनुदान पाउने गर्दछ । यसबाट अन्य प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा लगानि बृद्धि गर्न संभव हुने भएकाले जिल्लाका प्राथमिकतामा परेका कार्यक्रमहरू यथा समयमा पूरा हुने देखिन्छ ।

ग) जिल्लाको प्राकृतिक श्रोत ढुङ्गागिटी, बालुवामा जिल्ला वन कार्यालयबाट पनि लगाइने दोहोरो कर प्रणाली व्यवस्थित तर्गन सकेमा जिविसको आन्तरिक श्रोतमा बढोत्तरी हुने छ । यसका साथमा जिल्लाले थप नयाँ आम्दानीका श्रोतहरूको पनि खोजी गरि परिचालन गर्न सक्ने संभावना प्रचुर मात्रामा रहेको छ ।

घ) मोरङको सिमाना दक्षिणतिर भारतसँग जोडिएको हुनाले यहाँबाट वस्तुहरू आयात निर्यात हुने गरेको छ । यसमा मोरङ जिल्ला विकास समितिले अनेक प्रकारका करहरू संकलन गर्दै आएको छ । यसलाई व्यवस्थित गर्न सकिएको खण्डमा जिल्लाको आम्दानी बढ्ने र थप विकास निर्माणका कार्यहरू गर्न सकिने संभावना प्रचुर मात्रामा रहेको छ ।

ड) मोरङ जिल्लामा जनचेतना निकै अगाडि रहेको कुरा यहाँ गरिएका विभिन्न प्रकारका सर्वेक्षणले देखाएको छ । वास्तवमा जनचेतना अभिवृद्धि भएको अवस्थामा राज्यको तर्फबाट गरिने विकास निर्माणका कार्यहरू आफ्नै लागि हुन् भन्ने कुरा स्थानीय मानिसहरूले बुझ्ने गर्दछन् । यस्तो अवस्थामा विकास निर्माणको कार्यमा जनसहभागिता सहज रूपमा बढ्ने गर्दछ । वास्तवमा यस जिल्लामा विकास निर्माणका कार्यमा जनसहभागिता उल्लेख्य रूपमा हुने गरेको छ । यसलाई जिविसको सर्वैभन्दा महत्वपूर्ण अवशर तथा सम्भावनाका रूपमा लिन सकिन्छ । यसका साथमा विभिन्न दलहरूका बीचमा विभेद र मतमतान्तर रहने भए पनि यहाँको विकास र निर्माणका क्रममा स्थानीय दलहरूका बीचमा पनि समान भाव र विचार रहेको देखिन्छ, जुन यहाँको महत्वपूर्ण अवशर हो ।

च) यातायातको विकास हुनु, उद्योगधन्धाको प्रचुरता हुने, हवाई सेवाको विस्तार हुनु र शिक्षा लगायतको विकास हुनु आदि पनि यस जिविसका महत्वपूर्ण अवशरका रूपमा रहेका छन् । यो जिल्ला पूर्वाञ्चलकै महत्वपूर्ण ऐतिहासिक तथा पर्यटकीय केन्द्रका रूपमा रहेको छ । ऐतिहासिक दृष्टिले मोरङ पुरानो राज्य हो भने विराट राजा लगायतका ऐतिहासिक स्थलहरू यहाँ प्रशस्तै छन् । सांस्कृतिक पर्यटनको विकासका लागि यहाँ प्रचुर संभावना छन् । यसका लागि पनि मोरङ जिल्ला विकास समितिले गुरुयोजना तर्जुमा गरी कार्य थालेको हुनाले यस भेगमा पर्यटनको विकास हुन सक्ने संभावना पनि बलियो छ । अन्ततोगत्वा यस्ता कार्यक्रमले यस जिल्लाको भौतिक विकास मात्र नभएर स्थानीय मानिसको आयआर्जन, शिप विकास, स्वरोजगार र जीवन स्तर उकास्नका लागि सहयोग गर्ने हुनाले यसलाई पनि यस जिल्लाको संभावना तथा अवशरका रूपमा लिन सकिन्छ ।

वास्तवमा जिविस मोरङका अवशर र संभावनाहरू प्रचुरतम रहेका छन् । यिनीहरूमा यहाँका मानिसहरू सचेत हुनु, विभिन्न उद्योगधन्धाहरू अवस्थित रहनु, शिक्षा, स्वास्थ्य र संचारका क्षेत्रमा निकै अगाडि रहनु लगायतका विकासका पूर्वाधारहरू निर्माण हुनु पनि यस जिल्लाका प्रमुख अवशरहरू हुन् । यस जिल्लामा थुप्रै राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय गैर सरकारी संघसंस्थाहरू रहेका छन् । तिनीहरूले विदेशी दातृ निकायसँग समेत सोभै समन्वय गरी गरिवी निवारण र समाज विकासका कार्यहरू गर्दै आएका छन् । यसले पनि जिविसको गरिवी निवारण र समाज विकासको कार्यमा टेवा पुगेको देखिन्छ । मोरङको विकासमा विभिन्न गैर सरकारी संस्थाहरूले मात्र नभएर विभिन्न कुटनैतिक नियोगहरूले पनि चासो राख्ने हुनाले पनि यसलाई जिविसको अवशरका बारेमा लिन सकिन्छ । पूर्वाञ्चलको केन्द्र मोरङको विराटनगर हुनुले केन्द्रबाट गरिने क्षेत्रीय स्तरका प्रत्येक कार्यक्रममा मोरङको उल्लेख्य भूमिका रहेको हुन्छ ।

मोरङको दक्षिणी सिमाना भारतसँग जोडिएको हुनाले र त्यहाँबाट भारतका ठूलाठूला शहरहरूसम्म जानका लागि सडक र रेल यातायातको सुविधा रहेकाले पनि यस जिल्लाको विकासमा थप अवशरहरू रहेका पाइन्छन् । यसले गर्दा यहाँको व्यापार व्यवसाय भारतका ठूला व्यापारिक क्षेत्रसँग शरल ढंगमा हुन सक्ने देखिन्छ । यो जिल्लामा थुप्रै प्रकारका कलकारखानाहरू रहनु, नियमित रूपमा हवाई सेवाको संचालन हुनु, बाटोघाटोको राम्रो व्यवस्था हुनु तथा प्राकृतिक रूपमा सुन्दर रहनुका साथमा अन्न प्रशस्तै फल्ने गर्नु पनि यहाँका महत्वपूर्ण अवशरहरू हुन् । यहाँको चारकोशे भाडी, विभिन्न सिमसारहरू, विविध जनजाति, हावापानी तथा सहासीको प्रचुरताले पनि यसको संभावना बढाएको छ । शिक्षाको मुख्य केन्द्रका रूपमा यो जिल्ला परिचित छ । यसका साथमा विभिन्न प्रकारका अस्पतालहरूको निर्माण नीजि क्षेत्रबाट पनि निरन्तर रूपमा भई रहेको छ । यसलाई समेत यस जिल्लाको संभावनाका रूपमा लिन सकिन्छ ।

मोरङका ग्रामिण जनतालाई विकास निर्माणको कार्य आफैले गर्नु पर्ने कुरामा यहाँका संघसंस्थाहरूले सचेत गराएका छन् । यसले गर्दा आफ्नो गाउँ आफैले बनाउने कार्यले पनि यहाँ निकै प्रभाव पारेको देखिन्छ । यसलाई समेत यहाँको सवल पक्षका रूपमा लिन सकिन्छ ।

३. चुनौतिहरू

मोरङ जिल्लाका अवशर र सम्भावनाहरूमात्र रहेका होइनन् । यहाँ विकास निर्माण लगायत सामाजिक परिचालनका कार्यहरू गर्न निकै धेरै चुनौतिहरू पनि रहेका छन् । सर्वप्रथम त मोरङ जिल्लाको भौगोलिक विविधतानै यहाँको सबैभन्दा ठूलो चुनौति हो । यसको दक्षिणी भाग सम्म तराईको फाँटयुक्त भए पनि यसको उत्तरी आठवटा गाविसहरू पहाडी भागमा पर्दछन्, जहाँ यातायातको विकासका साथमा अन्य प्रकारका विकास निर्माणका कार्यहरू संचालन गर्न निकै जटिल छ । एकै प्रकारको भौगोलिक वातावरण रहेको स्थानभन्दा यस्ता स्थानमा गरिने विकास निर्माणका कार्यहरू निकै जटिल र चुनौतिपूर्ण हुने गर्दछन् । यसबा साथमा यस जिल्ला विकास समितिका मुख्य चुनौतिहरू निम्नानुसार रहेको छन् ।

१) विभिन्न गैर सरकारी संस्थाहरूको संख्या यस जिल्लामा निकै धेरै छ । यिनीहरूले सालिन्दा विभिन्न प्रकारका कार्यहरू संचालन गर्दै आएका भए पनि तिनीहरू कतिपय संस्था भने समाज कल्याण परिषदबाट कार्यक्रम स्वीकृत गरी यस जिल्लाका लागि काठमाडौँमा नै बसेर कार्यक्रम संचालन गरेको बताउने पनि गरेका छन् । यस जिल्लाका लागि सालिन्दा स्विकृत गैर सरकारी संस्थाको बजेट निकै ठूलो देखिन्छ । तर त्यसै अनुरूपका कार्यक्रमहरू जिल्लामा आएर गरेको पाइएको देखिँदैन । यसैगरी त्यस्ता संस्थाहरूमा हुने राजनैतिक कृयाकलापका कारणले पनि यहाँको विकास निर्माणको कार्यलाई प्रत्यक्ष रूपमा प्रभाव पारेको देखिन्छ ।

गैर सरकारी संघसंस्थाबाट यस जिल्लामा संचालन गरिने कार्यक्रमका बारेमा अर्को चुनौति के पनि रहेको छ भने यहाँ केही त्यस्ता संस्थाहरूले विकास निर्माणका कार्यहरू आफ्ना अलगअलग प्रकारका उद्देश्यले संचालन गर्ने गरेका गुनासाहरू आउने गरेका छन् । जस्तो धर्म प्रचारका उद्देश्यले पनि यस्ता कार्यहरू गर्न गरेको पाइएको छ । यसका साथमा त्यस्ता संस्थाहरूले ज्यादा प्रचारमुखि कार्यहरू गर्नाले पनि यसको विकासमा चुनौतिको सामना गर्नु परेको छ । जस्तो गैर सरकारी संस्थाहरूले जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने क्रममा महिलाहरूलाई अस्पतालमा गएर सुरक्षित रूपमा डेलिभरी गर्ने कुरामा सचेत गर्ने गरेका छन् । यसले गर्दा जिल्लाको एउटामात्र सरकारी कोशी अञ्चल अस्पतालमा डेलिभरी गराउने आमाहरू जिल्लाभरबाट आउनाले अस्पतालको क्षमताभन्दा ज्यादा लोड हुने गरेको छ । यस्तो अवस्थामा अस्पतालको गल्लीमा सुतेर पनि गर्भवती महिलाहरू बच्चा जन्माउन बाध्य भएका छन् । यसलाई एकतर्फ मातृत्वका दृष्टिले राम्रो कार्य भए पनि भौतिक सुविधाका दृष्टिले नराम्रो मानिन्छ । यस्ता संस्थाहरूले जनचेतना अभिवृद्धिका साथमा भौतिक सुविधा विस्तारका लागि समेत कार्य गर्न आवश्यक छ । तर तिनीहरूले भौतिक सुविधा विसतारमा कार्य नगर्नु अर्को चुनौतिका रूपमा रहेको छ ।

गैर सरकारी संस्थाहरूका अस्थायी कार्यक्रमले जिल्ला विकास समितिका नियमित कार्यक्रमलाई प्रभाव नकारात्मक प्रभाव पारेको देखिन्छ । जस्तो कार्यक्रमको डुप्लिकेसी हटाउनका लागि तिनीहरूसँग समन्वयमा कार्यक्रम गर्दै जाँदा तिनीहरूको कार्यक्रम विविध कारणले गर्दा विचैमा स्थागित भएमा त्यस्ता कामहरू अधुरै रहने गरेका छन् । यसैगरी विशेषत गैर सरकारी संघसंस्थाहरूले हार्डवेर भन्दा पनि सफ्टवेरको कार्यमा ज्यादा महत्व दिने गरेको पाइन्छ । तर हार्डवेर या निर्माणका कार्य र सफ्टवेर या जनचेतना अभिवृद्धिका कार्य पनि सँगसँगै गर्न आवश्यक हुने गर्दछ । यस्तो अवस्थामा तिनीहरूको कार्यले सफ्टवेरको मात्र उन्नति गरी सन्तुलित विकासमा नकारात्मक प्रभाव पार्ने गरेको छ ।

जिल्ला विकास समिति मोरङको गैर सरकारी संघसंस्थाको कार्यका लागि अर्को चुनौति के पनि देखिएको छ भने जिल्ला भरका कार्यहरू समन्वयात्मक ढंगमा गर्ने योजना गरी समिक्षा गोष्ठिका अवशरमा तिनीहरूका कार्यक्रम माग गरी जिल्लाको योजनामा समावेश गरे पनि कतिपय

कार्यक्रमहरू दाताको चाहनामा भर परेका तथा जिल्लाको आवश्यकतामा नपर्ने खालका रहने गरेका छन् । यसैगरी कतिपय कार्यक्रमहरू यथासमयमा संचालन गर्न नसकिने तथा अन्य कतिपय नगरमुखि हुने गरेका पनि पाइएका छन् । यसै गरी कतिपय गैर सरकारी संघसंस्थाले सालिन्दा करोडौंको रकम खर्च गर्ने भए पनि जिल्ला विकास योजनामा अधि न्यून तथा केही अंशमात्र प्रस्तुत गर्ने, कतिपय संस्थाले जिल्लाको योजनामा कार्यक्रम समावेश गर्न हिचकिचाउने तथा उनीहरूको चाहना र प्राथमिकतालाई ध्यान दिएर कार्यक्रम गर्ने गरिएको पाइएको छ । यी सबै विषयवस्तु गैर सरकारी संघसंस्थासँगको समन्वयमा जिल्ला विकास समितिले कार्य गर्दा आउने गरेका चुनौतिहरू हुन् ।

२) राष्ट्रिय योजना आयोगबाट स्वीकृत हुने कतिपय कार्यक्रम जिल्ला परिषदबाट सिफारिस गरेअनुरूप नआउनु जिल्ला विकास समितिको अर्को चुनौति हो । जिल्ला विकास समिति मोरङले आन्तरिक श्रोतको परिचालनका साथमा केन्द्रबाट आउने गरेका कार्यक्रम पनि संचालन गर्ने गरेको छ । स्थानीय श्रोतले नभ्याउने तथा ठूला प्रकृतिका योजनाहरू जिल्ला विकास समितिले केन्द्रमा सिफारिस गरेर पठाउने गर्दछ । यसरी केन्द्रबाट गरिने कतिपय कार्यक्रमहरू सिधै मन्त्रालयहरूले गर्ने भए पनि राष्ट्रिय योजना आयोगबाट स्वीकृत हुने ज्यादाजसो कार्यक्रमहरू भने जिल्ला विकास समितिले गर्ने गर्दछ । यसमा विशेष गरी ठूला कार्यक्रम र परियोजनाका लागि टुके बजेट स्वीकृति हुने र त्यसबाट काम पूरा नहुने, वारम्बार एउटै कामका लागि बजेट माग गर्नु र विनियोजन गर्नुपर्ने, कतिपय योजना अति आवश्यक भए पनि स्वीकृत नहुने आदिजस्ता समस्या र चुनौतिहरू जिविस मोरङका रहेका छन् ।

३) निक्षेपित कार्यक्रमहरूको अनुगमन प्रभावकारी रूपमा हुन नसक्नु जिल्ला विकास समिति मोरङको अर्को चुनौति हो । आ.व. को अन्त्यतिर जस्तो असारमा कतिपय कार्यक्रमका लागि बजेट निकासी हुने परपाटीले गर्दा हतारमा योजनाहरू सम्पन्न गर्नु पर्ने स्थिति रहने गरेको छ । यसबाट कामको स्तरियताभन्दा पनि परियोजना समाप्त गर्ने र रकम खर्च गर्नेमात्र कार्यले प्राथमिकता पाउने गरेको छ । कतिपय कार्यक्रमहरू समयमा नसकिने, कार्यक्रमको बजेट फ्रिज हुने, हतारमा गरिने कार्यक्रमबाट तिनको गुणस्तरीयतामा कमि आउने कुरा पनि बजेट आर्थिक वर्षको अन्तिम महिनातिर निकासी हुनाले नै भएको हो । तसर्थ परियोजनाको प्रभावकारी संचालनका लागि यथा समियमा बजेट निकासी गर्ने परिपाटीको सुरूवात हुन आवश्यक देखिन्छ ।

४) कतिपय गाविसहरूमा शान्ति सुरक्षाका कारणले गाविस सचिवहरू बसी काम गर्ने वातावरण नहुँदा जिल्ला विकास समितिका कार्यक्रमहरूमा नकारात्मक प्रभाव परेको देखिन्छ । विशेषगरी स्थायी शान्तिको अभावमा बेलामौकामा विभिन्न गुटहरूले गाविस सचिवहरूलाई अनावश्यक रूपमा चन्दा माग्ने तथा आफ्नो पक्षमा गैर कानुनी कार्य गराउने धम्कि दने र ज्यान मार्ने सम्मका कार्यहरूले गर्दा कतिपय गाविसमा गाविस सचिवहरू आफ्ना गाविसमा गएर काम गर्ने वातावरण अहिलेसम्म राम्रोसँग बन्न सकेको छैन । यसमा विशेषगरी मोरङका दक्षिणतिरका भारतको विहारसँग सिमाना जोडिएका गाविसहरूमा यस्तो अवस्था रहेको देखिन्छ । वास्तवमा ज्यादा विकास निर्माणको आवश्यकता पनि तिनै गाविसहरूमा छ भने अशिक्षा, गरिवी र अज्ञानता पनि ज्यादा त्यतैतिर रहेका देखिन्छ । यसका साथमा ती क्षेत्रमा शान्तिसुरक्षाको फितलो अवस्थाका कारण विकास र निर्माणका कार्यहरू पनि त्यति प्रभावकारी ढंगमा हुन सकेका छैनन् । विभिन्न गैर सरकारी र अन्य संघसंस्थाहरूलाई पनि ती क्षेत्रमा कार्यक्रम संचालन गर्न त्यस्तै प्रकारका समस्याहरू रहेकाले तिनीहरूको विकासमा नकारात्मक प्रभाव परेको हो ।

शान्तिसुरक्षाको कारणले कतिपय गाविसमा समान रूपमा कार्यक्रमहरू र परियोजना संचालन गर्न नसक्नाले यस जिल्लाको समान विकासमा केही मात्रामा नकारात्मक प्रभाव पनि परेको छ । जस्तो यस जिल्लाको उत्तरी पहाडी गाविसहरूमा भौगोलिक विकटताका कारण र दक्षिणका

सिमानाका गाविसमा शान्तिसुरक्षाका कारणले विकासका गतिविधि शहर केन्द्रित तथा राजमार्ग केन्द्रित हुन पुगका छन् । यसमा विशेषगरी गैर सरकारी संघसंस्थाले पनि विराटनगर उपमहानगरपालिका र राजमार्गका गाविसहरूमा आफ्ना कार्यक्रम गर्न रूचाउने गरेका छन् । तसर्थ शान्तिसुरक्षाको फितलो अवस्थालाई पनि यस जिल्ला विकास समितिको विकास निर्माणका कार्यक्रमका चुनौतिका रूपमा रहेका छन् । यसरी गाविस सचिवहरू गाविसमा बसेर काम गर्ने अवस्था नहुँदा विकास निर्माणका कार्यमा बाधा पुगेको मात्र नभई स्थानीय जनतालाई नागरिकता लगायतको सिफारिस र अन्य सुविधा लिनका लागि सदरमुकाम धाउनुपर्ने लगायतका असुविधा बढेका छन् भने धमिलो पानीमा माछा मार्न शिपालु मानिसहरूले नाजायज फाइदा लिन पनि गरेको देखिएको छ । त्यस्ता गाविसहरूमा स्थानीय तहमा गाविसले नियुक्ति गरेका मुखिया या बहिदार तहका कर्मचारीबाट कामकारवाही संचालन हुने गरेको तथा गाविसको अनुदान रकमलाई सही ढंगमा सदुपयोग गर्ने कुरामा चुनौति रहेको पाइएको छ ।

५) जिल्ला भित्रका नदीनालाहरूबाट निस्कने ढुंगा, गिट्टी, बालुवा विक्रीकर जिविस र वन कार्यालयले उठाउने दोहोरो परिपाटीका कारण कर संकलनमा कठिनाई रहेकाले जिल्ला विकास समितिले आन्तरिक श्रोतको परिचालनमा प्रभावकारी भूमिका निर्वाह गर्न नपाउनु जिल्ला विकास समिति मोरङको अर्को चुनौति तथा समस्याका रूपमा रहेका देखिन्छ । यसका साथमा जिल्ला विकास समितिले राजमार्गमा ढाट राखेर कर उठाउन नपाउने व्यवस्था सडक विभागले गर्नाले पनि जिविसको आमदानीमा निकै ह्रा भएको कुरा जिविस मोरङबाट जानकारीमा आएको छ । यसलाई समस्याका रूपमा लिएर तुरन्त त्यसको समाधानको बाटो खोजी गर्न आवश्यक छ ।

६) जिविसको आन्तरिक श्रोत तर्फको बजेट सिलिङ्ग अन्तर्गत इलाका गोष्ठीमा गाविस अन्तर्गत बाँडफाँड गरी टुके योजना छनौट हुनु जिल्ला विकास समिति मोरङको अर्को समस्या तथा चुनौति हो । विशेषतः योजनाहरू प्रायः सबै क्षेत्र र इलाकालाई समेटेर निर्माण गर्न आवश्यक हुने गर्दछ । तर आवश्यकता अनुसारको बजेट जिविससँग रहँदैन । यस्तो अवस्थामा ठूलाठूला परियोजनाका लागि आवश्यकता अनुसारको बजेट विनियोजन गर्न कठिन हुने गर्दछ । तसर्थ इलाका गोष्ठीमा अत्यधिक मात्रामा टुके योजना छनौट हुने गरेका हुन् । यसबाट ठूला योजनाले प्राथमिकता नपाउने तथा तिनीहरू अलपत्र हुने गर्दछन् ।

७) विषयगत कार्यालयहरूको मन्त्रालय तथा विभागीय रूपमा अलगगै योजना तर्जुमा हुने परिपाटीले सहभागितामुलक इलाकास्तरीय योजना तर्जुमा गोष्ठीबाट माग भएका कार्यक्रमहरू बढीभन्दा बढी मात्रामा छनौट हुन नसक्नु जिल्ला विकास समिति मोरङको अर्को समस्या तथा चुनौति हो । त्यस्ता विषयगत कार्यालयका कार्यक्रम आफ्नै प्रकारका हुन्छन्, जुन जिल्ला विकास समितिको इलाका कार्यालयमा पुगेका हुँदैनन् । यस्तो अवस्थामा कहिलेकाहीं इलाका स्तरबाट एक प्रकारको योजनाको माग भएकोमा कार्यक्रम अर्कै प्रकारको पनि हुन सक्तछ ।

खानेपानी, विद्युत, सडक र दुर संचारका कार्यक्रमहरू जिल्ला विकास समितिका भन्दा अलग प्रकारका हुने गर्दछन् । विशेषगरी जिल्ला विकास समितिले कार्यक्रमको समन्वयताका लागि गैर सरकारी संघसंस्थाका कार्यक्रमलाई आफ्ना कार्यक्रममा समावेश गर्ने गरेको भए पनि अन्य मन्त्रालय अन्तर्गतका विषयगत कार्यालयहरूको कार्यक्रमलाई आफ्ना कार्यक्रममा समेट्न सकेको देखिँदैन । जस्तो उदाहरणका लागि हाल आएर यस जिल्लाको पर्यटन विकासका लागि पर्यटन मन्त्रालयले विभिन्न स्थानमा रकम विनियोजन गर्ने गरेको छ । तर त्यस्ता कार्यक्रम विराटक्षेत्र पर्यटन प्रवर्द्धन विकास समिति, पर्यटन कार्यालय काकडभिट्टा, नेपाल पर्यटन बोर्ड, पर्यटन मन्त्रालय र संस्कृति मन्त्रालयले रकम निकासी गरी कार्यक्रम गर्ने गरेको छ । यस्तो अवस्थामा तिनका कार्यक्रमहरू जिविसको कार्यक्रममा समावेश गर्ने गरिएको छैन । यता सांसद विकास कोषको रकम

पनि जिविसको योजना विनानै सांसदको योजनाअनुसार खर्च गर्ने परिपाटी छ । यसलाई पनि जिविस मोरङको चुनौतिका रूपमा लिने गरिन्छ ।

८) वसाई सराई मोरङ जिल्ला विकास समितिको अर्को समस्या हो । यस जिल्लाका कतिपय स्थानमा अन्यत्रबाट वसाई सरैर आउने मानिसहरूको चापका कारण यहाँको विकास निर्माणका कार्यमा प्रतिकूल अशर परेको छ । जस्तो उर्लावारी, पथरी, बेलवारी लगायतका राजमार्गका नगरउन्मुख गाउँहरूमा जनसंख्याको चाप दिनानुदिन बढ्दै गएको छ । यसले गर्दा सरकारका तर्फबाट दिइने सेवामा यी स्थानमा ठूलो समस्या रहेको छ । त्यहाँका भौतिक पूर्वाधारले धान्नै नसक्ने अवस्था छ भने जनशक्तिको पनि ठूलो खाँचो रहेको छ । यता यहाँका कतिपय पहाडी र भारतसँगको सिमानाका गाविसमा भने जनसंख्या बढ्नुका बलदमा घटेको देखिन्छ । यसले गर्दा जनसंख्याको असमान वितरण भई यहाँबाट दिइने सेवामा नकारात्मक प्रभाव परेको देखिन्छ ।

हाल आएर यस जिल्लाका कतिपय गाविसका मानिसहरू अत्यधिकको संख्यामा वैदेशिक रोजगारीका लागि अन्यत्र जाने गरेका छन् । यता विदेश नगएका मानिसहरू पनि अध्ययनका लागि तथा रोजगारीका लागि अन्यत्रका शहरी क्षेत्रमा जाने कार्य तिव्र गतिमा बढेको छ । यसबाट यहाँका कतिपय गाउँहरूमा बूढाबूढी र केटाकेटीहरू मात्र रहने गरेका छन् । स्थानीय तहका विकास निर्माणका कार्य गर्नका लागि यसले नकारात्मक प्रभाव पारेको देखिन्छ । यसैगरी सबै गाविस र क्षेत्रको समानुपातिक रूपमा समान विकास गर्न पनि यसले कठिनाई सिर्जना गरेको छ ।

९) जिल्ला विकास समितिको विकास निर्माणको कार्यका लागि अर्को चुनौति जननिर्वाचित पदाधिकारी नहुनु पनि हो । लामो समयदेखि स्थानीय तहको चुनाव नभएकाले जिविस र गाविस लगायतका स्थानीय निकायहरू जनप्रतिनिधिविहिन छन् । यस समस्याको समाधानका लागि स्थानीय तहका कार्यहरू केही समयमा लागि स्थानीय तहका सर्वदलिय संमन्त्रका पदाधिकारीहरूको निर्णयअनुसार पनि गरियो । तर यसले पनि स्थानीय विकासमा अभ्र ज्यादा भन्कट र समस्या सिर्जना गरेको हुनाले अहिले आएर यस्तो संयन्त्रको पनि अभाव रहेको छ । हाल एक जना गाविस सचिवले गाविस अध्यक्ष र सरकारी कर्मचारीका रूपमा पनि दुवै काम गर्ने गरेका छन् । यसको मतलब स्थानीय तहको प्रशासनिक र विकास निर्माणको कार्यमा सचिवको महत्वपूर्ण भूमिका रहने गर्दछ । वास्तवमा जनप्रतिनिधि विनाको विकास एकांकी हुन सक्तछ । तसर्थ जनप्रतिनिधि विहिन स्थानीय निकाय रहनु पनि जिल्ला विकास समिति मोरङको अर्को चुनौति हो । यसले जनपरिचालनमा पनि समस्या सृजना गर्दछ । किनकि जनप्रतिनिधि विहिनका योजना र विकासको कार्यलाई ग्रामिण जनताले आफ्नो कार्यका रूपमा नलिन सक्तछन् । यसले जनसहभागीतामा समेत ठूलो अशर गर्दछ ।

१०) स्थानीय स्वायत्ततासम्बन्धी ऐन तथा नियमावलीका कतिपय बूँदाहरू समेत जिल्ला विकास समितिको कार्य संचालनका लागि बाधा तथा चुनौतिका रूपमा रहेका छन् । स्थानीय निकाय आर्थिक नियमावलीले जिल्ला विकास समितिले धेरै कार्यहरू उपभोक्ता समितिमार्फत गर्न सकिने परिकल्पना गरेको भए पनि बाँकी रहेका कार्यहरू भने सबै भ्याटमा दर्ता रहेको कम्पनी या परामर्शदातृ संस्थाले मात्र गर्न पाउने कुरालाई बढावा दिएको छ । तर त्यस्ता संस्थाहरू ज्यादा मात्रामा नाफामुखि हुने गर्दछन् । काम गर र कमाउ पनि, तर कर भने तिर । यस्ता संस्थाहरूको मोटो यही हो । तर जिल्ला विकास समितिले गर्ने कतिपय कार्यहरू त्यस्ता पनि हुन्छन्, जुन अन्य संघसंस्थासँग मिलेर गर्नुपर्ने हुन्छ । विशेषत सामाजिक परिचालनका कार्यहरू नाफा कमाउने उद्देश्य नभएका सामाजिक संघसंस्थाहरूसँग मिलेर गर्नु पर्ने हुन्छ । तर यसका लागि स्थानीय निकाय आर्थिक नियमावलीका कतिपय बूँदाहरूले समस्या पार्ने हुँदा यसलाई पनि चुनौतिका रूपमा लिन सकिन्छ । तसर्थ सरकारले त्यस्ता बूँदाहरूलाई परिमार्जन गर्न आवश्यक छ ।

११) जिल्ला विकास समिति मोरङको अर्को समस्या तथा चुनौति कर्मचारीहरूको बेलाबेलाको सरूवा हुने पद्धति पनि हो । यहाँ आउने योजना अधिकृत, स्थानीय विकास अधिकारी तथा लेखाअधिकृत लगायतका कर्मचारीहरूको चाँडोचाँडो सरूवा हुनाले उनीहरूले जिल्लामा प्राथमिकतामा परेका र आवश्यक योजना तथा कार्यक्रमका बारेमा राम्रोसँग बुझ्नै नपाई अर्कोतिर सरूवा हुने गर्दछ । यसले जिल्लाको काममा नकारात्मक अशर पार्ने गर्दछ । यसैगरी चाँडो सरूवाका साथमा मन्त्रालय परिवर्तन गरी गरिने सरूवाले पनि कतिपय अवस्थामा कार्यअनुभवमा समस्या उत्पन्न गर्ने गर्दछ । यता स्थानीय तहका र विकासे कर्मचारीका लागि समय सापेक्ष तालिमको अभावले पनि जिल्ला विकास समितिको कार्यक्रममा नकारात्मक अशर गर्ने गरेको छ । यसका लागि कर्मचारीहरूलाई नियमित रूपमा तालिम, अध्ययन भ्रमण, पुरस्कार, बढुवा, घटुवा तथा पुरस्कार र दण्ड सजायको व्यवस्था हुन आवश्यक छ । अनावश्यक राजनैतिक हस्तक्षेप समेत जिल्ला विकास समिति मोरङको अर्को चुनौति या समस्या हो ।

जिल्ला विकास समिति मोरङले माथि वर्णित विकासका बाधक तत्वहरूको सामना गरिरहेको देखिन्छ । तसर्थ यसले आफ्ना योजनामा ती चुनौतिहरूको सामना गर्ने उपायका बारेमा पनि व्यवस्था गर्न आवश्यक छ । वास्तवमा यहाँका चुनौतिहरू आर्थिक श्रोतको व्यवस्थापनसँग नै ज्यादा निकट देखिन्छन् । यस बाहेक बेला मौकामा हुने बाढी, अतिवृष्टि, अनावृष्टि, भौगोलिक विविधता, वसाईसराई, अशान्ति र राजनैतिक अस्थिरता जस्ता विषयवस्तुलाई चुनौतिका रूपमा लिन सकिन्छ । यिनीहरूलाई जिल्लाको समग्र विकासका बाधक तत्वका रूपमा लिएर तिनीहरूबाट छुटकारा पाउने उपायको खोजी गरेमा मात्र जिल्ला विकास समितिका विकासका लक्षहरू पूर्ण रूपमा सफल हुने देखिन्छन् ।

सयमा योजना निर्माण भई नआउने, योजना बने पनि समयमा रकम निकास नहुने, निकाशा हुँदा पनि चौमाशिकको अन्तिम महिनामा हुने तथा छोटो अवधिमा कार्यक्रमहरू सक्नुपर्ने बाध्यता यस जिविसका थप चुनौतिहरू हुन् । कर्मचारीहरूलाई उचित तालिमको अभाव, कर्मचारीको दरबन्दी उचित संख्यामा नहुनु तथा काम गर्ने कर्मचारीलाई उचित मात्रामा पुरस्कार र दण्ड सजाय गर्ने परिपाटी नहुनु समेत यस कार्यालयका चुनौतिका रूपमा रहेका छन् । जिल्ला विकास समिति मोरङमा कार्यरत थुप्रै कर्मचारी मित्रहरू लामो समयदेखि अस्थायी र ज्यादादारीका रूपमा कार्यरत हुनुहुन्छ । आफ्नो रोजगारी तथा रोजीरोटीको स्थायित्व नभएसम्म उहाँहरूलाई नोकरी स्थायी हुने हो या होइन भन्ने चिन्ताले सताईनै रहने हुनाले उनीहरूले आफ्नो क्षमतामा अभिवृद्धि गर्न कठिन हुने गर्दछ । तसर्थ यसलाई पनि जिविस मोरङको समस्या तथा चुनौतिका रूपमा लिन सकिन्छ । यसका लागि यहाँका लामो समयदेखि कार्यरत कर्मचारीहरूलाई प्रकृया पुऱ्याएर स्थायी बनाउन आवश्यक छ ।

स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली र आर्थिक नियमावलीमा भएका केही कानुनी प्रकृया समेत जिविसका कार्यक्रम संचालन गर्न व्यवधान पुऱ्याएको देखिन्छ । जस्तो स्थानीय निकाय आर्थिक नियमावलिले व्यवस्था गरेबमोजिम जिविसले सम्पूर्ण कार्यहरू ठेकेदार तथा परामर्शदातृ भ्याटमा दर्ता भएको संस्था या फर्मसँगमात्र गर्ने भन्ने दर्साउँछ । तर विकास निर्माणका कतिपय कार्यहरू यस्ता हुन्छन्, जुन त्यस्ता संस्थाबाट मात्रा गर्न संभव हुँदैन । तसर्थ स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली तथा आर्थिक नियमावलीमा दिइएका त्यस्ता कतिपय व्यवस्थाहरूलाई समयसापेक्ष संशोधन गर्न पनि त्यत्तिकै आवश्यक देखिन्छ ।

देस संक्रमण कालमा रहेको तथा राजनैतिक अस्थिरताको अवस्था लामो समयसम्म रहनुसमेत जिविसका चुनौतिका रूपमा रहेको छ । बेलाबेलामा हुने वन्द र हडतालले गर्दा समयमा कतिपय योजनाअनुसारका कार्यहरू संपन्न हुन सकेका पाइँदैनन् । यसैगरी लामो समयसम्म जिविस निर्वाचित पदाधिकारीको अभावमा रहनाले समेत यसका विकास निर्माणका कार्यहरू प्रभावित भएका

छन् । सर्वदलिय संयन्त्रको सहयोगमा मात्र कर्मचारीहरूले कार्यक्रम संचालन गर्दा बेलामौकामा काममा व्यवधानहरू आउने गरेका पाइन्छन् । यतिहुँदा हुँदै पनि जिविस मोरङले आफ्नो उद्देश्य अनुरूपका कार्यक्रमहरू संचालन गर्दै आएको र लक्ष पूरा गर्ने तथा बेलामौकामा अन्य जिविसको तुलनामा न्यूनतम सर्त मापनमा उच्चतम अंक प्राप्त गरी केन्द्रबाट थप अनुदान पाउने गरेको पाइन्छ । विभिन्न समस्या र चुनौतिका बावजुद पनि जिल्ला विकास समिति मोरङले थुप्रै उल्लेखनीय कार्य गरेको छ । यसले संचालन गरेका कतिपय कार्यहरू अन्य जिल्लाका लागि पनि उल्लेख्य र उदाहरणीय छन् । यसका पर्यटन गुरुयोजना बनाउने कार्य, एच्आईभी एड्ससम्बन्धि कार्य र बालमैत्री तथा विद्युतीय प्रणाली मैत्री गाविस कार्यक्रम अन्यत्रका भन्दा फरक तथा महत्वपूर्ण छन् । यता खुला दिसामुक्त क्षेत्र घोषणाको कार्यक्रम भने राष्ट्रिय कार्यक्रम हो, जसका लागि निकै ठूलो चुनौति रहेको छ । यसमा आर्थिक स्रोतको कमी, जनचेतनाको कमी र स्थानीय मानिसहरूको सांस्कृतिक परिवेश खुला दिसामुक्त क्षेत्र घोषणाका लागि प्रमुख चुनौति तथा समस्याहरू हुन् ।

अध्याय पाँच

निश्कर्ष र समस्या तथा समाधानका उपायहरू

निश्कर्ष

जिल्ला विकास समिति मोरङको सामाजिक परीक्षण गर्ने क्रममा यस जिविसले आर्थिक वर्ष २०६९।७० मा विभिन्न प्रकारका कार्यक्रमहरू संचालन गरेको देखिन्छ । सामान्यतया स्थानीय निकाय नियमावली, स्थानीय स्वायत्तता शासन नियमावली र आर्थिक नियमावलीलाई पूर्ण रूपमा पालना गर्दै स्थानीय विकासमा जिल्ला विकास समिति मोरङले उल्लेखनीय कार्यहरू गर्दै आएको छ । सामान्यतया कार्यक्रम गर्नका लागि सर्वप्रथम योजनाको आवश्यकता पर्दछ । यसका लागि यस जिविसले गाउँटोलदेखि नै योजनाहरूको माग गर्ने, इलाका स्तरीय गोष्ठीहरू संचालन गर्ने तथा विभिन्न आवश्यक प्रकृयाहरू पूरा गरी योजना तथा कार्यक्रमलाई जिल्ला परिषदबाट पारित गरेपछि मात्र कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने गरेको पाइएको छ । त्यस्ता कार्यक्रमहरू नियमसंगत ढंगमा योजना निर्माण गरी योजनाअनुरूप नै संचालन गरिएका देखिन्छन् ।

मोरङ जिल्ला विकास समितिका कार्यहरू अत्यधिकजसो गाउँ केन्द्रित छन् । यस जिल्लाको एउटा मात्र नगरपालिका विराटनगर उपमहानगरपालिका हो । जिल्ला विकास समिति मोरङले यहाँको नगरको विकासमा समेत सामान्य रूपमा चासो दिएको देखिन्छ । जस्तो विराटनगरको विकासका लागि विराटनगर घोषणापत्र विराटनगर उपमहानगरपालिकाले जारी गरेकोमा जिविस मोरङले त्यसलाई समेत आर्थिक वर्ष २०६७।६८ मा आफ्ना कार्यक्रममा समावेश गरेको थियो । तर त्यसमा उल्लेखित कार्यका लागि बेग्लै बजेट विनियोजन नगरिएको हुँदा कालान्तरमा योजनाभन्ने लिखित रूपमा मात्र सिमित रह्यो । यसमा नगरपालिकाले आफ्नै तरिकाले कार्य गर्दै गयो भने जिविसले पनि गाउँ केन्द्रित कार्यक्रमहरू गर्‍यो । यसबाट एकीकृत विकासका लागि समन्वय गर्ने कार्य भएन ।

जिल्ला विकास समिति मोरङले “आर्थिक, सामाजिक तथा पर्यावरणीय रूपमा सम्मृद्ध जिल्ला मोरङ” भन्ने नारालाई अगाडि सारेको छ । आर्थिक वर्ष २०६९।७० को नीति र कार्यक्रममा यसका मुख्य प्राथमिकतामा चारवटा क्षेत्रहरू रहेका थिए । तिनीहरू निम्नानुसारका छन् ।

१) खुल्ला दिसामुक्त क्षेत्र घोषणा

२) बालमैत्री

३) विद्युतिय शुसासन र

४) पर्यटन प्रबर्द्धन

यी कार्यक्रममा खुल्ला दिसामुक्त क्षेत्र राष्ट्रिय कार्यक्रम हो र सन् २०१५ सम्ममा यस जिल्ला लाई खुल्ला दिसामुक्त क्षेत्रका रूपमा घोषणा गरिसक्ने योजना रहेको देखिन्छ । प्रत्येक साल यसतर्फ काम गर्दै जाने क्रममा आर्थिक वर्ष २०६९।७० सम्ममा यस जिल्लाका जम्मा ८ वटा गाविसहरू खुल्ला दिसामुक्त घोषणा भईसकेका छन् । आर्थिक वर्ष २०६९।७० मा केरावारी, तेतरिया, हरैँचा र पाटी गरी चारवटा गाविसलाई खुला दिसामुक्त गाविसका रूपमा घोषणा गरिएको छ । यसको बालमैत्री कार्यक्रमअन्तर्गत भने यस आर्थिक वर्षमा विभिन्न १० वटा बाल क्लब, ३० वटा विद्यालय, २१ वटा बाल विकास केन्द्र र ११ वटा मदरसालाई सहयोग गर्ने कार्य भएको देखिन्छ । यता विद्युतिय शुसासन अन्तर्गत भने शि. जहदा, भौँडाहा, थलाहा, शि. बडहरा र कटहरी गाविसमा तालिमहरू संचालन गरिएका छन् । यसमा ती गाविसका १०० जना युवायुवतीले तालिम पाएका छन् । यता पर्यटन प्रबर्द्धनका क्षेत्रमा मोरङका विभिन्न २१ वटा पर्यटकीय क्षेत्रको पहिचान भएको,

तिनको विकासका लागि गुरुयोजना बनेको र स्थानीय समितिहरूले तिनको विकासका लागि कार्य गर्दै गरेको अवस्थामा ती स्थानहरूको विकासका लागि बजेट विनियोजन गरी विभिन्न प्रकारका कार्यहरू गर्दै गरेका छन् । यसमा घरबास तालिम विभिन्न स्थानमा संचालन गरिएको छ र मोरङको सिंहदेवीमा घरबास कार्यक्रम पनि सुरु भएको छ ।

माथि वर्णन गरिएका चारवटा कार्यक्रम बाहेक पनि जिविस मोरङले महिला, दलित, आदिवासी, अपांग लगायत समाजका लक्षित समूहको विकास, उत्थान र गरिवी न्यूनीकरणका कार्यक्रमहरूलाई आफ्नो प्राथमिकतामा राखेको देखिन्छ । कृषि, पर्यटन, उद्योग, विद्युत, संचार आदि विविध क्षेत्रमा यस जिविसले प्राथमिकताका साथमा कार्य गर्ने जमर्को गरेको देखिन्छ । यसले जेष्ठ नागरिकका लागि पनि कार्यक्रमहरू गर्दै आएको छ । विशेष गरी जनस्वास्थ्यले संचालन गरेको जिल्ला जनसंख्या कार्यक्रममा जिल्ला विकास समितिको पनि उल्लेख्य भूमिका रहेको छ ।

जिल्ला विकास समिति मोरङले स्थानीय विकासमा विभिन्न संघसंस्थाहरूसँग समेत समन्वय गरी अन्य सरकारी र गैरसरकारी संघसंस्थाहरूका कार्यक्रमलाई पनि आफ्ना कार्यक्रमका रूपमा लिएको देखिन्छ । यसबाट जिल्लामा हुने एकीकृत विकासमा सहयोग पुग्ने देखिन्छ । यसैगरी यसका कार्यक्रमहरू गाउँ केन्द्रित भएकाले ग्रामिण गरिवी निवारणमा यसले सहयोग गर्ने देखिएको छ । यसका कार्यक्रममा अन्य गैर सरकारी संघसंस्थासँगको समन्वयले गर्दा कार्यक्रममा हुने दोहोरोपना निरूत्साहित भएको छ ।

जिल्ला विकास समिति मोरङको आव २०६९।७० का कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने क्रममा विभिन्न प्रकारका अवशरहरू र चुनौतिहरू समेत रहेको पाइएको छ । यस जिल्लामा विभिन्न गैर सरकारी संघसंस्थाहरूले समेत ठूलो धनरासी विकास निर्माण र सामाजिक परिचालनमा खर्च गर्ने गरेकाले यसलाई जिविसले अवशरका रूपमा लिएको देखिन्छ । तर तिनका कार्यक्रममा सेवा विस्तारभन्दा पनि जनचेतनाका कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिने गरेका छन् । यसले जनचेतनाको अभिवृद्धि त भएको छ, तर भौतिक सुविधाको विस्तारमा भने उल्लेख्य बृद्धि हुन सकेको छैन । जिल्लामा भएका खोलानालाबाट प्रशस्तमात्रामा ढुङ्गा, गिट्टि र बालुवा निकाली भारततिर समेत निकास गर्न सकिने सम्भावना भएकाले यसलाई पनि जिविसले नियमित आम्दानि हुने श्रोतका रूपमा लिएको देखिन्छ । तर यसमा वातावरण र पर्यावरणको पक्षलाई पनि महत्व दिन भने आवश्यक छ । यसैगरी यसमा भएको दोहोरो कर प्रणालीले अवरोध पुऱ्याएको ठहर जिविसको छ । केन्द्रबाट आउने अनुदानलाई पनि यसको अवशरका रूपमा लिन सकिन्छ । सारांशत जिल्ला विकास समिति मोरङका अवशरहरू प्रशस्तै छन् । थुप्रै प्रकारका गैर सरकारी संघसंस्थाहरू यस जिल्लामा कार्यरत रहनु, जन स्तर उच्च हुनु, उद्योगधन्धानको विकास हुनु, यातायातको विकास र हवाई यातायातको समेत विराटनगर भेगमा सुविधा हुनु, भारतको सिमानासँग यसको सिमाना जोडिएको हुनु, राजमार्गले यसको थुप्रै गाविसहरू जोडिएको हुनु र पूर्वाञ्चलको मुख्य केन्द्र तथा नाकाका रूपमा रहनु यस जिल्लाका विभिन्न अवशरहरू हुन् । यिनै अवशरहरूको सही सदुपयोग गरी जिल्लामा द्रुततर रूपमा सामाजिक, आर्थिक र भौतिक विकास गर्न सकिन्छ ।

जिविस मोरङले विभिन्न प्रकारका चुनौतिहरूलाई समेत आव २०६९।७० का कार्यक्रम संचालनका क्रममा सामना गर्नुपरेको देखिन्छ । ग्रामिण क्षेत्रमा बसेर कार्यक्रम गर्ने वातावरण नहुने, केन्द्रबाट समयमा बजेट निकास नहुने, योजनाअनुसारका कार्यक्रमहरूको बजेट नआउने, यहाँको जिविसका स्थानीय आयश्रोतलाई व्यवस्थित गर्न कानुनि अड्चन रहनु, कार्यक्रमहरूका टुके बजेट रहनु र राजनैतिक अस्थिरताका कारण समयमा योजना निर्माण तथा कार्यान्वयनमा समस्या सिर्जना हुनु, शान्तिसुरक्षाको अभाव, राजनैतिक हस्तक्षेप, अस्थिर राजनैतिक अवस्था, स्थानीय निकाय पदाधिकारी विहीन हुनु र बसाईसराई यसा चुनौति रहेका देखिन्छन् । यति हुँदाहुँदै पनि जिविस मोरङले उक्त आर्थिक वर्षमा संचालन गरेका कार्यक्रमहरू निकै प्रभावकारी रहेका पाइएका छन् ।

तिनीहरूले गरिवि निवारणमा विशेष सहयोग पुऱ्याएका छन् भने गाउँ र टोलबाट आएका योजनालाई यसले आफ्ना योजनाका रूपमा समावेश गरी कार्यक्रम संचालन गर्ने गरेको छ । यसबाट जिल्लाको विकासका लागि महत्वपूर्ण योगदान पुगेको देखिन्छ ।

समस्या तथा समाधानको उपाय

जिल्ला विकास समिति मोरङले आर्थिक वर्ष २०६९।७० मा स्थानीय विकासका कार्यक्रम संचालन गर्दा भैल्लु परेका समस्या तथा तिनको समाधानका उपायहरू निम्नानुसारका छन् ।

समस्या	समाधानका उपायहरू
(१) स्थानीय निकायका निर्वाचित जनप्रतिनिधि नहुँदा निर्णय र सिफारिसमा समस्या	<ul style="list-style-type: none"> स्थानीय निकायको चुनाव तथा अन्य वैकल्पिक उपायको खोजी गर्नुपर्ने ।
(२) सन् २०१५ सम्ममा खुला दिसामुक्त जिल्ला घोषणा गर्न कठिन हुने ।	<ul style="list-style-type: none"> अन्य संघसंस्थासँग समन्वय गरी कार्य गर्नु पर्ने । केन्द्रिय तलबाट नै यसको व्यवस्थापन गर्नुपर्ने । अन्य वैकल्पिक उपायको पनि खोजी गरिनु पर्ने ।
(३) बजेट ढिलो निकासी हुँदा कार्यमा बाधा पर्ने गरेको	<ul style="list-style-type: none"> समयमा नै बजेट निकासी गर्ने व्यवस्था गर्नु पर्ने । कार्यक्रम संचालनका लागि दिगो रूपमा अनुगमन तथा मूल्यांकनको व्यवस्था गरिनु पर्ने ।
(४) केही गैसहरूले समाज कल्याण परिषदसंग सम्भौता गरेअनुरूप नभई जि.वि.स.मा समन्वय नगरी कार्य गर्ने गरेको ।	<ul style="list-style-type: none"> यसमा अनिवार्य रूपमा जि.वि.स.को सिफारिसमा मात्र निकासी र संस्था नविकरण गर्ने व्यवस्था हुनु पर्ने । जिल्ला विकास समितिसँग समन्वय नगरी कार्यक्रम गर्न नपाउने व्यवस्था हुनुपर्ने । गैसको कार्यक्रम प्रतिवेदन अनिवार्य रूपमा जिविसमा पेश गर्नु पर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
(५) धेरै कर्मचारीहरू लामो समयदेखि अस्थायी भएकाले प्रभावकारी काम हुन नसकेको ।	<ul style="list-style-type: none"> निश्चित कार्यविधि पूरा गरी सम्बन्धित निकायले स्थायी गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्ने ।
(६) शान्ति सुरक्षाको अभावमा सचिवहरू गाविस बसेर काम गर्ने वातावरण नहुँदा विकासका कार्यमा नकारात्मक प्रभाव पर्ने	<ul style="list-style-type: none"> शान्ति सुरक्षाको समुचित व्यवस्था हुनु पर्ने ।
(७) जिविस र जिल्ला वन कार्यालयबीच क्षेत्रगत वांडफांडमासमस्याका कारण राजश्व संकलनमा समस्या भई जिविसको आन्तरिक श्रोतमा कमी आएको	<ul style="list-style-type: none"> जिल्ला वन ऐन २०४९ र स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५ रहेको अवस्थामा दुवैलाई समन्वयात्मक ढंगमा संशोधन गर्नु पर्ने ।
(८) कर्मचारीका लागि तालिम र पुरस्कारको व्यवस्था प्रभावकारी नहुँदा कार्यक्रममा प्रभावकारीता ल्याउन नसकिएको ।	<ul style="list-style-type: none"> कर्मचारीलाई यथोचित दण्डसजाय र पुरस्कारको व्यवस्था मिलाई राम्रो र इमान्दारीका साथमा काम गर्ने कर्मचारीलाई पुरस्कार र यिनमसंगत काम नगर्नेलाई दण्ड सजायको परम्परा थालनी गर्नुपर्ने ।
(९) अनुचित राजनैतिक हस्तक्षेत्र ।	<ul style="list-style-type: none"> जिविसका विकास निर्माणका काममा अनुचित राजनैतिक हस्तक्षेप हुन नहुने तथा त्यसलाई निरूत्साहित गर्ने ।
(१०) विषयगत कार्यालय र नगरपालिकासँग समन्वयको कमी	<ul style="list-style-type: none"> विषयगत कार्यालयहरूसँग समन्वयको व्यवस्था गर्न आवश्यक छ । यसमा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनमा नै व्यवस्था गरेर समन्वयात्मक ढंगमा कार्य गरिनु पर्दछ ।
(११) स्थानीय निकायसँग समन्वयात्मक कार्य गर्नका लागि कानूनी अडचन	<ul style="list-style-type: none"> स्था.नि.आ.नि.मा कर छुटहुने संस्थासँग गरिने सामाजिक सहकार्यका लागि भएका बाधा अडचन

	कानून संशोधन गरी हटाउनु पर्ने ।
(१२) प्राथमिकतामा परेका योजनाका लागि बजेटको कमी	<ul style="list-style-type: none"> ● आन्तरिक र बाह्य श्रोतको खोजी गरी बजेट वृद्धि गर्ने ।
(१३) टुके कार्यक्रमलाई महत्व दिइनु	<ul style="list-style-type: none"> ● बजेटको कमीले गर्दा टुके कार्यक्रमले प्राथमिकता पाउने गरेको श्रोतको खोजी गरी ठूला कार्यक्रमलाई महत्व दिनु पर्ने ।
(१४) कर्मचारीलाई तालिमको व्यवस्था नहुँदा कार्य दक्षतामा अभिवृद्धि नहुनु ।	<ul style="list-style-type: none"> ● जिविसका स्थानीय स्रोतका कर्मचारीहरूलाई यथोचित मात्रामा तालिम र भ्रमणको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
(१५) चाँडो सुरूवा गर्ने पद्धतिले विकासका कार्यमा नकारात्मक प्रभाव पर्नु ।	<ul style="list-style-type: none"> ● जिविसमा आउने निजामति कर्मचारीहरूको चाँडाचाँडो हुने सुरूवाका कारण तिनीहरूले जिल्लाको प्रकृति नै बुझ्न नपाउने हुँदा विकास निर्माणमा नकारात्मक प्रभाव पर्ने हुनाले यसमा विचार गर्नु पर्ने ।
(१६) मन्त्रालयका कार्यक्रममा एकद्वार प्रणालीको कमी	<ul style="list-style-type: none"> ● जिल्ला भित्र गरिने विभिन्न मन्त्रालयका कार्यमा एकद्वार प्रणालीले कार्य गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
(१७) अव्यवस्थित बसोवास	<ul style="list-style-type: none"> ● वसाई सराईका कारण केही क्षेत्रमा अव्यवस्थित बसोवास भएकाले ती क्षेत्रमा सेवा विस्तार गर्न कठिन हुने हुँदा बसोवासलाई व्यवस्थित पार्नुपर्ने ।

वास्तवमा जिल्ला विकास समिति मोरङका थुप्रै प्रकारका समस्या र चुनौतिहरू रहेका छन् । तिनीहरू कतिपय स्थानीय जनताका तर्फबाट समाधान गरिने खालका छन् भने अन्य कतिपय भने गाविस, जिविस र अन्य कतिपय भने सरकारका तर्फबाट पूरा गरिने खालका छन् । यस्ता समस्याहरूको समुचित मात्रामा समाधान गरिएको खण्डमा जिल्लाको समग्र विकासमा सहयोग पुग्ने कुरा निश्चित छ ।

सामाजिक परीक्षणमा देखिएका मुख्यमुख्य सवालहरू

१) **ओडिएफ कार्यक्रम:** आर्थिक वर्ष २०६९।७० सम्ममा जम्मा ८ वटा गाविसमात्र ओडिएफ भएकोमा बाँकी ५७ वटा गाविस तथा विराटनगर उपमहानगरपालिकामा २ वर्ष भित्रमा ओडिएफ गर्न वर्तमानको गति, बजेट र कार्य प्रकृतिबाट असम्भव प्राय छ । हालसम्मको करिब १२ प्रतिशत मात्र उपलब्धी पाएको ओडिएफ कार्यक्रम यो गतिमानै सिमित राख्ने हो भने पूरा नहुने कुरा निश्चित छ । तसर्थ जिल्ला विकास समितिले यसका लागि विभिन्न मन्त्रालय लगायत विदेशी दातृ निकाय तथा गैर सरकारी संस्था र अन्य सम्बद्ध निकायसँग समन्वय गरी तिव्रताका साथमा काम गर्न आवश्यक छ ।

२) **जिल्ला विकास समिति मोरङले प्राथमिकतामा राखेको बालमैत्री कार्यका लागि पनि यसको वर्तमानको न्यून बजेटबाट कार्यक्रम सफल पार्न असंभव प्राय छ । यस जिल्लाका थुप्रै गाविसहरूमा विद्यालय जाने उमेरका थुप्रै बालबालिका विद्यालय जानबाट बञ्चित छन् । यसको उत्तरी पहाडी भागमा बालबालिकालाई विद्यालय जान निकै कठिन छ भने स्कूल छाड्ने पद्धति पनि केही गाविसहरूमा निकै उच्च रहेको तथ्यांक छ । यसका साथमा विद्यालयहरूको कम्जोर भौतिक पूर्वाधार लगायतका समस्याले बालमैत्री कार्यक्रम पनि ओझेलमा परेको छ । यहाँका बाल क्लब, बाल विकास केन्द्र र मदरसाहरूको अवस्था पनि जिल्ला विकास समितिको सानो सहयोगबाट उन्नत वन्न सक्ने अवस्थामा रहेको देखिँदैन । यसैगरी यस जिल्लामा बालश्रम पनि टड्कारो समस्याका रूपमा रहेको छ । तसर्थ जिल्ला विकास समितिले यसलाई सम्बोधन गर्नका लागि**

सामान्य योजना तथा तिनीहरूको कार्यान्वयनबाट मात्र सम्भव छैन । यसका लागि जिल्ला शिक्षा कार्यालय र अन्य विषयगत संघसंस्थाहरूसँग समन्वयात्मक ढंगमा कार्य गर्न आवश्यक छ ।

३) जिल्ला विकास समितिको **विद्युतीय सुशासन** कार्यक्रम पनि विविध कारणले गर्दा प्रभावकारी बन्न सकेको पाइएको छैन । यसका लागि सर्वप्रथम त विद्युतको नियमित आपूर्तिको आवश्यकता पर्दछ । देशको बढ्दो उर्जा संकतग्रस्त वर्तमानको अवस्थामा जिविस आफैले विद्युतिय सुशासनका लागि ठूलो परिमाणमा विद्युत उत्पादन र आपूर्ति गर्न सक्ने अवस्था रहेको छैन । यसमा विद्युतिय संचार गर्नका लागि अनिवार्य रूपमा कम्प्यूटर र इन्टरनेटको आवश्यकता पर्दछ । तर तिनीहरू संचालन गर्नका लागि विद्युतकै आवश्यकता पर्ने हुनाले यो कार्यक्रम जिल्ला विकास समिति भित्र संभव भए पनि यस जिल्लाका सबै गाविसमा भने सम्भव छैन । यसका साथमा यस्तो कार्यक्रमका लागि दक्ष कर्मचारीको पनि आवश्यकता पर्दछ, जुन कुरा पनि सबै गाविसहरूमा संभव नहुन सक्तछ ।

४) जिल्ला विकास समिति मोरङको प्राथमिकतामा पर्यटन प्रवर्द्धन पनि पर्दछ । तर यहाँको पर्यटन प्रवर्द्धनको कार्य चुनौतिपूर्ण छ । यहाँका विभिन्न २१ वटा स्थानलाई जिविसले पर्यटकीय क्षेत्रका रूपमा पहिचान गरी विगत केही वर्ष अगाडि पर्यटन प्रवर्द्धन गुरु योजना पनि बनाएको छ । तर यहाँको पर्यटन प्रवर्द्धनका लागि पनि समन्वयको खाँचो भने टड्कारो रूपमा रहेको देखिन्छ । जस्तो यस जिल्लामा एकातर्फ विराटक्षेत्र पर्यटन प्रवर्द्धन विकास समितिले आफ्ना टुके कार्यक्रमहरू गरी रहेको छ भने अर्कातर्फ संस्कृति तथा पर्यटन मन्त्रालयहरूले पनि यस्ता कार्यक्रमहरू गरिरहेका छन् । यसमा पर्यटन प्रवर्द्धनका लागि जिल्ला विकास समितिको बजेट अति सिमित छ भने अर्कातर्फ अन्य निकायबाट गरिने कार्यका लागि जिल्ला विकास समितिसँग समन्वय हुन नसकेकाले जिल्लाको पर्यटन प्रवर्द्धन गुरु योजना ओझेलमा परेको छ । जस्तो जिल्लाले जोफाले डाँडा, धिमाल पोखरी भोगटेनी, देतौना सिमसार क्षेत्र र राजा विराटको दरबार क्षेत्रलाई प्राथमिकतामा राखेको छ भने त्यसले आफ्ना प्राथमिकतामा राखेका स्थानमा समुचित मात्रामा विकास गर्न तथा लगानि गर्न सकिरहेको देखिदैन । तर यता मन्त्रालय तथा विराटक्षेत्र पर्यटन प्रवर्द्धन विकास समितिले विभिन्न मन्दिरहरूकालाई समेत ठूलो रकम निकासी गर्नाले जिल्लाका प्राथमिकतामा परेका पर्यटकीय क्षेत्र ओझेलमा परेका छन् । यसमा सबैभन्दा ज्यादा समन्वयको खाँचो छ र यहाँको पर्यटनसम्बन्धी बजेट जिल्ला विकास समितिके प्राथमिकतामा परेका स्थानको विकासका लागि खर्च हुन आवश्यक देखिन्छ ।

५) **वर्तमान कार्यक्रममा ज्यादा मात्रामा साना कार्यक्रमले** प्राथमिकता पाउने गरेको देखिन्छ । सामान्यतया बजेटको कमीका कारणले गर्दा यस्ता कार्यक्रमले प्राथमिकता पाउने गरेका हुन् । तर यस समितिले निश्चित योजनाका साथमा ठूला योजनालाई पनि प्राथमिकता दिनु पर्दछ । जनताका जल्दाबल्दा समस्या समाधान हुने खालका र अति आवश्यक ठूला योजनाको पहिचान गरी आफूले सक्ने आफूले गर्ने र जिविसको पहुँचभन्दा बाहिरका योजनाका लागि सम्बद्ध निकायसँग समन्वय र सहयोगमा कार्यक्रम गर्ने कार्य गर्नु पर्दछ ।

६) जेष्ठ नागरिकको सम्मान लगायतको **समाजिक सुरक्षणका** कार्यक्रमहरू मोरङ जिल्लामा निकै सफलताका साथमा सम्पन्न भए पनि यसवापतका रकम यथा समयमा निकासी नहुँदा यस्ता कार्यक्रम प्रभावकारी ढंगमा संचालन गर्न निकै मुश्किल रहेको देखिएको छ । यस्ता कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउन पनि थप प्रयासको र योजनाको खाँचो छ ।

७) समन्वय र सहकार्यको सवालमा स्थानीय निकाय **आर्थिक नियमावलीले** स्थानीय निकायका सबै प्रकारका कार्यहरू ठेक्का प्रणालिबाट गर्नुपर्ने अवस्था सृजना गरेको छ । ठेक्का लेउ, करभने तिर तर कमाएर खाए हुन्छ भन्ने जस्तो भान यस नियमावलीले गराउने गर्दछ । तर कतिपय यस्ता कार्यक्रमहरू स्थानीय निकायले गर्नु पर्दछ, जुन विशुद्ध सेवामुखि तथा समाजसेवासँग सम्बन्धित

रहेका हुन्छन् । त्यस्ता केही कार्यक्रमहरू आयकर छुट हुने सामाजिक संस्थासँग पनि गर्नु पर्ने हुन्छ । तर यस्तो कार्यलाई जिस्तेज पारेकाले जिल्ला विकास समितिक कतिपय कार्यहरू फ्रिज हुने तथा प्रभावकारी ढंगमा नहुने पनि देखिएका छन् । जस्तो यसै कारणले गर्दा जिविसको सामाजिक परीक्षण गर्ने र प्रभाव अध्ययन गर्ने लगायतका कार्यलाई नकारात्मक अशर गर्ने गरेको छ ।

८) जिविसले सञ्चालन गरेका कतिपय कार्यहरू प्रकृतिका हिसावले उपभोक्ता समितिबाट गर्न सम्भव हुँदैन । जस्तो बाटो कालोपत्र गर्ने, पूल बनाउने तथा भवन निर्माणका जस्ता कार्यहरू उपभोक्ता समितिका माध्यमबाट सम्पन्न गर्न निकै कठिन हुने गर्दछ । यसका साथमा उपभोक्ता समितिले यस्ता कार्य गर्दा पनि अनेक प्रकारका कानुन भन्डारहरू रहने हुनाले उपभोक्ताहरू यस्ता कार्यहरू गर्न रूचाँदैन । तसर्थ कतिपय कार्यक्रमको बजेट फ्रिज हुने तथा फिर्ता जाने पनि गर्दछ । तसर्थ यसका लागि उपभोक्तासमितिले गर्ने, ठेकामा लगाउने, भ्याटवाला कन्सल्टेन्सी या फर्मले गर्ने तथा करछुटवाला सामाजिक संस्थाले गर्ने गरी अलगअलग कार्यको प्रकृति छुट्याएर नियमावलीमा शंसोधन गरिनु पर्दछ । यसो नगरिएको खण्डमा जिल्ला विकास समितिले गर्ने कार्यमा प्रभावकारिता नआउने देखिन्छ ।

९) जिल्ला विकास समितिका विभिन्न कार्यक्रमका लागि यथा समयमा बजेट निकास हुन आवश्यक छ । तर वर्तमानको परिपाटी कस्तो देखिन्छ भने आर्थिक वर्षको अन्ततिर बजेट निकास गरिने हुँदा परियोजनाहरू हतारमा सम्पन्न गरिने गर्दछ । यसबाट परियोजनाहरू स्तरीय रूपमा सम्पन्न गर्ने भन्दा पनि काम सक्ने र बजेट फ्रिज हुन नदिने कार्यले प्राथमिकता पाउने गरेको छ ।

१०) जिल्ला विकास समितिमा धेरै कर्मचारीहरू तालिमको सुविधाबाट बञ्चित रहेको पाइएकाले तिनीहरूलाई एक्सपोजर भिजिट, तालिम र प्रोत्साहनको आवश्यकता छ । लामो समयदेखि अस्थायी रहेका कर्मचारीलाई स्थायी गर्ने पद्धतिको विकास गरिएमा तिनीहरूलाई काममा चासो लाग्ने तथा कार्य दक्षतामा अभिवृद्धि हुने देखिन्छ । यसैगरी कामको लोड ज्यादा भएको स्थानमा कर्मचारी थप गर्ने, जिल्ला विकास समितिमा आएका निजामति कर्मलाई कम्तिमा पनि दुईवटा आर्थिक वर्ष त्यसै स्थानमा काम गर्न दिने तथा स्थानीय निकायमा जनप्रतिनिधिको व्यवस्था गरिएको खण्डमा यहाँको कार्यमा तिव्रता आउने देखिन्छ ।

११) जिल्ला विकास समितिले नागरिक वडापत्र निर्माण गरी वि.सं. २०७० सालमा अध्यावधिक पनि गरेको छ । यसमा जिविसले कुन सेवा कति समयमा दिने, जिम्मेवारी कसको हो र त्यसका लागि के कति दस्तुर लाग्दछ भन्ने कुरा पनि वडापत्रमा स्पष्ट लेखेको छ । यस शिलशिलामा जिल्ला विकास समितिले वडापत्रअनुसारका कार्यहरू गर्न पनि जमर्को गरेको देखिन्छ । तर कतिपय अवस्थामा सम्बन्धित फाँटका कर्मचारीहरू बाहिर फिल्डमा बारम्बार जानुपर्ने हुँदा सबै अवस्थामा यस वडापत्रअनुसारको काम हुने गरेको पाइएको छैन । वास्तवमा फाँटहरूमा कर्मचारीको संख्या निकै कम रहेको हुनाले पनि यसका बारेमा उचित तालमेल हुन नसकेको हो ।

जिल्ला विकास समिति मोरङको सामाजिक परीक्षणको क्रममा के पाइएको छ भने यसका विभिन्न प्राथमिकता प्राप्त कार्यक्रमहरूमा सबैभन्दा महत्वपूर्ण कार्यक्रम ओडिएफ हो । सन् २०१५ सम्ममा मोरङ जिल्लालाई ओडिएफ गरिसक्ने जिल्लाको योजना रहेकोमा हालसम्म आठवटा गाविसलाई मात्र ओडिएफ भएकाले यो कार्यक्रम सम्पन्न गर्न कठिन देखिन्छ । यसको गाविस तिरको ओडिएफको करिब १२ प्रतिशत कार्यमात्र हालसम्म सफल भएको देखिन्छ । यसमा अझ विराटनगर उपमहानगरपालिका बाँकी नै छ । यस उप महानगरपालिकाले पनि उक्त आर्थिक वर्षमा एकवटा मात्र वडामा ओडिएफ गरेको देखिन्छ । तसर्थ यसमा समन्वयात्मक कार्यहरू गर्न आवश्यक छ ।

सन्दर्भग्रन्थ सूची

१. जिल्ला पार्श्वचित्र, जिविस मोरङ, २०५९ ।
२. जिल्ला विकास योजना, जिविस मोरङ, २०६७ ।
३. जिल्ला विकास योजना, जिविस मोरङ, २०६८ ।
४. जिल्ला विकास योजना, जिविस मोरङ, २०६९ ।
५. नागरिक बडापत्र अध्यावधिक, जिविस मोरङ, २०६६ र २०७० ।
६. प्रतिवेदन सार्वजनिक परीक्षण, जिविस मोरङ, २०६७ ।
७. स्थानीय निकाय आर्थिक प्रशासन नियमावली, २०६४ ।
८. स्थानीय निकाय सार्वजनिक परीक्षण कार्यविधि, २०६७ ।
९. स्थानीय निकाय सामाजिक परीक्षण कार्यविधि, २०६७ ।
१०. स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०६४ ।
११. सामाजिक परीक्षण प्रतिवेदन, जिल्ला विकास समिति मोरङ, २०६८ ।
१२. जिविस मोरङ, वार्षिक समिक्षा विशेषांक, २०६९।७० ।
१३. वार्षिक समिक्षा गोष्ठीमा प्रस्तुत कार्यकपत्र, २०६९।७० ।
१४. मोरङ विकास बुलेटिन, जिविस मोरङ, २०६९ ।
१५. मोरङ विकास बुलेटिन, जिविस मोरङ, २०७० ।
१६. सेन्ट्रल ब्यूरो अफ् स्ट्याटिस्टिक्स, नेसनल पपुलेसन एन्ड हाउजिंग सेन्सस्, २०११ ।

अनुसूचीहरू

१. जिल्ला तथा गाविसस्तरीय समीक्षा गोष्ठीमा उठेका सवालहरू

जिविस मोरङले विसं २०६९।७० को कार्यक्रम पारित गर्नका लागि आयोजना गरेको समीक्षा गोष्ठीका क्रममा सहभागीहरूले विभिन्न प्रकारका सवालहरू उठाएका छन् । उनीहरूले उठाएका सवाललाई पनि सम्बोधन हुनेगरी जिल्ला परिषदबाट कार्यक्रम पारित भएको देखिन्छ । यसमा निम्नानुसारका सवालहरू उठाइएको देखिन्छ ।

जिल्लास्तर:

- विपन्न वर्गका परिवारलाई समूह बैठक सहभागी गराउँदा कठिनाई भएको ।
- जिल्ला तथा केन्द्रीयस्तरको अनुगमन प्रणाली प्रभावकारी नहुनु ।
- केन्द्रीयस्तरका योजना छनौट गर्ने परिपाटीले स्थानीय रूपमा समस्या ।
- ओडिएफ समयमा पूरा गर्न प्राय असम्भव देखिएकाले यसका लागि वेग्ले उपायको खोजी गरिनु पर्ने तथा समन्वयात्मक ढंगमा काम गरिनु पर्दछ ।

गाविसस्तर:

- कतिपय गा.वि.स. कार्यालय भवन नहुँदा कार्यसञ्चालन असुविधा ।
- नदीनाला नियन्त्रण र तटवन्धनको समस्या ।
- बढ्दो कार्यबोझ र जिम्मेवारी अनुसार कर्मचारीको अभाव ।
- चन्दा आतंक तथा भूमिगत संगठनहरूको धम्कीले कार्य सम्पादनमा असजिलो
- उपभोक्ताहरूलाई काम कर्तव्य र अधिकार बारे क्षमता अभिवृद्धिमा कमी
- ओडिएफका लागि बजेटको कमी
- शान्तिसुरक्षाको नाजुक अवस्थाले काम गर्न गारो हुने ।

जिल्ला स्तरीय समीक्षा गोष्ठीका निचोडहरू निम्नानुसार छन् ।

- उत्तरदायित्व र जवाफदेहिताले कार्यको प्रभावकारीतामा प्रभाव पारेको हुन्छ । यसमा जवाफदेहिताको कमी देखिएको छ, तसर्थ त्यस तर्फ सबैले ध्यान दिऔं ।
- समन्वयको कमीको कारणले श्रोत र साधनको सही सदुपयोग नभई दोहोरोपना भएको देखिन्छ । यसबाट कार्यक्रम योजनाअनुरूप सम्पन्न गर्न पनि कठिन भएको छ । तसर्थ समन्वय र सहकार्यलाई सबै पक्षबाट ध्यान दिऔं ।
- कार्यक्रमहरू संचालन गर्नु अगावै समन्वय गरी कार्यक्रम संचालन गर्दा लक्ष्य अनुसार प्रगति प्राप्त गर्न सकिने भएकोले सबैले सहकार्य गरेर अगाडि बढौं ।
- समय समयमा Development partner हरूको बीचमा छलफल र अन्तरक्रिया गर्दा विकासमा नतिजामूलक प्रगति प्राप्त गर्न सकिने भएकोले त्यसतर्फ सबैले पहल गरौं ।
- ओडिएफ कार्यक्रम समयमा पूरा नहुने देखिन्छ, तसर्थ यसलाई बेग्लै योजना बनाएर समन्वयात्मक ढंगले कार्य गर्न आवश्यक छ ।
- विशेष प्राथमिकतामा राखेका विद्युतिय सूचना, बालमैत्री र पर्यटनसम्बन्धी कार्यक्रमका लागि थप बजेट विनियोजन गरिनु पर्दछ ।
- समावेशी विकास आजको आवश्यकता हो त्यस तर्फ विषयगत कार्यालय, संघसंस्थाहरूले विशेष ध्यान दिनु आवश्यक छ ।

- सामाजिक परिचालनको माध्यमबाट कार्य गर्दा लक्षित समुदायलाई प्रत्यक्ष फाइदा पुग्ने भएकोले त्यस तर्फ सबैले ध्यान दिऔं ।
- जनताका आवश्यकता र आकांक्षा असिमित छन् । उपलब्ध साधन र श्रोत न्यून छ । तथापि प्राप्त श्रोतलाई समुचित रूपमा प्रयोग गरौं ।

२. जिविसले सुधारका लागि चाल्नुपर्ने कदमहरू

सामाजिक परीक्षण गर्ने क्रममा जिविस मोरङको योजना तथा कार्यक्रम लगायत कार्यपद्धतिका बारेमा विश्लेषण र छलफल गर्दा निम्नानुसारका सुधारात्मक कार्यहरू सम्पन्न गरेमा जिल्ला विकास समितिले गरेका कार्यहरू ज्यादा पारदर्शी, छिटो छरितो र लक्ष्यअनुरूप गर्न सकिने देखिन्छ ।

स्थानीय स्तरमा:

- १) समयमा नै योजनाहरू तर्जुमा गरी जिल्ला विकास समितिमा पठाउने ।
- २) कार्यक्रमहरूको सहि ढंगमा सम्पादन गरी यथा समयमा फरकफारक गर्नुपर्ने ।
- ३) स्थानीय कार्यका लागि विस्तृत छलफल गरी कार्यक्रम तर्जुमा गर्नु पर्ने ।
- ४) जिल्ला विकास समितिलाई यथा समयमा कार्यको विवरण तथा कार्य प्रगति प्रतिवेदन दिनु पर्ने ।
- ५) कार्यक्रमहरू जिविसको बजेटले थग्न सक्ने प्रकारका हुनुपर्ने ।
- ६) योजना तत्काल राष्ट्रिय प्राथमिकताका आधारमा तयार पार्नुपर्ने ।

जिल्ला स्तरमा

- १) प्रत्येक टोल र गाउँबाट आएका योजनालाई प्राथमिकताका आधारमा छनौट गर्नुपर्ने ।
- २) तुरन्त गर्नुपर्ने र विस्तारै गर्दा हुने कार्यक्रमहरूको वर्गिकरण गरी प्राथमिकता तोक्नु पर्ने ।
- ३) कर्मचारीको क्षमता अभिवृद्धि गर्नुपर्ने ।
- ४) नागरिक वडापत्रका लेखिएका विषयवस्तुलाई कार्यान्वयन गर्न विशेष योजना बनाउनु पर्ने , जस्तो कुनै फाँटको कर्मचारी विदा बसेमा या कतै कामको शिलशिलामा कार्यालय बाहिर गएमा उसले गर्ने कामको व्यवस्थापन गर्नु पर्ने ।
- ५) योजनाका काममा तुरन्त निकाशा दिनु पर्ने, फरकफारकका शिलशिलामा भएका भन्कटहरूलाई कम गर्दै जानु पर्ने ।
- ६) ससाना कामका दुर्गम गाउँबाट जिल्लासम्म धाउनुपर्ने कार्यलाई कम गर्नु पर्ने ।
- ७) कार्यक्रम खर्च यथा समयमा गर्नु पर्ने ।
- ८) योजनासम्पन्न भएपछि त्यसको अनुगमन यथासक्य चाँडो गरी फरकफारक गरिदिनु पर्ने ।

केन्द्रका लागि

- १) जिल्ला विकास समितिलाई दिइने अनुदान रकम आर्थिकवर्ष सुरु हुनासाथ निकासा दिनु पर्ने ।
- २) स्थानीय निकाय नियमावली र स्थानीय स्वायत्तशासन ऐन तथा स्थानीय निकाय नियमावली समयसापेक्ष संशोधन गरी छिटो र छरितो ढंगले कार्य गर्न सक्ने बनाउनु पर्ने ।
- ३) बजेट निकासा, अनुदान दिने र फरक फारक गर्ने विषयवस्तुसँग सम्बन्धित कार्यक्रमका लागि आर्थिक नियमावलीमा शरल प्रकृया लागु गर्नुपर्ने ।
- ४) जिल्ला विकास समितिमा क्षमता अभिवृद्धि तथा कर्मचारी व्यवस्थापनका लागि समेत सहयोग गर्नुपर्ने ।
- ५) स्थानीय निकायको चुनाव गरेर या मनोनयन गरी राजनैतिक प्रतिनिधित्व गराई वर्तमानको सर्वदलिय संयन्त्रबाट गरिने कार्यमा परिवर्तन ल्याउनुपर्ने ।
- ६) अधुरा योजनाहरूको पूर्णताका लागि प्राथमिकताका साथ बजेट निकाशा गर्नु पर्ने ।

३. अन्तर्वाताका क्रममा विषयगत कार्यालय प्रमुखहरू, शाखा प्रमुख र आयोजना प्रमुखसँगको छलफलमा उठाइएका सवालहरू

१. कर्मचारीको नाम: २. पद:
३. उक्त फाँटबाट संचालित कार्यक्रमहरूको नाम, बजेट, समय, स्रोत,
४. कार्यक्रमका सबल पक्षहरू:
५. कार्यक्रमको उपलब्धि
६. कार्यक्रम सम्पन्न भएको या नभएको
७. कार्यक्रमबाट लाभान्वित जनसंख्या र तिनको प्रकृति
८. कार्यक्रमका राम्रा सिकाईहरू
९. कार्यक्रमका दुर्बल पक्षहरू
१०. कार्यक्रमले लक्षित वर्गलाई पुऱ्याएको फाइदा
११. थप कार्यक्रमको आवश्यकता भए नभएको
१२. जनसहभागिताको अवस्था
१३. कार्यक्रमका मुख्यमुख्य उपलब्धिहरू
१४. कार्यक्रमबाट स्थानीय लक्षित वर्गमा परेका नकारात्मक र सकारात्मक प्रभावहरू
१५. कार्यक्रमको जोखिम पक्ष
१६. कार्यक्रमसँग सम्बन्धित थप विवरणहरू
१७. सुधार गर्नुपर्ने कुराहरू:
१८. भावि कार्यदिसा

४. छलफल र अन्तर्वार्तामा सहभागिहरूको नामावली

१. महेन्द्र खड्का - अधिकृत, सूचना तथा संचार
२. खड्गराज राई - योजना अधिकृत
३. त्रिथराज बराल - लेखा अधिकृत
४. पिताम्बर वस्ती - आलेप अधिकृत
५. लक्ष्मी धिमाल- अधिकृत, सामाजिक विकास अधिकृत
६. भमक भट्टराई - अधिकृत, एच्आईभी र एड्स